İZMİR İLÂHİYAT FAKÜLTESİ VAKFI YAYINLARI NU : 2

İMAM GAZALÎ

HALKIN KELAMÎ TARTIŞMALARDAN KORUNMASI

İlcâmü'l - Avam an İlmi'l-Kelâm

Çeviren : D. Sabit ÜNAL

İzmir — 1987

ANADOLU MATBAACILIK
2827 Sok. No. : 51/A S. Sitesi İZMİR
Tel : 16 87 75

İ Ç İ N D E K İ L E R

BİRİNCİ KISIM

İKİNCİ KISIM

ÜÇÜNCÜ KISIM

TAKDİM

İzmir İlâhiyat Fakültesi Vakfı'nın gayelerinden biri de ilmî eserlerin neşrini sağlamaktır. Elinizdeki kitapla Vakfımız bu gayenin tahakkuku yolunda mütevazi bir adım atmış olmaktadır. Rahmetli D. Sabit Ünal Hoca'nın tercüme ettiği Gazalî'nin bu eseri daha önce de dilimize çevrilip neşrolunmuştur. (*) İlmî konularda son derece titiz bir insan olan rahmetli Sabit Hoca Efendi'nin neşre hazırladığı ve fakat sağlığında yayınlanması kısmet olmayan tercüme risaleleri muhterem kerimeleri Meliha Tapanoğlu Hanımefendi tarafından Vakfımıza bağışlanmıştır. Bu eserlerin neşrine sarf olunmak şartıyla isminin anılmasını istemeyen, Hoca rahmetliyi çok seven bir zat da bir miktar bağışta bulununca neşir işine girişildi. İnşallah bu kitaptan sonra Hoca rahmetlinin yine Gazalî'den tercüme ettiği iki Madnûn'unu neşredeceğiz. **«İlcamü'l-Avam an İlmi'l-Kelâm»** Hoca merhum tarafından **«Avamı Kelâm'dan Frenleme»** diye tercüme edilmiştir. Biz bunu değiştirdik ve **«Halkın Kelâmî Tartışmalardan Korunması»** demeyi daha uygun bulduk. Dip notlarda kendisinin Latin harfleriyle yazdığı ayet metinlerini Arap harfleriyle takdim ettik. Bunların dışında hemen hemen hiç müdahalede bulunmadık.

Mütercim D. Sabit ÜNAL Hoca'ya rahmet dilerken bu eserin neşrine maddî-manevî destek olanlara da teşekkür ediyor, Allah onlardan razı olsun diyoruz. Aralık 1987

Doç. Dr. Avni İLHAN

İzmir İlâhiyat Fakültesi Vakfı
Mütevelli Heyeti Üyesi

(*) Yusuf Kurtiş tarafından, «Halk İçin Hakikatler» adıyla çevrilerek İstanbul, 1978 yayımlanmıştır.

İZMİR İLÂHİYAT FAKÜLTESİ VAKFI

Dinini en sağlam ve güvenilir kaynaktan öğrenmek her müslümanın en önde gelen isteği, hakkı ve aynı zamanda vazifesidir. Bu kaynak bugün, dini öğreten hocadır, öğretmendir, kitaptır.

İşte bu gerçekten hareketle tanıtmaya çalıştığımız **Vakfımız** sözü edilen kaynağın kaynağı olan **İlâhiyat Fakültesi**'nin en iyi şekilde hizmet vermesini sağlamak için kurulmuştur. **23 Eylül 1986** tarihinden itibaren de resmen faaliyetini sürdürmektedir.

Vakfın Gayesi ve Hizmet Alanları

1 — Öğrencilerimize her türlü maddî - manevî destek sağlamak.

2 — Fakülte Kütüphanesini kitap, bilgisayar v.s. gibi araçlarla takviye etmek.

3 — Genç ilim adamlarımızın yurt dışında araştırmalar yapmalarına destek olmak.

4 — İlmî eserler basmak.

5 — Bilhassa mezunlarımızın devamlı uğrayabilecekleri ve ilmî sohbetlerin yapılabileceği bir lokal hazırlamak.

6 — Periyodik konferanslar tertip etmek.

7 — Gayemize uygun, başta Arapça olmak üzere yabancı dil kursları açmak.

Vakfa Neler Bağışlanabilir?

1 — Gerek yurt içinden, gerekse yurt dışından her türlü mal ve haklar Vakfımıza bağışlanabilir.

2 — Bir mal varlığının tamamı veya bir kısmı bağışlanabilir, vasiyet edilebilir.

3 — İntifâ, süknâ veya mülkiyetin gayrı aynî haklar bağışlanabilir.

4 — Yaşandığı müddetçe geliri kendisinde kalmak şartıyla bir mülkün mülkiyeti bağışlanabilir.

5 — Şartlı bağış yapılabilir, yani bağışlanan mülk veya nakdin nerelere sarf edileceğini bağış sahibi önceden belirleyebilir, şart koşabilir. Meselâ : İhtiyaç sahibi öğrencilere sarfedilsin veya kütüphaneye kitap alınsın veya bir asistanın yurtdışına gönderilmesinde kullanılsın veyahut kitap bastırılsın diye şart koşabilir.

Bağışlarınız için hesap numaralarımız :

Vakıflar Bankası Hatay/İzmir Şubesi : **40/40005-3**

Ziraat Bankası Hatay/İzmir Şubesi : **304 - CE 12/473**

Posta Çeki Hesap No : **271705**

Açıklama isteğiniz ve diğer müracaatlarınız için İlâhiyat Fakültesinin **152932** ve **153382** numaralı telefonları emrinizdedir. Bizzat başvurularınızda Fakültede her zaman size yardımcı olacak Vakıf ilgililerini bulabilirsiniz.

Şimdiden teşekkürlerimizi sunarız.

Ö N S Ö Z

İmâm Gazâlî'nin, avamı, kelâm ilminden firenleme, diyebileceğimiz bu eseri; İslâm itikadı konusuna giren müteşâbih (benzeşik) sözlere dair türlü görüş ve anlayışları, doğru inanışı; bu husustaki itiraz ve cevapları ihtiva etmektedir.

Gazâlî bu eseriyle geniş bir halk tabakasını ele almış onların din ve itikada ait noktalarda ve Allahın sıfatları bahsinde en nazik bir konu teşkil eden müteşâbih - benzeşik sözlerin nasıl anlaşılması lâzım geleceği ve bu hususta yapılan ve yapılabilen çeşitli müdahale ve mütalealarını; vaki olabilen itirazları ortaya koymak; insan düşünce ve duygularını, derin ve ihâtalı görüşü ile tenvir ve iknaa çalışmak suretiyle her münevvere ve yarı aydına bugün dahi istifade edilecek ve asırlarca devam edecek bilgiler vermiş, prensipler koymuş; âdetâ bir fikir aristokrasisi kurmuştur.

Ayni zamanda insan ruhiyyatını, tasdîk ve imanın sebep ve âmillerini; fikrî ve içtimaî tesir ve temayüllerini az, fakat öz olarak tasrih etmekle dün ile bugünün fikir ve ruh gelişimi hakkında mukayeseler yapabilmemize imkân hazırlamıştır.

İslâm itikadı görüşünün nazik bir noktasına parmak basan Gazâlî'nin bu eseri sadece ilim, fikir ve mantık bakımından değil, iman ve inanç hususunda ve bunların muhafaza ve müdafaası yolunda, kıymetli esasları ihtiva etmesi itibarı ile de çok sayıda müslümanı ilgilendirmektedir.

Hele telkin ve işrad ile vazifeli olanlara lüzumludur. Bu sebeple dînî meselelere ulu orta burnunu sokan bi-

lirbilmezlerin ham ve yarım bilgisi ile her şeyi çözebileceğini sanan ve halkın zihnini bulandıran kimselerin durumu, öylelerine ne yapılacağı ve ihtisas erbabının bilinmesi cihetleri pek güzel açıklanmıştır.

Gazâlî'nin yaşadığı beşinci hicrî (11. milâdî) yüzyılı islâm memleketlerinde fikir ve inanç ihtilâfının alıp yürüdüğü, felsefî görüşlerin meydan aldığı ve türlü dînî fırkaların türediği, zihinlerin karıştığı ve karıştırıldığı; Haşviyyecilerin, İsmailî (batınî) lerin ortaya çıktığı bir devirdir.

Gazâlî, bu sapık mezheb adamları ile uğraşmış, onlara karşı islâm ve sünnet-cemaat ehli yolunun doğru ve hak olduğunu her vesile ile ve her bakımdan müdafaa etmiştir. Bu hususta bir çok eser de yazmıştır.

Bunlardan birisi de, tercümesi verilen bu eserdir. Gazâlî bunu Haşviyyeye karşı yazmıştır. Bunda avamın kelâm ilmi ile uğraşmamasını ileri sürerek müteşâbih âyetlerde selefin (ashab ve onlara uyanların) inançlarına uymak gerektiğini beyan eder. Bu hususta riâyet edilmesi gereken şartları sıralar. Bunları yedi vazifede toplar. Her birini izah sırasında misaller verir. İtirazlar açar ve bunları cevaplandırır.

Bir kelimede altı türlü tasarruf beyan eder. Tefsir ve te'vil çeşitlerini, bunların **âmî, âlim** ve **ârife** göre nasıl olduğunu bildirir. Ve misallerini verir. Delillerin mahiyetine dair itirazlar yaptırır. Delil çeşitlerini anlatır. Kur'an ve ilmi kelâm delillerinin mukayesesini yapar.

Bid'atçılarla mücadele lüzumunu ve bu sebeple ilmî kelâm delillerine ihtiyaç bulunduğunu teslim eder.

İlmi kelâm delillerini hastalara verilen ilâç olarak kabul eder. İlâcın hastalara verilip sağlamlara iyi gelmediği gibi, ilmi kelâm delillerinin de iman ve tasdikini almış olan kişilere zarar verebileceğini, zihnini karıştıracağını söyler.

Bid'atın ne olduğunu izah eder. Bid'atın mahiyyeti üzerinde mühim iddia ve itiraz dermiyan eyler. Ve bunları cevaplandırır.

Gazâlî'ye göre bid'at, öyle sonradan çıkan, söylenen, hele dinin esasına ait olmıyan ve din ile ilgisi bulunmıyan yemek içmek, gitmek ve saire gibi yarıbilginlerin ve tam mukallitlerin anladığı şeyler olmayıp, ancak, dinin esas, şer'in tesis ve ashabın tatbik ettiği usulleri kaldıran şeylerdir.

Gazâlî, Peygamberin niçin böyle benzeşik ve birkaç manalı sözler söyleyip bunların yakın manasını bırakarak uzak manasını murat ettiği üzerinde duruyor ve sözlerini açık söylememesinin sebeplerini inceleyip izah ediyor.

Her varlığın hariçte, zihinde, lisanda ve yazıda olmak üzere dört mertebesi bulunduğunu söyliyen Gazâlî, Kur'anın (kadîmlik) sıfatını tayin ettirirken, bir başka deyimle asıl Kur'an'ın hangi mertebedeki olduğunu belirtmek için ateşi misal alarak bunun mertebelerini birer birer incelemek suretiyle Kur'an'a tatbik ederek yakıcılık vasfının kadîmlik sıfatı ile mukabelesini yapıyor. Bu suretle eskilerin senelerce üzerinde söz ettiği (Kur'an'ın kıdemi) meselesini geniş görüşü ile tahlil ve tesbit ediyor.

Gazâlî ayni zamanda iman ve tasdik için altı mertebe kabul ediyor. Bu mertebelerin her birinde hâsıl olan tasdikin dayanağını ve hayatî misallerini izah ediyor.

İlim adamlarına veya kafası çalışan, muhakemesi işlek kimselere ait olan 1. 2. 3. mertebeden sonra avamın tasdik mertebeleri ve mukallitlerin bağlı bulunduğu üstad ve halkın iyi zannını kazanmış zatların sözlerine dayanan tasdikin önemini belirtiyor. Ve buna dair kıymetli, ruhî, içtimai misaller, örnekler veriyor.

Gazâlî'nin sekiz buçuk asır evvel bulduğu ve koyduğu bu tasdik mertebeleri bugüne kadar değişmemiş, her devir-

de olduğu gibi kabul edilmiştir.

Kat'î tasdikin, sahibine huzur ve saadet sağlıyacağını söyleyen Gazâlî, tasdikinde samimî olan taklitçi bir mümin ile aynı durumdaki bir yahudinin iman ve tastik bakımından aralarında bir fark olmadığını ve hatta her iki dinin kelâm bilginleri arasında da inanç bakımından birinin diğerini sarsamıyacağını ve her birinin kendi inancını haklı bulduğunu ifade ile geniş bir tahkîk, isabetli bir tahlil yapıyor. Ayni zamanda mukallidin imanının sahih ve makbul olduğu sonucunu çıkararak tahkik ve hükümlerinde cîddî bir tolerans da **gösteriyor.**

Hasılı Gazâlî bu eserinde bir çok meselelere temas etmiş, bunları tetkik ve itiraz süzgecinden geçirerek ve her birini asıl konusunda da kıymetli deliller, hakiki misaller vermek suretiyle sağlam bir ilim hisarı kurmuştur.

Gazâlî'nin geniş ve ihatalı görüşünü, delil bulmakta, tahkik ve muhakemedeki üstünlüğünü ve bir kelime ile Gazâlî'nin kafasını ve içindeki bilgi deryasını bu kitabı bir dereceye kadar ve bir iki yönden anlatacak ve bu eser Gazâlî'yi bize daha ziyade tanıtmış olacaktır.

Tercümenin aslı 1309 hicrî yılında, Mısırda Ahmet Babi matbaasında basılmış olan arapça eserdir. Tercümede, tamamiyle özün muhafazasına ve mümkün olduğu kadar metnine riayet edilmiş, müellifin maksadı çeşitli ifade şekillerinden en güzeli ve orta tabakanın da anlıyabileceği sade, açık ve kısa cümlelerle ifadeye çalışılmıştır. Maksadı tam ifade edebilmek için bazı yerlerde küçük izahlar yapılmış, bunlar (okunmadığı takdirde manayı aksatmıyacak şekilde), iki çizgi arasına alınmış; kelime ve isimleri açıklıyanların başına çift çizgi konulmuştur.

Kur'andan alınan kelâmın sûre ve âyeti metin dışında ve hamişte gösterilmiş, hadislerin metni de hamişte yazılmıştır.

Bazı isimlerin yeni terimle karşılığı yazılmakla beraber, eski terimi de yan yana ve eşit işaretiyle yazılmıştır. Bu suretle her okuyana kolaylık sağlanmıştır.

Bununla beraber akâit ilmine mahsus olan veya yazı diline girmemiş bulunan bazı kelime ve terimlere dokunulmamış, yalnız bunlar için kitabın sonunda bir açıklama yapılmıştır.

Bütün gayretime rağmen vukua gelmiş olması pek muhtemel tercüme ve ifade hatalarımın düzeltilmesini ve müsamaha ile karşılanmasını sayın okuyuculardan rica ederim.

Sırf ilme ve dine hizmetten ve Büyük Gazâlî'yi tanıtmaktan başka bir gayesi olmayan bu tercüme; manevî alanda feyz ve irşad bekliyen kafası çalışanlara Gazâlî'den bir şey verebilmesine vesile olursa, kendimi bahtiyarlar arasında sayarım.

15/2/1960
D. Sabit Ünal

İMAM GAZÂLİ'NİN HAL TERCÜMESİ(*)

Yüzlerce senedir yüzü aşan eserleri ile islâm âleminde (İslâmın hücceti) olarak tanınan, aklî, naklî ve keşfî ilimlerin her alanında at oynatan, (Tehâfüt) adlı eseri ile fikir ve felsefenin dine uymıyan nazariyyelerini çürütüp atan; (İhyâ-ül ulûmü) ile kurmuş olduğu en yüksek ve geniş bir ilim ve fikir ehramının içine her sınıftan milyonlarca müslümanı alan, onların manevî hastalıklarına çeşitli merhemler süren ve reçeteler sunan islâmın medarı iftiharı koca İmamı, bizim nâçiz kalemimizle tanıtmıya yeltenmemiz haddini bilmemezlik olur.

Bununla beraber onun hal ve hayatının şerefli hâtırasına bir hürmet, hayatını bilenlere bir ülfet, bilmiyenlere bir ibret, istiyenlere de bir fırsat olsun diye ihyaül ulûmdan tercüme, islâm ansiklopedisinden ve islâmın geliştirdiği tasavvuf adlı eserden iktibas suretiyle alınan bilgileri yazmayı faydalı buldum...

Gazâlî'nin asıl adı Muhammet, babasının ve dedesinin de adları Muhammettir.

Künyesi Ebu Hâmit, Ünvanı : Hüccetül islâm ve Zeynüddindir. Gazale köyünde doğduğu için Gazâlî diye şöhret

(*) İhyâsından Kıstas-ül-müstakîminden ve İslâm Ansiklopedisinden

almıştır. Bir de babası yün iplik iğirip satan bir adam olduğu ve bu sanatı yapana Arapçada (gazzal) denildiği için babasının mesleki kendine unvan ve bir nevi soyadı olmuştur. Bu rivâyetlerin ikisi de muteber kitaplarda yazılmıştır. Ancak ulemadan bulunan amcasının da (Büyük gazali) diye tarihe geçmiş olması ve bu zâtın yün iğirme sanatı ile bir ilgisi bulunmaması, birinci rivâyetin daha doğru olmasına kuvvet verir.

İlim âşıkı olan babası ancak kendi el emeği ile yaşıyabilen fakir ve salih bir adamdı. Yün iğirir, iplik yapar, Tus'taki dükkânında satardı. Daima Fakihlerle, âlimlerle düşer kalkar, onların hizmetine koşar ve bundan zevk duyardı. Onların güzel sözlerini dinledikçe ağlar, ve (Yarabbi bana da bir evlât ihsan eyle, hem de onu âlim yap!) diye niyaz ederdi.

Vâizlar meclisinde çok bulunur, vakit vakit ağlar, kendisine (vâız olacak) bir evlât vermesini Tanrıdan dilerdi.

Bu zâtın her iki dileği de yerine gelmiş, Tanrı ona iki evlât ihsan etmiş ki büyük oğlu Muhammet (Ebu Hâmit) akranına fâık bir fakîh, din âlimi, devrinin imamı, ilim meydanının önde giden suravisi oldu.

Küçük oğlu Ahmet (Ebu Fütuh) da vâiz oldu. Öyle ki sözleri gayet beliğ ve tesirli, Vaazlarında çekindirdiği ve sakındırdığı sözleri ile sağırlık patlar; sevdirdiği sözlerle de meclisinde bulunanların gönüllerinde şimşek çaktırırdı.

Babası vefatına yakın iki küçük oğlunu, hayır ve iyiliği seven sofu bir dostuna ısmarladı ve ona: okuma ve yazmıya sahip olmadığım için pek müteessirim. Benim elde edemediğim bu şerefi şu iki oğlumda görmek istiyorum. Bunlara ilim öğretmenizi rica ediyorum. Sana bu hususta maddî varlığımı bırakıyorum. Bununla beraber bunların maksadın husulüne kâfi gelmiyeceğini de çok iyi biliyorum, demiştir.

Babanın ölümünden sonra o muhterem zat, çocukları himâyesine aldı. Okutmaya başladı. Babalarının, çocukları için bıraktığı az bir şey tükeninceye kadar sarfetti. Nihayet onlara :

Babanızın sizlere bıraktığı şeyler işte tükendi. Ben de fakir bir adamım. Benim için yapılacak şey, sizi bir medreseye bırakmaktır. Orada hem okur, hem de medresenin yardımından mümkün olduğu kadar istifade eder, ayrıca da çalışır ve hayatınızı kazanırsınız, dedi ve öyle yaptılar.

İşte o zat bu iki kardeşin saadetlerine, derecelerinin yükselmesine ve Gazalinin en nihayet tasavvufa bağlanmasına sebep olmuştur.

Gazâlî bu halini anlatırken :

«Biz ilmi Allahtan gayrısı için aramış idik. Fakat o ilim, Allah için olmaktan başkasını kabul etmedi, şeklinde büyük bir söz söylemiştir.

Gazâli büyük bir fakih ve ayni zamanda sofîdir. Dinin amel kısmında mezkebi Şâfiî, itikat kısmında Eş'arîdir.

Gazâlî'nin fazileti âfaka yayılmış, kitap telif ve tasnifindeki büyük kudreti, ibarelerindeki cezâlet = mana bolluğu, işaretlerindeki güzellik ve sühulet, uzun ve karışık meseleleri açısındaki muvaffakiyyeti ile emsâlinin üstüne çıkmıştır.

Çeşitli ilimlerin hem dalında hem kökünde denizleşmiş, bunların naklî ve aklî olanında; özetleme ve genişletmesinde başarısı sabit olmuş, her nevi şeref ve liyakati, güzel siret ve istikameti; zühdü takva, terki zinet, haşmet

ve tekellüften uzak kalmak meziyyetlerini kendisinde toplamıştır.

Gazâlî 450, Hicri 1058, Miladi yılında Horasanda bugün adı Meşhet olan Tûs şehri yakınında (Gazale) köyünde dünyaya gelmiştir. İlk tahsilini köyünde yapmış, Arapça ve din ilimleri öğrenmek için Tûs'a gitmiş; Ahmet bin Muhammet Zâdegânî'den bir müddet fıkıh okumuş, sonra Cürcan'a giderek Ebu Nasr İsmâilî'den tahsilini ikmal etmiş; öğrendiklerini defterine yazmış tekrar Tûs'a dönmüştür.

Yolda gelirken hırsızlar, içinde bulunduğu kervanı soymuşlar, Gazâlî'nin heybe ve torbasını da almışlar; Genç Gazâlî hırsızların peşine düşmüş, Efebaşını bulmuş, dert yanmış; Efebaşı onu azarlamış : (Defol buradan, yoksa canına kıyarım) demiş. Gazâlî yalvarmış : Allah aşkına herşeyimden geçtim, sizin olsun. Bana yalnız çantamı veriniz. Onun içinde size yarar birşey yoktur, demiş.

Efebaşı sormuş :

— Çantanda ne var? Gazâlî :

— İçinde kitaplarım, defterlerim var. Ben talebeyim. Senelerdir hocamdan işittiklerimi hep onlara yazmıştım.

— Madem ki biz onları senden alınca sen böyle bilgisiz kalıvereceksin. O halde ben ilim öğrendim diye nasıl iddia edebilirsin? Yazık sana; demiş ve emretmiş. Çantasını geri vermişler.

Gazâlî bu vaka üzerine : (Yapacağım en doğru hareketi göstermek için efebaşını Allah söyletti. Tûs'a dönünce tam üç sene uğraştım. O defterlerdeki yazılarımı iyice ezberledim. O kadar ki hırsızlar notlarımı alsalar bile artık ben bilgisiz kalmıyacaktım), diyor.

Daha sonra Gazâlî Nişâbur'a gitmiş, Orada, Horasanın mutlak ictihat derecesine varan imamı; İmamü'l-Haremeyn

(Ebûlmeâlî el-cüveynî, vefatı 478)'in derslerine devam etmiştir. Çok çalışmış, kısa zamanda bütün ilimleri öğrenmiş; akâid ve kelâmdan, tefsir ve hadisten, cedel ve mantıktan icazet almış; Hikmet, yani tabii ve riyâzî bilgiler(1) ve felsefe okumuş; Bu ilimlerin usul ve kurallarını öğrenmekle kalmamış, terimlerini, erbabının kelâm ve maksatlarını da hakkiyle anlamış ve hatta muarızlarını red ve davalarını çürütebilecek bir kudret kazanmış; Hülâsa devrinin en ileri bir nazariyyatçısı ve akranının birincisi olmuştur.

Hatta orada hocasının emri ile kürsiye çıkmış, irşada ve talebe okutmaya; Müzakere ve ders takririne başlamış, kitaplar bile yazmıştır.

Zekâsı çok keskin, fıtratı üstün, idraki yüksek; En ince meselelere dalan, derinliklere inebilen bir ilim dağı, münazara otoritesi bir zat idi.

Bu suretle İmâmü'l-Haremeyn'in ileri gelen üç talebesinden biri olan Gazâlî ile İmâmü'l-Haremeyn öğünür ve onu kendi ayarında tutar (Gazâlî dipsiz bir denizdir), derdi.

İmamü'l-Haremeyn vefat edince Gazâlî Nişabur'dan ayrıldı. Vezir Nizâm-ü'l-Mülkün bulunduğu ve Bağdad'a bağlı Samarra - (Serre men reâ) şehrine vardı. Nizâm-ü'l-Mülkün meclisinde bulundu. Büyük Selçuklu Devletinin Başbakanı olan bu zâtın etrafı büyük âlimlerle çevrilmişti.

Gazâlî bu meclislerde âlimlerle, imâmlarla ilmî ve dinî münazaralarda bulundu. Hepsini ilzam etti. Onlar da Gazâlî'nin ilim ve kemalde kendilerinden üstünlüğünü itiraf ve tasdik ettiler. Bunun üzerine Nizâm-ü'l-Mülk onu Bağdat

---

(1) O zamanın hikmet dersleri içinde : Tıp, Jeoloji, Zooloji, Botanik, Fizik Kimya, Aritmetik, Cebir, Geometri, Kozmografya vardı (m).

Nizâmiyye medresesine Müderris - Ordinaryüs Profesör olarak tayin etti.

484 / 1091 yılında 33 yaşında Bağdad'a varıp Nizamiyye medresesinde ders vermiye başlıyan Gazâlî'yi halk çok takdir etti. Onun ahlâkına, hüsnü beyanına, fazlının kemaline, lisanının fesahatine; ince nüktelerine, lâtif işaretlerine, ihatasının vüs'atine ve münazara kudretine hayran oldu. Çok sevdiler, âdeta gözbebeği yaptılar.

Gazâlî Horasan imamlığını ihraz ettiği gibi, kısa zamanda Irak imamı da oluverdi. Bağdat'ta, emirler, vezirler, büyükler; Halifeden avama kadar bütün halk üzerinde geniş bir saygı ve sevgi muhiti tesisine muvaffak oldu. Haşmet ve debdebe içinde en yüksek mertebede (Üniversite Rektörlüğü) şan, şöhret ve darbı mesel haline gelmiş bir derecede dört sene ders okuttu.

Sonra durumu değişti. İş başka tarafa döndü. Yavaş yavaş hissettiği bir şüphenin gittikçe kuvvetlenmesi ruhî haleti üzerinde tesirler icra etmiye başladı. Dersi bıraktı. Hâiz olduğu yüksek mevkii ve şöhreti birden attı. Bir müddet her şeyden şüphe ederek Sofistaî bir hayat yaşadı. Dili tutulmuş, fesahat ve belâğatı zail olmuştu. Midesinden de muztarip idi. Nihayet ilâhî bir lütuf eseri olarak şüpheden tamamiyle azade bir imanın doğması üzerine gayıp âleminin sırlarına vâkıf olmak yolları göründü. Kal âleminden hal âlemine ulaşmanın verdiği neşe içinde hacce gideceğim diye mal ve mülkünü hayra bıraktı. 488 yılı Zilka'desinde yerine kardeşi Ebul Fütûh Ahmet El Gazâlî'yi (vefatı 520 - 1126) bırakarak Bağdattan çıktı. Doğru Şama gitti. Burada iki sene kadar ve mücadele ile dolu bir hayat yaşadı. Evvelce sufiyye kitaplarında okuduklarını burada tatbik ederek Emeviyye camiinde itikâfa girdi. Gündüzleri minareye çıkıp kapısını kapayarak istiğraka dalardı.

(Şamdan Kudüse giderek Sahrada aynı istiğrak ve halvet hayatı yaşadı. Kendi ifadesine göre: Gayıp âleminin tecellilerine mazhar olmasının verdiği neşve ile buradan haccetmek için Mekkeye gitmiştir. Sonra yine Şama dönmüş, emsalı az bulunan (İhyâü-l ulûm) adlı eserini orada yazmıştır.)

Sonra tam bir murşit sıfatı ile Bağdad'a dönen Gazâlî İhyasını okutmıya başladığı zaman eskisinden daha kalabalık bir dinleyici kütlesine hitap ediyordu. Fakat bu hal pek sürmedi.

Mizacına tamamiyle hâkim olan sofiyana hayat arzusu onu vatanı olan Tûs'a çekmiye sevketti. Evinde on sene kadar inzivaya çekildi.

Nizâmü'l-mülkün halefi Fahr-ü'l-mülk onu tekrar Nizamiyye medresesinde ders vermiye ikna etti. Halkın zayıflıyan imanı karşısında Bid'at ehlinin kuvvetlendiğini gören Gazâlî Ülemâ ile istişarede bulunarak halvet ve inzivanın câiz olmadığına kanaat getirip 499 da tekrar Tûs'a dönerek evinin yanında bir tekke ve bir medrese yaptırarak halka irşat ve öğütlerde bulundu. Onları daima Allaha ve âhirete çağırdı. Sapıkları irşat, talipleri ikaz eyledi. Bu noktada ehli hakikat dili ile konuştu. İhya-ü'l ulûmundan bahisler anlattı. Bu çalışmalarındaki niyyet ve gayesi hiç de eskisine benzemiyordu. Evvelce hâiz olduğu mevki ve şöhreti aslâ hatırına getirmedi. Mertebe ve mansıp; öğülme ve öğünme gibi nefsânî zevklerden tamamiyle sıyrılmıştı.

Ancak kendisini çekemiyenlerin bu âsûde hayatını bulandırmaktan geri kalmadıkları bilinmektedir.

Selefleri gibi Hanefi mezhebine karşı muhabbetle dolu bulunan Sultan Sencer'e, Gazâlî'nin Ebu Hanife aleyhinde bulunduğunu söyliyerek, kendileri ile münazarada bulunmak

üzere çağırılmasını istiyen hasımları, onu halvet hanesinden ayırmıya muvaffak oldular.

Gazâlî Sencer'e yazdığı bir mektupta : Emre uyarak Meşhede kadar geldiğini beyan ile hayatını hikâye edip Hükümdarların huzuruna çıkmamıya yemin eylemiş olduğu cihetle ahdine riayet edilmesini rica etti.

Bu hal hasımlarının ayak diremelerine ve Sencerin de kendisini mutlaka görmek ve Ebu Hanife hakkındaki kanaatını bizzat ağzından işitmek arzusunu izhar etmesine sebep olduğu için Gazâlî Ordugâha getirilerek Sencer'in huzuruna çıkarıldı.

Gazâlî'yi büyük hürmetle kendi tahtına oturtan Sencer'in huzurunda, onun, kendisine has üslûp, belâgat ve samimiyyeti ile konuşması üzerine fevkalâde mesrur olan hükümdar kendisini izzet ve ikram ile Tûs'a gönderir. Fakat Gazâlî'nin ders vermekten afedilmesi hususundaki ricasını kabul etmiyerek bütün ulemanın müşkillerini halletmeleri için kendi namına yaptıracağı medresede ders okutacağını söyler.

Bu suretle Tûs'a dönen Gazâlî nihayet 505 veya 504 yılı 19 Aralık Pazartesi günü Hakkın râhmetine kavuştu. Tûs'un Tabaran semtine defnedildi. Mezarı, meşhur şâir Firdevsi'nin mezarı karşısındadır. Kendisinin yalnız kız evlâdı olduğunu kaynaklar yazıyor.

N U R İ Ç İ N D E Y A T S I N !

GAZÂLÎ'NİN İLMÎ MERTEBESİNE DAİR BEYANLAR

Ulemadan bir cemaat, bahusus Hadis hâfızı Büyük İmam İbni Asâkir :

Peygamberin geleceğe ait şerefli haberlerinden birisi : (Allah Teâlâ bu ümmetin dinini yenilemek için her yüz

sene başında bir müceddit yetiştirir.) hâdisidir ki bu mücedditlerin birinci yüz sene başındaki: Emevi halifelerinden Abdül aziz oğlu Ömer(1), ikinci yüzyıl başındaki imamı Şafiî, Üçüncüsü Ebu'l-Hasan Eş'ari, dördüncüsü Ebu Bekir Bâkıllâni, Beşincisi de İmam Gazalidir diyor.

İmam Muhammed bin Yahyâ Gazâlî ikinci Şâfiîdir demiştir.

İmam Es'ad el-Mihânî' de :

Gazâlî'nin ilim, irfan ve kemaline kimse ulaşamamıştır. Diyor.

GAZÂLÎ'NİN İLİM VE TASAVVUF CEPHESİ

Şüphe yoktur ki Gazâlî'nin gerek şahsiyetinin, değeri ve azameti, gerek meslekinin derinliği ve kudreti bütün devrine ve bütün çağdaşlarının kalbine hâkim oldu. Daha sonra gelen müslümanlar bilhassa sünnî müslümanlar üzerinde çok derin iz bıraktı. Daha önce tasavvuftan yüz çevirenler, tasavvufçulardan çekinenler ve bunlara dair türlü türlü dedikodu yapanlar ve tasavvufun esaslarına hücum edenler, hatta tasavvufu zındıklık sayanlar, Gazâlî'nin tesiri ile durumlarını değiştirdiler.

---

(1) Bu zat Emevî Halifeleri içinde ilim, kemal ve faziet sahıbı olanıdır. Faruku Âzam Hazreti Ömer bunun Anne tarafından ikinci karında dedesidir. Yani Hazreti Ömerin oğlu Âsımın kızının oğludur.

İcraatında tamamlyle Hazreti Ömeri örnek tutmuştur. Minberlerde okunan hutbelerde Hazreti Aliyye yapılan taan ve hakaret âdetini menetmiştir. Bu yüzden Emeviler bu zâtı zehrilemişlerdir.

Abbâsiler iktidarı ellerine geçirdikleri zaman Emevîlerin dirilerini katledip ölülerinin kabirlerini açmak ve kemiklerini yakmak sureti ile intikam almışlar, fakat bu zâtın kabrine dokunmamışlardır. (M)

Kelâmcılar, Gazâlî'nin devrine kadar mezheplerini desteklemek için aradıkları delillerin çoğunu filozofların kitaplarından alırlardı.

Gazâlî kelâm ilmini ve felsefeyi tam manasiyle inceledikten ve sonuna kadar götürdükten sonra yazdığı eserlerle her iki ilmin mahiyyetini ortaya koymuş, kelâmcıların filozoflara galebesini temin etmiştir.

Gazâlî kelâm ilmi için şu neticeye varmıştır:

Gerçi kelâm, kendi maksadını gerçekleştiren bir ilimdir. Fakat Gazâlî'nin maksadını gerçekleştirmekten âcizdir.

Felsefe için de :

Felsefe hakikati keşfetmiye, yakine erişmiye muvaffak olamamıştır. Felsefe bir sürü aldatıcı şeyleri, yalanları ihtiva ediyor. Ona intisap edenler içinde kâfirlik ve dinsizlik şâibesinden kurtulamıyanlar bulunuyor. İçlerinde Hakka yakınlık ve uzaklık bakımından büyük bir farklılık göze çarpıyor, der.

Gazâlî'nin felsefeyi tenkit etmekten, felsefî nazariyyeleri yaralamaktan maksadı; yalınız tenkit etmiş olmak ve yalınız cerhetmek değildir. Ancak, filozofların hakikati keşfetmek için kullandıkları ve güvendikleri aklın kifayetsizliğini açıklama, akıl yolundan daha başka bir yol ile şüphe karanlıklarını yakîn aydınlığı ile yırtmanın mümkün olduğunu belirtmektir.

Gazâlî'ye göre marifet :

Bütün varlıkları kuşatan Zâtı kibriyayı tanımaktır. Çünkî varlık âleminde Allahtan ve onun işlerinden başka bir şey yoktur. Bütün kâinat onun fiilleridir.

GAZÂLİ'YE GÖRE BAHTİYARLIK :

İnsanın zevki ve bahtiyarlığı marifetüllahtadır. Bu marifete dayanan bahtiyarlık en kuvvetli ve en sürekli bahtiyarlıktır. Bahtiyarlık bir şeyden alınan lezzet ve huzurdur. Her şeyin verdiği lezzet tabiatinin gereğindedir. Kalbin zevki de marifetüllahtır. Kalb bunun için yaratılmıştır. Bütün âza içinde ona bu imtiyaz verilmiştir. Marifetten hâsıl olan zevk ise, zevklerin en büyüğüdür. Çünki Tanrı tüceler yücesidir. Buna binaen marifetüllahtan üstün bir marifet yoktur. Marifetüllah kalbe bağlı olduğu ve kalp olümle ölmediği için bu zevk devamlıdır. Ölüm marifetüllaha tesir etmez.

Hâsılı Gazâlî tasavvufu yükselterek, ondan marifete ait bir zevkî nazariyye ve seadete ulaştıran ruhî bir yol vücuda getiriyor.

Gazâlî, eserlerinde kelâmcıların ve filozofların kullandıkları akıl yerine mütesavvıfların güvendikleri zevki müdafaa etmiş ve bunun bir taraftan yakînî marifet ve ruhî bahtiyarlığa kavuşturacağını belirtmiştir.

GAZÂLİ'NİN VEFATINDAN SONRA ONA DAİR GÖRÜLEN RÜYALAR.

Gazâlî'nin çağdaşı bulunan Rabbânî kutup Şehâbüddin Yemenli Ahmet Sayyad Zebîdî, şöyle diyor :

Bir gün oturuyorken bir de baktım ki gök kapıları açılmış, meleklerden bir grup inmekte. Beraberlerinde yeşil bir hülle ve güzel bir binek var. Derken kabirlerden birinin üzerinde durdular. Sahibini çıkarıp hülleyi ona giydirdiler. Ve bineğe bindirip uçurdular. Taa yedi kat gökleri geçirdiler. Nihayet 60 perdeyi delip ötesine götürdüler. Artık nereye kadar vardıklarını bilmiyorum.

— Bu kimdir? diye sordum.

— İmam Gazâlî, dediler.

Bu olay Gazâlî'nin vefatını müteâkip idi.

Büyük sufî ve Şazelî tarikatının Pîri Ebul Hasen Hazretleri de şunu haber veriyor :

Bir gece rüyamda Hazreti Peygamberi gördüm. Hazreti Musa ve İsâ'ya İmam Gazâlî ile öğünüyor. Sizin ümmetiniz içinde bunun gibi bir âlim var mıdır? diye sordu. Onlar da : Hayır, dediler.(1).

İskenderiyye ağzında oturan ve Gazâlî'yi sevmiyen, aleyhinde bulunan bir hoca bir gece rüyasında Peygamberi görüyor. Sağında Hz. Ebubekir, solunda Hz. Ömer bulunuyor. İmam Gazâlî de Rasulü Ekremin önünde. Ona : Ey, Allahın Rasûlü! Bu adam beni incitecek sözler söylüyor, diye

---

(1) Bu hikâyenin arkasını şöyle getirirler : Hazreti Musa o anda huzurda olan Gazâlî'yi sınamak için :

— İsmin nedir demiş. Gazâlî de :

— İsmim Muhammet, Babamın adı da Muhammet, Dedemin adı da Muhammet. Künyem Ebu Hamit. Ünvanım Gazâlî'dir. Tûs kasabası civarındaki Gazale köyünde doğdum. Tahsilimi Tusta yaptım. Nişaburda ikmal ettim, demiş. Hz. Musa ona :

— Ben sana ismini sordum. Sen cevabı uzattın? deyince Gazâlî :

— Ey Kelimüllah! Cenabı Hak sana :

— Elindeki nedir? diye sormuştu. Sen cevabında :

— Asamdır. Ona dayanıyorum. Bununla koyunlarıma yaprak silkerim. Bununla daha bir çok işler görürüm, dedin. Sorulmıyan şeylere niçin cevap verdin? demiş. Hz. Musa da :

— Ben Rabbımın huzurunda fazla kalmak ve konuşmak şerefine ermek için yaptım. Cevabını vermiş. Gazâlî de :

— Ben de aynı maksadla yaptım. Sizler gibi Ulu Peygamberlerin huzurunda biraz fazla beklemekle bahtiyar olmak istedim. Demiş. Hazreti Musa Gazâlî'yi takdir ve Hazreti Peygamberi tebrik etmiş.

kendini göstererek şikâyette bulunuyor. Rasûlü Ekrem : Kamçıyı getirin. Bu adama vurun! diye emrediyor. Emri Hz. Ali infaz ediyor. Peygamberin huzurunda döğülüyor. Adam dayağın acısı ile uyanıyor. Kamçı izleri ayni ile sırtında görülüyor.

GAZÂLÎ'NİN ESERLERİ :

İmam Gazâlî'nin telif ettiği eserler ömrünün günlerine tevzi edilse, her gününe bir endaze (64 cm. sahife uzunluğunda yazı) düşer.

Biz burada meşhur olanlardan 54 tanesini yazıyoruz (numaralar kitapların yazılış sırasını göstermez).

1) el - Vasît
2) el - Basît
3) el - Vecîz
4) el - Hulâsa (Fıkha dair)
5) İhyau Ulumî'd-Dîn (4 cilt. Kitaplarının en büyüğü ve değerlisidir).
6) el - Müstasfâ (Fıkıh Usûlüne dair)
7) el - Menkûl
8) el - Müntehil (Cedele dâir)
9) Tehâfütü'l-Felâsife (Filozoflara hücum)
10) Mihekkû'n-Nazar
11) Mi'yârû'l-İlim
12) el - Mekâsıd
13) el - Makâsıdu'l-Aksâ
14) el - Madnûnu bihi alâ Gayri Ehlihi
15) el - Madnûnu bihi alâ Ehlihi
16) el - Münkizü mine'd-Dalâl
17) Mişkatü'l-Envâr

18) Hakîkatû'l-Kavleyn
19) Yâkutu't-Te'vîl
20) Esmâru ilmi'd-Dîn
21) Minhâcü'l-Âbidîn
22) ed - Dürretû'l-Fâhire fî Keşfi Ulûmi'l-Ahire
23) el - Enîsü fi'l-Vahdet
24) el - Kurbetü ilâ Allah
25) Ahlâkü'l-Ebrâr ve'n-Necâtü mine'l-Eşrâr
26) Bidâyetü'l-Hidâye
27) Cevahirû'l-Kur'an
28) el - Erbaîn fî Usuli'd-Dîn
29) el - Makâsıdu'l-Esnâ fi Şerhi Esmâi'l-Hüsnâ
30) Mîzânü'l-Amel
31) el - Kıstasü'l-Mustakîm
32) Faysalü't-Tefrika Beyne'l İslâm ve'z-Zandaka
33) el - Zerîatü ilâ Mekârimi'ş-Şerîati
34) el - Mebâdî ve'l-Gayât
35) Kimyâü's-Saade
36) el - İntisar
37) Telbisü İblis
38) Nasîhatü'l-Mülûk
39) el - İktisâd fi'l-i'tikâd
40) Şîfâu'l-Alîl fi'l-Kıyâs ve't-Te'vîl
41) İlcâmü'l-Avâm an İlmi'l-Kelâm (elinizdeki eser bunun tercümesidir)
42) er - Risaletü'l-ledûnniye
43) er - Risâletü'l-Kudsiye
44) İsâbetü'n-Nazar
45) el - Me'haz
46) el - Kavlû'l-Cemîl fi'r-Reddi min Gayri'l-İncîl
47) el - Müstazhirî
48) el - Emâlî
49) Fi ilmi âdâdi'l-Vefk ve Hudûdihâ
50) Maksadû'l-Hılâf

51) er - Reddû ale'l-Münkirîn fî Ba'zı Elfâzı Ulumi'l-Dîn
52) el - Tahsînû'l-Edille
53) er-Reddü ale'l-Batınıyyin
54) Eyyûhe'l-Veled
55) Mükâşefetû'l-Kulûb

Gazâlî'nin (ruhu şad olsun) bu kadarcık zikrinden ve bir de (Fatiha) hediyyesinden sonra eserinin tercümesine geçiyoruz. Dikkatle okuyunuz!!!

Rahman ve Rahiym Olan Allah'ın Adıyle

Bütün kullarına isim ve sıfatları ile tecelli eden, Ululuğunun sonsuz sahralarında olgunluğunu arıyanların akıllarını durduran, İzzetinin himayesine sığınmıyan fikirlerin kanatlarını kıran; Hakikatinin ne olduğu akılların, fehimlerin idrakinden çok üstün ve ulvî olan; dostlarının ve has kullarının gönüllerini dolduran; ruhlarını, kebap oluncaya kadar aşkının ateşine daldıran; azamet nurlarının pırıltıları içinde hayretlere vardıran; zatî güzelliğini cemal mertebesiyle öğmekte dilleri tutulan, ancak isim ve sıfatlarından kendilerine ilhâm ettiği veya yarattıklarının en hayırlısı olan Hazreti Muhammedin (S.A.V.) ve onun dost ve yakınlarının dili ile haber vermiş olduğu vasıflarla andıran ulu Tanrıya en geniş manasiyle hamdü senalardan sonra:

- Ey Allah irşad edesi!

Sen bana öyle haberlerden öyle şeyler sordun ki bunlar bir takım âdî ve mideci gafillerin, sapıklık çukuruna düşerek lüzumsuz ve değersiz sözlerle kafası dolmuş ve kabartılmış cahillerin; Allahın zâtı ve ülvî sıfatları hakkında inandıkları teşbih - benzetme akidesini ifade eden sözlerdir ki :

Allah'a mahsus suret, el, ayak, nüzül (iniş), intikal (yer

değiştirme), istiva (arş üzerine oturma), temekkün (bir yer tutma) ve bunların benzerleri haberlerin (nassların) dış manalarından alınmış şeylerdir. Hak Teâlâ bunların dış anlamından ve onların zan ve inanışından münezzehtir.

Onlar ise bunları selefin (geçmişlerin) ve saadet asrında yaşamışların inancı saymakta ve öyle kabul etmektedirler.

Ben de sana selefin inanışlarını açıklamak, bu haberler hakkında herkesin inanması gerek olan şeyleri beyan etmek ve hakkın üzerinden perdeyi kaldırmak; ve bunlara dalmaktan zihni çekecek, dili tutacak şeylerle incelenmesi gereken şeyleri tek tek belirtmek istedim.

Bu suretle isteğine Allaha sığınarak cevap veriyor, hiç kimseden çekinmeden, bir tarafı tutmadan; hiç bir mezhebe saplanıp kalmadan doğru bildiğimi açığa vuruyorum(*). Gözetilmiye en lâyık olan haktır ve hakkı muhafaza doğruluk ve insaftır. Beni bu hususta desteklemesini ve doğruya götürmesini Allah'tan dilerim. Elbet O, kendine yalvaranın dilediğini kabul edecektir.

Bu kitabı üç kısma ayırıyorum.

Birinci kısımda; bu haber ve meseleler hakkında selefin tuttukları yolun hakikati bildirilecek;

İkinci kısımda; selef mezhebinin hak olduğuna ve onlara aykırı gidenlerin de birer bid'atçı bulunduğuna dair bürhanlar verilecek; Son kısımda da bu fen ve bilgiye dair faydalı birkaç ayrı bölüm açılacaktır.

(*) Eskiler dinî ve ilmî sorulara bir risale ile cevap verirlerdi. Gazâlî de bir kaç risalesini ve (el-Münkızu mine'd-Dalâlini) bu surette yazmıştır. Burada sual soranın adı ve kimliği belli değildir., (M)

BİRİNCİ KISIM

SELEF İTİKAADININ BEYANI :

Basîret erbâbı (gönül gözleri açık olanlar) yanında hak ve gerçek, hiç şüphesiz selef mezhebidir. Bununla : ashap ve tabiîn (Peygamberin dostlarının ve onların izinde gidenlerin) mezhebini kasdediyorum.

İşte bu mezhebi beyan ve onun şaşmak delillerini açıklamıya başlıyarak diyorum ki :

Selef mezhesinin hakikati, bize göre haktır. Avamdan sayılan **(islâm akâidi ilimlerini iyice bilmiyen)** kimselerin, Allahın zâtı ve sıfatları hakkında okudukları veya işittikleri müteşâbih bir haber veya söz hakkında, şu yedi şey gerekir. Bunlar : Takdîs, tasdîk, aczini itiraf, sükût, imsâk, kef (çekinme ve marifet ehline teslim) olmakdır.

1— **Takdîs :** Hak Taalâyı tecsimden cisimlikden ve cisimle ilgili tecsimi andıran şeylerden tenzih etmektir.

2— **Tasdik :** Rasuli ekremin dediklerine inanmak ve bildirdiklerini hak bilmektir ki o, söylediklerinin hepsinde sâdıktır, doğrudur. Hak onun dediği ve murat ettiği yöndedir.

3— **Aczini itiraf :** Allahın ve Peygamberinin muradını bilmiye gücü yetmediğini ve bunun kendi meslek ve sanatı dışında bulunduğunu kabul ve ikrar etmektir.

4— **Sükût :** Müteşabih sözlerin manasını sormamak, içine derinliğine dalmamak; buna dair soruların bid'at olduğunu ve bunlar ile meşgul olmanın dinine zarar vereceğini bilmektir. Hakikaten insan, bilmediği şeylere bilgisizlikle dalarsa farkına varmadan küfre düşüverir.

5— **İmsâk :** Müteşabih söz ve kelimelerin yerine başka bir kelime koyup manasını bozmamak, Ve bu manada ziyade ve eksiklik, toplama ve ayırma yapmamak; belki o kelimenin grameri bakımından durumu ne ise şeklini, kipini ve harekesini bozmadan ona göre söylemektir.

6— **Kef :** Müteşabih kelimelerin manalarını eşelemekten gönlünü ve zihnini menetmektir.

7— **Ehline teslim :** Müteşabih sözlerin manaları her nekadar kendisine aczinden dolayı gizli ise de, bunların, Allahın rasulüne, yahut Peygamberlerine veya sıddîklara ve hakikî velilere zâhir olduğunu kabul etmektir.

İşte bütün selefin mütesabih sözler hakkındaki hilâfsız inançları ve âmîlere söyledikleri vazifeler bu yedi şeyden ibarettir.

Bu vazifeleri de birer birer açalım :

BİRİNCİ VAZİFE : TAKDİSTİR.

Müteşabih manalı olan el ve parmak kelimelerini ele alalım ve Hazreti Peygamberin :

1— Allah Âdemin çamurunu eliyle yoğurdu(*)

2— Mü'minin kalbi Rahmanın parmaklarından ikisi arasındadır(**) hadislerini misal verelim.

(*) إنّ اللّه خمّر طينة آدم بيده .

(**) إنّ قلب المؤمن بين اصبعين من أصابع الرّحمن .

Burada geçen «el» kelimesinin iki manası olduğunu bilmek lâzımdır. Birisi; asıl ve açık manasıdır ki et, kemik ve sinirden mürekkep olan malûm azâdır. Et, kemik ve sinir ise, hususî bir cisim ve hususî sıfatlardır.

Cisim ile muradım : Üç boyutlu yani eni, boyu, yüksekliği olan ve boşlukta bir yer tutan ve bir mekânda kendisi var iken bir başkasına yer vermiyen şeylerdir.

«El» kelimesinin ikinci manası : İstiare olarak başka bir manada kullanılmasıdır «ki» bu mâna asla cisim değildir.

Nitekim; «şu belde emirin elindedir» denilir. Bu bir mefhumdur. Emirin elleri kesik olsa da böyle denilir. Binaenaleyh âlim olanın da, olmıyanın da kesin olarak bilmesi ve yakînen inanması gerektir ki Hazreti Rasul-i Ekrem «el» kelimesi ile, cisim olan ve et, kemik, kan ve sinirden müteşekkil malûm organı kasdetmemiştir. Hak Taalâ'da böyle veya bu çeşit cisim cinsinden bir el bulunması muhal ve Allahın şanı bundan munezzehtir.

Eğer bir mü'minin gönlüne : (Allah, bir takım organlardan olma bir cisimdir) deye gelir ve fikir orada yer bulur kalırsa o kimse SAMEDE (Allaha) değil SANEME (puta) ibadet etmektedir. Çünki her cisim yaratılmıştır.

Yaratılmışa ibadet de küfürdür. Saneme (puta) ibâdet ise bir kâfirliktir. Zira sanem de yaratılmıştır. Yaratılmış olması cisim olmasındandır. Her kim bir cisme veya cisim sayılabilen bir şeye ibadet ederse seleften, haleften (önceden ve sonradan geçen) bütün din ve itikat imamlarının istisnasız ittifakıyle kâfir olur. Bu cisim ister sert, kalın, dağlar, taşlar gibi katı olsun, isterse hava, su gibi saydam olsun. Bunların yer, toprak gibi karanlık; Güneş Ay ve yıldızlar gibi aydın ve parlak olması; hava gibi renksiz, cam ve ziya gibi şeffaf (saydam) bulunması; Arş, Kürsi ve gökler

gibi büyük; toz ve zerre gibi küçük; taş ve maden gibi cansız; hayvan veya insan gibi canlı olması eşittir.

Madem ki bir cisim sanemdir. Onun güzelliği, cemali, büyüklüğü, küçüklüğü, katılığı, yumuşaklığı; ve uzun müddet kalışı kabul ve takdir edilmekle bir sanem olmaktan çıkmaz.

Hak Taalâdan, elinden, parmağından cisimliği yok eden kimse, eti, siniri ve organlığı da yoketmiştir. Çünki Hak Taalâ sonradan olmayı gerektiren şeylerden münezzehtir.

Bu itibarla Hak Taalânın eline ve parmağına dair Kur'an veya hadiste geçen kelimenin, cisim olmıyan veya cisimlere has olan araz ve vasıflardan başka bir manadan ibaret olduğuna inanılmak gerektir. Ve bu mana da Hak celle ve alânın şanına lâyıktır.

Eğer bu gibi kelime ve isimlerin manasını anlıyamaz ve tam hakikatını kavrıyamazsa kendisine bir vebal ve sorumluluk yoktur. Çünki o bunları bilmekle aslâ mükellef tutulmamıştır. Bunların hakiki manasını veya tevilini bilmek üzerine gerek değildir. Ona gereken ancak, bu hususta ileri geri söz etmemek, derin düşüncelere dalmamaktır.

Diğer bir misal de yine şanlı Peybamberin sözünden veriyorum:

1— Allah Ademi kendi suretinde yarattı(*)

2— Ben Rabbimi En güzel bir surette gördüm(**)

Buradaki «Suret» kelimesinin müşterek manalı bir isim

(*) إنّ الله خلق آدم على صورته .

(**) إنّي رأيت ربّي في أحسن صورة .

olduğu bilinmelidir. Bu kelime ile bazan bir topluluk ve şekil murad olunur. Bu da ekseri cisimlerde bulunur. O cisimler ki özel bir tertibe göre tertiplenmiş, birbirinden türemek, üremek ve birbiri ile birleşmek, buluşmak suretiyle ve bir nizam ve düzen içinde bir kitle teşkil etmiştir: Burun, göz, ağız, yanak gibi...

Bunlar bedene nisbetle her birisi onun bir parçası ve kendi başlarına da bağımsız birer cisimdir.

Bu cisimleri meydana getiren parçaların bellibaşlı ve göze görünen kısımları : etler, kemikler, kan ve sinirlerdir.

«Suret» kelimesi, bazan cisim olmıyan veya bir cismin parçası sayılmıyan, yahut da cisimlerdeki iç tertibi ifade etmiyen şeye de söylenir. Nitekim : Filân, meselenin suretini bildi. dersin ve buna benzer bir şeyler söylersin.

Binaenaleyh her mü'min şunu hakkıyle bilmelidir ki hadiste geçen ve Allaha ait olan suret kelimesi, burun, göz, kulak, ağız ve yanaktan mürekkep etli kemikli bir cismi ifade eden birinci manada değildir. Çünki bunların hepsi birer cisimdir ve cisimlerdeki şekillerden ibarettir.

Bütün cisimleri ve şekilleri yaratan Allah, onlardan, onlara benziyenlerden ve onlardaki vasıf ve keyfiyyetlerden münezzehtir. İşte bunu böyle bilen ve inanan kimse mü'mindir.

Eğer gönlüne; Bu kelimeden kasdedilen mana bu değilse acaba bu söz ile ne demek istenmiştir? diye bir şey gelirse, bu tereddüdünü gidermek için onun yapacağı şey : Hemen kendisinin böyle iki mânâ taşıyan sözlerin hakikatını bilmekle memur olmadığını ve böyle meselelerin içine dalmanın mahzurlu olduğunu hatırlamaktır. Çünki onun hakikatını kavramıya gücü yetmiyor. En doğrusu : Allahın celâl ve azametine lâyık bulunmıyan vasıflara ait bir zan ve tasavvura aslâ kapılmamaktır.

Üçüncü misal; Rasulü ekremin şu sözünde kulağa çarpan «nüzûl» kelimesidir: Allah her gece dünya göğüne iner»(*)

Bu hadiste geçen «inmek» anlamındaki «nüzul» kelimesinin de müşterek manada bir isim olduğu bilinmelidir.

«İnmek» kelimesi üç türlü cisme verilebilen bir isimdir.

Bunun birisi: Duranına göre yüksekteki bir cisimdir. Diğeri de: duranına göre alçakta bulunandır. Üçüncüsü: aşağıdan yukarıya veya yukarıdan aşağıya yer değiştiren cisimdir.

Bir cismin yer değiştirmesi, aşağıdan yukarıya olursa bu harekete yükselme, ağma veya çıkma denir.

Eğer bu hareket yukarıdan aşağıya olursa, iniş, düşüş adı verilir. Bazan da öyle bir manada kullanılır ki orada cismin haraket ve yer değiştirmesine ihtiyacı yoktur.

Bunun misali: Kur'ânı kerimdeki **(Allah size sekiz çift büyük baş hayvan indirdi.)** ilâhî kelâmında geçer(**)

Bu hayvanların hangi cinsten olduğu yine Kur'an'da haber verilmiş olan deve ve sığırın yukarıdan aşağıya indiği görülmemiştir. Fakat bunların, analarının rahimlerinde yaratıldığı bilinmektedir.

Şu halde bunların inişinde muhakkak ki bir başka mânâ vardır.

(*) ينزل اللّه تعالى في كلّ ليلة إلى سماء الدّنيا .

(**) و أنزل لكم من الانعام ثمانية أزواج .

(Nasıl ki İmam Şafiî (Allah ondan razı olsun): Mısıra girdim de sözümü anlamadılar. Ben de indim, sonra daha indim, daha da indim demiş ve bu sözü ile vücudunu aşağıya indirdiğini anlatmak istememiştir.)

Artık «nüzûl» kelimesinin Hak Taalâ hakkında bir şahsın veya bir şeyin yukarıdan aşağıya inmesi demek olan birinci manâ olmadığını her mü'min kati olarak bilmelidir. Çünki şahıs veya beden cisimdir. Allah ise cisim değildir.

Eğer hatırına bundan kasdolunan mana nedir? diye bir fikir gelirse, ona şöyle denilmelidir:

Bak sen, nasıl devenin gökten indiğini anlamaktan âciz bulunuyorsan, Allahın dünya göğüne nüzûlünü elbet hiç kavrıyamazsın. Bazen bu mesele sana gerek değildir. Sen kendi sahana çekil; kendi ibâdetin, san'at ve mesleğin ile meşgul ol ve sus; Böyle müteşâbih sözlerden konuşma!

Şunu da iyi bilmelisin ki bu «nüzûl» kelimesi ile Arap dilinde murat olunan mânâlardan biri kasdedilmiştir. Ve bu mânâ da Allahın celâl ve azametine lâyık bulunmuştur. Ama sen bunun keyfiyyet ve hakikatini bilmiyorsun, O başka.

Dördüncü misal: Kur'anı Kerim'dendir. Ve «üst» manasındaki «fevk» kelimesidir.

1— ALLAH KULLARININ ÜSTÜNDE BİR KAHREDİCİDİR(*)

2— ONLAR ÜSTLERİNDEKİ RABLARINDAN KORKARLAR(**)

(*) وهو القاهر فوق عباده .

(**) يخافون ربّهم من فوقهم .

Buradaki fevk (üst) kelimesinin ne iki manalı müşterek bir isim olduğu bilinmelidir. Bu manaların birisi :

İki şeyden birinin yukarıda, ötekinin de aşağıda olması, yani yukarıdaki aşağıda olanın başının üzerinde bulunmasıdır. Diğeri de : rütbe ve derece ifadesidir : (Halife, sultanın üstündedir, Sultan da Vezirin üstündedir.) sözü bu

manada kullanılmıştır. Nasıl ki (bayrak bayrak üstünde, yahut bilgi bilgi üstündedir) de denilir.

Birincisi, diğerine nisbet edilen bir cismi ifade eder. İkincisi, böyle bir şeye ihtiyaç göstermez.

Binaenaleyh, mü'min olan kat'i olarak bilmelidir ki maksat birinci mana değildir. Ve böyle bir anlayış Hak Taalâ hakkında muhaldir. Çünki bunlar, cisimlerin veyahut cisimlerdeki âraz ve hallerin îcâbâtındandır.

Bu halin imkânsızlığı bilinince diğer ciheti yani niçin bu kadar şümullu manada bir kelime kullanıldığını ve bu manaların hangisi murad olduğunu bilmemekte kendisine bir zarar yoktur.

Artık bu hususta yukarıda anlattığımız şeyleri, anlatmadıklarımızla kıyaslamak kâfidir.

İKİNCİ VAZİFE : İMAN VE TASDİK.

Bununla ifade etmek istediğimiz : Allah'ın azamet ve celâline yaraşan mânâdır. Ve Allah'ın Rasulünün, Allah hakkındaki vasıf ve medhinde doğru ve sâdık olduğudur.

Bir mü'minin böyle inanması ve resûl-i kibriya'nın din ve itikat noktasında vermiş olduğu haberlerin hak, şek ve şüpheden uzak olduğuna, bu hususta ne demiş ise doğru söylediğine tam kanaat hasıl etmesi; (inandım ve tasdik ettim.) demesi gerektir.

Allah Taalâ kendisini ne ile öğmüş veya rasulüne nasıl vasfettirmiş ise, o vasıflara lâyık ve bu sıfatlarla kasdolunan mana haktır. Sen bunun hakikatine vâkıf olmasan da hak, onun dediği vech üzeredir.

Eğer şöyle bir düşünce ile şu itirazda bulunursan : Tasdik ancak tasavvurdan, îman da anlaşıldıktan sonra olur. Allah ve rasulünün sözlerinin manalarını anlamıyan bir kul, o sözleri söyliyenlerin söyledikleri şeylerin doğruluğuna nasıl itikat edebilir?

Bunun cevabı şudur :

Çeşitli işlerin toplu ve kısa halini tasdik etmek muhal değildir. Aklı başında herkes bilir ki bu müteşabih sözlerle bir kaç mana ifade edilir. Her ismin de bir isimlenmişi vardır. Bir ismi söyliyen mutlaka karşısındakine o ismin verildiği şeyi söylemek istemiştir. Binaenaleyh onun bu isim ile kasdettiği mana ve o ismi alan şeyde sadık ve haberinin doğru olduğuna inanmak mümkündür. Ve kısa yoldan da bu akla uygundur. Hatta bu müteşâbih sözlerden uzun ve çeşitli değil, kısa ve toplu şeyler anlamak ve tasdik etmek de mümkündür. Mecelâ: »Evde canlı vardır« denilince bunun insan veya at yahut başka bir canlı olduğunu bilmeden de tasdik edilmesi mümkündür. Hatta «evde bir şey var» denilmiş olsaydı o şeyin cinsi bilinmediği halde yine bir tasdik husule gelir.

Bunun gibi «arş üzerine istivâ» meselesini işiten bir kimsenin hiç tafsile kaçmadan kısaca anlıyabileceği şey, bununla arşa bir özel nisbet ifade edilmiş olmasıdır. Yoksa, istîlâ mıdır, yahut yarattıklarına bir dönüş müdür veya onunla birleşme midir? yahut da yarattıklarına en üstün bir galebesi midir? veya başkaca nisbet manalarından birisi midir nedir ve hangisidir? tayin edilmeden toptan ve her birini içine alan bir tasdik mümkündür.

Eğer muhatabın anlamıyacağı şeyleri söylemekte ne fayda vardır? dersen! cevabı şudur :

Bu hitap ile meselenin ârifi olanlara Yani Allahın veli kullarına ve ilimde mütahassıs bulunanlara bir keyfiyyet anlatılmak istenmiş ve onlar da bunu anlamışlardır.

Olgunlara yapılacak hitap ve onlarla olacak konuşmanın, çocukların da anlayacağı sâde ve basit sözlerden ibaret olması şart değil ki. Âriflere nisbetle avâm, olgunlara nisbetle çocuklar gibidirler. Çocuklara düşen vazife; anlamadıklarını olgunlara sormaktır. Olgunların vazifesi de; onlara (bunlar sizin kavrıyabileceğiniz şeyler değildir. Siz henüz bu dereceye gelmediniz ve ehliyyet kazanmadınız, bunları bırakın, başka şeylere dalın!) diye cevap vermektir.

Hakikaten Kur'anı hakimde; cahillere : «BİLMEDİĞİNİZİ İLİM ERBABINA SORUN!» diye emredilmiştir. Bununla da : «Eğer onların anlıyabilecekleri şeylerse anlatın, değilse kendilerine : SİZE AZ BİR BİLGİ VE KABİLİYYET VERİLMİŞTİR(*) AKLINIZIN ALAMIYACAĞI, İDRAKİNİZİN EREMİYECEĞİ ŞEYLERDEN SORMAYINIZ! EĞER BUNLAR SİZE AÇIKLANIRSA HAVSALANIZA SIĞMADIĞI İÇİN HOŞUNUZA GİTMEZ, ÜZÜLÜRSÜNÜZ. BUNLARA NE LÜZUM VAR!» deyiniz denileceği diğer âyetlerden anlaşılmaktadır(**)

İşte îmanın, inanılması gereken mânâları budur. Bu mânâların keyfiyyeti ise bizce meçhuldur. Bunlardan soruşturmak bid'attır.

Nitekim. İmamı Mâlik Hazretleri : «Allahın arş üzerine istivâsı malûm ama keyfiyyeti meçhûldür. Fakat buna inanmak vâciptir» demiştir.

(*) وما أوتيتم من العلم إلاّ قليلا ·

(**) فلا تسألوا عن أشياء إن تبد لكم تسؤكم ·

Evet, zihinde ayrılıp bölünemiyen şeylere kısa ve toptan iman etmek mümkündür. Ayrılıp bölünmesi uygun bulunan ve Allah hakkında muhâl olan şeyleri de Allah'tan uzak etmek suretiyle Allah'ı takdis lâzımdır.

Allah için muhâl olan ve yokedilmesi lâzım gelen de : cisim ve cismin lâzimeleridir. Cisim kelimesi ile de : kendisinde boy, en ve derinlik takdir olunan her hang bir şey murat ediyoruz ki bulunduğu mekânı tek başına işgal eder. Eğer kuvvetli ise başkasının orada varlığını meneyler. Eğer zayıf ise kendisini oradan çıkarmak istiyen bir kuvvete boyun eğerek bulunduğu yeri terkeder.

Cismin ne olduğu malûm olmasına rağmen, açıklamış bulunuyoruz. Çünki âlim olmıyanların çoğu bundan maksadı tamamiyle anlıyamaz.

ÜÇÜNCÜ VAZİFE : ACZİNİ İTİRAF.

Müteşabih kelimelerin manalarına ve bu manaların hakikatine aklı ermiyen, tefsir ve tevilini yapamıyan veya o kelime ile hangi mana kasdedildiğini bilmiyen kimsenin aczini itiraf etmesi lâzımdır. Çünki tasdik vaciptir. Halbuki kendisi mahsud olan manayı anlamaktan âcizdir. Bildiğini, anladığını iddia ederse yalan söyler.

İşte İmamı Malikin «Keyfiyyet meçhuldur» demesinin manası budur. Yani (istivâ) kelimesi ile kasdedilen şeyin ne olduğu kesin olarak belirtilmiş değildir, demektir.

Fakat keyfiyyet, ilimde râsih ve evliya içinde ârif olanlara malûmdur. Evet onlar bilgide yalnız nakledenlerin orta ve hatta iyi dereceli bilginlerin sınırlarını ileri geçmişler, marifet meydanında at oynatmışlar ve o vâdilerde bir çok uzun mesafe almışlardır. Fakat bu yüksek dereceli zatların ulaştıkları mevkiler de, ulaşamadıklarından çok az ve hesaba gelmez mesafededir. Çünki kapalı ve bilinmiyen sa-

haların yanında, açılmış ve bilinmiş olanlar gayet azolduğu için, ulaşdıklarının ulaşamadıklarına nisbeti sayı ile ifade edilemez.

Peygamberlerin ulusu Efendimiz : **«Ey Rabbım! Sen kendini öğdüğün, methettiğin derecede ben seni asla öğemem»**(*) demekle kendine kapalı ve dürülmüş olanı ifade etmiş; **«Ben size Allahı tanıtıyorum, Ondan korkutuyorum. Ve ben Allahı en iyi bilenim»**(**) sözü ile de açılmış ve bilinmiş olana işaret etmiştir.

Bir seyin hakkı ile kavranılamıyacağını bilmenin ve aczini itiraf etmenin değerini ifade için Sıddıkların efendisi Hazreti Ebubekir (Allah ondan razı olsun) : «Bilemiyeceğini bilmek de bir bilgidir» demiştir.

Netice : Avam ve mukallitler bu çeşit manaların henüz eşiğinde, havas ve muhakkikler de beşiğindedir. Diğer bir ifade ile : bu çeşitli manaların hakikatları; avama nisbetle (başı) havasa nisbetle de (sonu) gibidir. Binaenaleyh bunların aczini itiraf etmeleri gerekmez mi?

DÖRDÜNCÜ VAZİFE : SÜKÛT.

Bu hususta bir şey sormamaktır. Bu da avam üzerine vâciptir. Çünki sorgusu ile gücünün yetmediği, aklının ermediği işe atılmış ve ihtisas sahası olmıyan meseleye dalmıştır.

Eğer öğrenmek için sorduğu zat bu sahanın adamı değilse vereceği cevap onu tatmin etmiyecek, üstelik bilgisizliğini artıracak ve belki de farkına varmadan onu küfre düşürecektir.

(*) لاأحصى ثناء عليك ، أنت كما أثنيت على نفسك .

(**) أعرفكم بالله أخوفكم لله ، وأنا أعرفكم بالله .

Eğer bir ârife sorarsa, o da bunu lâyıkı ile anlatamıyacaktır. Öyleya, bir baba küçük yaştaki oğluna okula gitmesindeki icap ve hikmetleri anlatabilir mi? Hayır.

Bir kuyumcu da bir dülgere sanatının inceliklerini kavratamaz. Dülger de kendi sanatının adamı olduğu halde kuyumculuk san'atını yapamaz. Çünki dülger bu sanata kendisini tamamiyle vermiş, öğrenmesinde, mümaresesinde uzun bir ömür harcamış ve böylelikle sanatının inceliklerini kavramıştır. Kuyumcu da böyle. Bu sanatın çıraklık, kalfalık ve ustalığında uzun yıllar mümarese yapmış ve ömür harcamıştır. Halbuki bundan önce onu anlamıyordu.

İşte Dünya işleri ile ve Allahı tanıtan bilgilerden sayılmıyan ilimlerle meşgul olanlar Allaha ait işleri bilmekten ve kavramaktan acizdirler. Nasıl ki sanatlardan yüz çevirmiş olanlar, sanatlardan hiç birisini yapamazlar!!

Memedeki bir çocuk da et ve ekmek ile beslenemez. Sebep : çocuğun fıtratındaki kusurdandır. Yoksa ne et ve ekmeğin mevcut olmamasından, ne de onlarda eksiklik ve zararlı bir madde bulunmasındandır. Fakat bünyesi zayıf olanların sindirim organları veya zayıfların tabiatı : kuvvetli gıdaları sindiremezler.

Herkim süt emen bir çocuğa et ve ekmek yedirir veya bunlarla beslemiye devam ederse onu ölüme götürmüş, ecelini yetirmiş olur.

Bunun gibi avam ve yarım aydınlar müteşâbih kelimelerin manalarından ve ilâhî bilgilerin hakikatinden sorduklari zaman onları bu hareketlerden **-haline göre-**men' veya tekdir etmek ve hatta döğmek icap eder.

Nasıl ki, Hazreti Ömer dahi kendisine müteşâbih âyetlerden sual soranlara öyle yapmıştır.

Resûl-i zişan Efendimizin de bir cemaati reddetmesi

vardır ki onları kader meselesine dalmış görünce ve kendisine de kaderin inceliklerinden sorulunca derhal : **«Ben size bu suretle mi emrettim»** diye azarlamış ve **«sizden önce geçenler muhakkak çok sual sorduklarından helâk oldular»** buyurmuştur(*).

Yahut haberde meşhur olduğuna göre bu manada bir söz söylemiş ve onları ince ve derin meselelerin içyüzünü eşelemekten ve açık manalı sözlerden çeşitli sorular çıkarmaktan menetmiştir.

Ben de bu sebeple derim ki : Kürsîlerde vâz edenlerin bu gibi sorulara cevap vermesi ve müteşâbih kelimelerin manalarına dalması; Onların tevil ve tafsiline girişmesi katiyen câiz değildir. Üzerlerine gereken : Buna dair mesele ve bilgileri yukarıda anlattığımız üzere kısa kesmek ve selefin bildirdiğine göre Allahı takdiste ve ondan teşbihi kaldırmakta ileri gitmek; Hak Taalânın cisimlikten ve cisimlerde bulunan vasıf ve hallerden münezzeh olduğunu katiyetle ifade etmektir.

Bu hususta istediği kadar mübalâğada bulunmalı ve hatta kalbinize ne gelirse, gönlünüze ne doğarsa, zihninizden ne geçerse Hak Taalâ onların hiç birisine, hiç bir yönden aslâ benzemez, demeli; onların hal ve sıhatlarından da münezzeh olduğunu ve hepsini de yaratanın Allah olduğunu söylemelidir.

Bu müteşâbih ve benzeri haberlerden cisme ve cisimliğe ait hiç bir mâna kasdedilmediği ve fakat bildirilmek istenen şeyin hakikatini kavramak ehliyyetine ve bunlardan süal etmek ve deşelemek yetkisine sahip olmadıklarını beyan etmesi; Bu gibi faydasız şeylerle değil, takva ile meşgul olmalarını tavsiye eylemesi; Hak Taalânın, kendilerine

(*) أفبهذا أمرتم إنّما هلك من كان قبلكم بكثرة السؤال.

bunu emretmediğini, Allahın emrettiklerini yapmaları, menettiklerinden kaçınmaları gerektiğini ve; İşte siz, bunlardan menedildiniz, bunlardan bir şey sormayınız; Her ne zaman bu cins bir şey isterseniz, sükût ediniz! «İnandık ve tasdik ettik. Bize çok az bir bilgi verilmiştir; Bunlar da bize verilen o az bilgi ile çözülecek meselelerden değildir« demeleri gerektiğini söylemesi lâzımdır.

BEŞİNCİ VAZİFE : İMSAK

Müteşâbih isim ve kelimelerde tasarruftan, müdahaleden zihnini, dilini tutmaktır. Bu haberlerde geçen sözleri olduğu gibi bırakmak her müslümanın üzerine borçtur.

Bu kelimelerde tasarrufu altı (6) yönden olacaktır. Bunlar da : Tefsir, tevil, tasrif, terfi', cemi', ve tefriktir.

Her birisinin sıra ile izahı şöyledir :

1— **Tefsir yolu ile tasarruf :** Bundan maksadım : İsim veya kelimeyi Arapçada mukabili olan diğer bir kelime veya farsçada veya Türkçede ayni manaya gelen bir söz ile değiştirmektir. Bunu yapmak câiz değildir. Ancak o kelimenin kendi şeklinde kalması gerekir. Çünki Arapça kelimelerden öyleleri vardır ki onun karşılığı ve manasına mutâbıkı farsçada bulunmaz. Ve yine Farsçada karşılığı olan bir çok Arapça kelimeler de vardır. Fakat bunlar Arap beyan tarzına göre taşıdığı istiare manalarını Farsçanın üslûp ve edebiyyatında kullanılan istiareleri ifade etmez. Yine Arapçada türlü manaya gelen müşterek kelimeler vardır ki bunlar diğer dillerde o müşterek manaları taşımaz. Şimdi bunlara misal verelim :

a— İstiva kelimesi. Arapların bu kelime ile ifade etmek istedikleri türlü manaları açıkça ve tıpa tıp ifade eden Farsçada bir kelime yoktur. Çünki bu kelimenin Farsçasın-

da (Rast bastad) denilir. Bu ise iki kelimedir. Birincisi iğri ve kıvrık tasavvur edilen bir şeydeki diklik ve doğruluğu ifade eder. İkincisi de Kımıldaması, ırgalanma ve sarsılması tasavvur edilen şeydeki sükûn ve sebatı beyan eder. Bu kelimenin Farsçada ifade ve işaret ettiği bu manalar Arapçada (istiva) kelimesinin bildirdiği ve işaret ettiği aynı manalardan daha açıktır. Bu suretle her iki kelimenin delâlet ve ifadesinde artık ve eksikliği tahakkuk edince (Rast b üstad) gelimesi (istivâ) kelimesinin misli olamaz. Bu itibarla bir kelimeyi her bakımdan muhâlifi olmıyan benzeri bir mürâdifine değiştirmek câiz olur. Yoksa taşıdığı manaların incelik ve gizliliğinde en ufak bir ayrılık ve uymazlık bulunduğu takdirde bunu onun yerine koymak olmaz.

b— Parmak kelimesidir ki Arapçada ni'met yerine de kullanılır. Ve (Filânın üzerimde parmağı -yani nimeti- vardır denilir. Bu kelimenin Farsçada manası (engüşt)'tür. Fakat Arapça'daki gibi ni'met manasında istiare yapılmaz.

Arapçanın mecâz ve istiâreleri o derece geniş ve çoktur ki bunlar Farsçanın hakikî manalarda kullandıkları lügatlardan fazladır. Belki araları nisbet kabul etmez.

Bir de Arapçada istiâre edilmiş olan bir kelimenin yerine Farsçada benzeri bulunan fakat ayni istiâreli manada kullanılmıyan bir kelimeyi almaktan elbetteki gönül kaçınır. Ve ona meyletmez. Bu surette (Isba'-Parmak) kelimesini (Engüşt) kelimesi ile tefsir etmek tam misli ile değil, aksi ile **-yani ni'met manasındaki el ile-** değiştirmektir. Halbuki tebdil, misline olmadıkça doğru ve muteber olmaz.

c— Ayn = göz kelimesidir ki umumî ve açık manasiyle Farsçada karşılığını arıyan (çeşm) deyecektir. Halbuki bu kelimenin Arapçada manası bilinen âzâ olan göz **-manasında olduğu gibi-** su, kaynak, zat, altın ve gümüş adlarında da müşterektir. Çeşm kelimesinin ise Farsçada bu

manalarda ortaklığı yoktur. **«Yan»** ve **«yüz»** kelimeleri de buna yakın çeşitli ve ortak manayı taşırlar.

İşte bu sebeple müteşâbihâttan olan kelimelerin tebdilini doğru bulmuyor ve geldiği şekilde bırakılmasını lüzumlu görüyoruz.

Bir itirazcı çıkıp da :

Eğer bu uymazlığın, Arapça ve Farsçanın bütün kelimelerinde varlığını iddia ederseniz doğru değildir. Zira Arapça **«Hubz»** demekle Farsça **«nân»** demeniz arasında bir fark yoktur. Her ikisi de **«ekmek»** demektir. **«Lahm»** ve **«gûşt»** kelimeleri de böyledir. Türkçede **«et»**'in adıdır.

Şayet bu uymazlığın genel olmayıp bazı kelimelerde olduğu itiraf edilirse, mânâları birbirine uymıyan kelimelerde tebdil yapılmasını doğru ve uygun bulmazsam da her bakımdan aynı manayı ifade eden kelimelerin birini diğerinin yerine koymakta bir mahzur görmem; der ise, ona şu cevabı veririm :

Doğrusu, uymazlık Arapça ve Farsçanın bütün kelimelerinde değil, bazılarındadır. Gerçi **«yed»** ile **«dest»** kelimesi her iki dilde **«el»** manasındadır. Ve bunlar iştirakte, istiâre ve sair hususlarda yekdiğerine müsavidir. Fakat iş, tebdili câiz olanla olmıyanlara geldiği zaman, aralarındaki esas fark birden ayıredilemez. Ayni zamanda ayrılık ve uymazlığın inceliklerine herkes açık ve kolayca vâkıf olamaz.

Zira bunları ancak her iki lisanın edebiyatına hakkiyle vâkıf olanlar tayin ve tesbit edebilir. Halbuki, bu derece bilgi ve mümârese herkes için mümkün değildir.

İşte bu sebeplerden dolayı biz de, hiç de lüzum olmadığı için ihtiyaten bir kapıyı kapamakla tehlikesi herkese şâmil olan diğer bir kapıyı büsbütün açıvermenin ve halkı oraya sürmenin arasında bulunuyoruz. Yani tebdile genellikle taraftar olmadığımız gibi, hiç de tebdil yapılmamalıdır demiyoruz. Ortadan gidiyoruz. Çok dikkat ve ihtiyat göstermelidir diyoruz.

Bu iki yolun en doğru ve faydalısını ve ihtiyata uygun olanını bilseydim elbet onu tercih ederdim. Fakat bu meselelerde bahsedilen, nazar olunan Allah'ın zâtı ve sıfatlarıdır. Binaenaleyh tebdil ve tevil yolunun mahzurlu olduğunu kabul etmiyecek akıllı ve dindar bir zâtın bulunacağını sanmıyorum.

Zira Allah'ın sıfatlarını tayin ve tasavvurdan doğan iman tehlikesi çok mühim ve vahimdir. Sakınılması gerektir. Bu meselede dikkatli olmalıdır.

Baksana, Şeriat, kan hısımlığını ve nesep ihtilâfını önlemek için, boşanan ve dul kalan kadınlarda «iddet» adı verilen bir müddet tayin etmiş ve buna ait hâdiselerde bu müddete riâyeti şart kılmıştır. Bu suretle rahmin berâetini, neseplerin karışımdan selâmetini temin için velâyet, verâset ve soya taâlluk eden hükümlerde ihtiyat ve dikkat göstermiştir. Bundan dolayı da henüz bâliğ olmıyanın, ay halinden kalanın ve çocuk yapamıyanın da, kocası ile hukukî ilgisi kesildikten sonra iddet beklemesi lüzumuna kâil olmuştur.

Zira rahimlerin iç durumunu hakkıyle gören ancak gayıpları kemâliyle bilen Allah'tır.

Eğer nazarî görüşe bağlanıp da sabiy, kalgın ve kısır olanlar çocuğa kalamazlar. Bunlarda soy hükümleri câri olmaz. Bu sebeple de iddet beklemeleri gerekmez, dersek doğru olmaz.

İste biz de ilâhî sıfatlar ve müteşâbih kelimelerde tayin, te'vil ve tebdile bakan bir kapı acsaydık, metin ve nazar tehlikesine biner yolumuzu şaşırır, küfür kayasına çarpılır; dağılıp parçalanırdık.

Şüphesiz bazı güçlüklerine rağmen «iddet»in icâbını teslim ve ona riâyet etmek, aksini kabul ile hata ve tehlikeye düşmekten daha kolaydır. Bu sebeple onlara dahi iddet'in icabı nasıl şer'î bir hüküm ise, müşterek isimli Arapça kelimelerin başka dilden tek manalı kelimelerle değiştirilmesi de içtihat ile sâbit olan şer'î bir hükümdür. Bedihîdir ki Allah'tan ve sıfatlarından haber veren sözlerde ve bunlara dair Kur'an'da geçen kelimelerde dikkat ve ihtiyat göstermek, müçtehitlerin iddet ve benzeri şer'î meselelerde gösterdikleri ihtiyattan daha mühimdir.

II. Te'vil Yolu İle Tasarruf :

Bu da bir kelimenin dış manasını bırakıp, akla mülâyim ve uzak münasebetli başka bir manasını almaktır.

Bu : ya bir âmînin kendisine yahut âmî ile ârif arasında veya ârif ile Tanrısı beyninde olmak üzere üç yerdedir :

1— **Âmînin tevili :**

Bu meselelerle uğraşma neticesinde âmî olanın yapmış olduğu tevildir ki haramdır. Bu, yüzmesini bilmiyenin denize dalması gibidir. Tehlikesinde hiç şüphe yoktur. Allah'ın maarifet deryasının dibi daha derin, tehlikeye düşmek ve boğulmak ihtimali dünya denizinden daha fazladır. Çünki marifet deryasında helâk olan bir daha dirilmez. Dünya denizinde boğulanın ise fani hayatı gider. Öteki ise ebedî hayatını mahveder. İki helâk arasında ne büyük fark vardır.

2— **Âmî ile âlim arasındaki tevil :**

Bu da evvelki gibi yasak ve tehlikelidir. Misal : Tek başına yüzen, dalan çıkan bir kimsenin, kendi başına yüzemiyen yalınız kıyılarda gezebilen; kalbi muztarip ve bedeni rahatsız birisini yanına alarak denize açılması ve boy tutmıyan yerlere götürmesidir. Bu da suç ve yasaktır. Çünki bu hareketi, o acemi ve hasta adamın ölümüne sebep olur. Belki o zavallıyı ancak kıyılarda yüzdürebilir. Fakat denizin derin yerlerinde tehlikeden koruyamaz.

Eğer ona : Kıyılara yakın yerlerde kal; su üstünde dur! denilse beceremez. Hiç olmazsa dalgaların çarpıştığı veya tehlikeli hayvanlar karşıya çıktığı zaman şöyle yap, böyle dur. Metin ol! gibi gereken emirleri verse yine istediği şekilde yapamaz. Çünki kalbi ve bedeni hasta ve rahatsızdır. (Bilgi ve kabiliyeti noksandır). Nazik anlarda iradesini kaybeder. (Ağzını açar, boğulur. Bu suretle onu tehlikeye atmış olur.)

İşte, bir âmiye zâhirin hilâfında tasarruf ve tevil kapısı açan bir âlimin durumu da aynı ile buna benzer.

Âmî ve avam sözümüzde : Edebiyyatçı, gramerci tefsirci, hadisçi, fıkıhçı hatta kelamcı ve bütün bilginler dahildir.

Bunların dışında kalanlar : Ma'rifet deryalarında yüzmesini tamamiyle öğrenmiş, ömür ve hayatını bu hususa vakfetmiş, dünya ve dünyevî arzulardan yüz çevirmiş; mal, menal, rütbe ve makama, halka, şöhret ve maddî menfaatlara ve nefsanî zevklere sırt çevirmiş, bilgi ve amellerinde Allah için ihlâsta bulunmuş, Şeriat hudutlarının cümlesini hakkıyle gözetmiş; erkânına itaat ve âdabına riayet etmiş; Menettiklerinin hepsini en küçüğüne kadar bırakmış, Allah sevgisi (Muhabbetullah) karşısında, değil dünyayı, ahireti ve firdevsi âlâyı dahi bir tarafa atmış, gönlünü yalnız Allah'a vermiş, Allah'ın muhabbeti ile doldurmuş olan zâtlardır.

İşte marifet deryasına dalabilenler ve deryada dalgıçlık edenler bunlardır.

Bununla beraber onlar dahi bu deryanın içinde büyük tehlike geçirir. Onda dokuzu helâk olur. Ancak birisi gizli inciyi bulur ve sır hazinesine erebilir. **«Bunlar, Allahtan kendilerine en güzel bir âkıbet takdir ve ihsan edilmiş olanlardır. Bu sebeple fevz-ü felâha ve maksad-ı âlâya ermişlerdir, Rabbın hakikaten onların gönüllerinin gizlediğini de açığa vurduklarını da gayet iyi bilir.»** Meâlindeki Kur'an-ı Hakîm âyetleri böyleleri hakkındadır. **(Enbiya : suresi âyet 101, Neml : 74).**

3 — Bir ârifin iç âleminde kendisi ile Tanrısı arasında bizzat yaptığı bir tevildir. Bu da üç yönde olur :

1 — Sır âleminde: (İstiva) ve (ferk) kelimesinden kasdedilen mana gönlüne doğar. Ama bu ya kat'î, ya şüpheli veya kuvvetli bir zan derecesinde olur.

Eğer kat'î ve sarih olursa ona olduğu gibi inansın!.

Eğer şüpheli ve tereddütlü ise kabul ve iman etmekten çekinsin! Allah ve rasulünün muradı üzere tercihsiz ve benzerine aykırı düşen bir ihtimal ile kanaata varmaktan

kaçınsın! Çünkü şüphe ve tereddüde düşene durmak lâzımdır.

Eğer gönlüne düşen mana kuvvetli bir izah cinsinden bulunursa, burada düşünülmesi gereken iki nokta vardır :

Birisi : Bu mana Hak Taalâ hakkında caiz midir, yoksa muhal midir?

Diğeri : Bu mananın Hak Taalâ hakkında mümkün ve uygunluğunun kat'î olarak bilinmesi ve fakat muradının bu mana olup olmadığında tereddüt gösterilmesidir.

Evvelkine misali (Favk) kelimesinin manevî üstünlük ile te'vil edilmesi, yani «sultan vezirin üstüdedir» gibi bir mana ifade etmesidir. Biz bu mananın Hak Taalâ hakkında uyğunluğunda şüphe etmeyiz. Ama «Onlar, üstlerindeki Rablarından korkarlar» kelâmındaki «fayk» kelimesi ile de manevî bir yükseklik mi murad edildiğinde; Yoksa cisim ve ondaki bir sıfata delâlet etmiyen, Hak Taalâ hakkında kabulüne imkân bulunmıyan, fakat Allah'ın şânına lâyık başka bir mana mı kasdolunduğunda tereddüt ediyoruz.

İkincinin misali : «Arş üzerine istiva» sözünün te'vilidir. Bununla Arşa bir nisbet ve hususiyyet ifade edildiğini; bunun da Hak Taalânın bütün âlemlerde kudret ve tasarrufunu, gökten yere gelen emirlerini ve işlerini Arş vasıtasıyla tedbir ettiğini beyan eylemesidir.

Günki Hak Taalâ her sureti evvelâ Arş'ta, sonra âlemde îcad eyler. Nitekim nakkaş bir şekli ve kâtip bir kelimeyi zihninde ihdas etmeden beyaz bir şey veya kâğıt üzerine yazmaz. Hatta mimar veya mühendis inşa edilecek her binanın evvelâ plânını yapar. Ve bu plân daha önce zihinde hazırlanır. Ve o binanın yapılmış şekli o mühendisin kafası içinde vücut bulur. Ve onu gözü ile de görür. Nihayet dimağ, o binayı ayniyle ve âzaları vasıtası ile hariçte inşa ve

icad eder. **Hak Taalâ Hazretleri de kâinatı bunun gibi Arş vasıtası ile tedbir ve tasarruf eder.**

Yukarıdaki tevil ile Arşta isbat ettiğimiz bu hususiyyetin câiz olup olmadığında yine de tereddüt ediyoruz. Belki bu hususiyyet Hak Taalânın zâtının iktizâsındandır. Yahut onun nizam ve kanunlarının ifadesi olan iradesidir. Aksi de mümkündür.

Öyle ya; Hak Taalânın insan ruhunda cereyan etmekte olan nizam ve kanununa bakılınca bütün zihnî ve bedenî faaliyyetlerin ancak dimağ yani ruh vasıtasiyle olduğu görülüyor. Anlaşılıyor ki ezelî iradesinde böyle geçmiştir. Yoksa Hak Taalâ bu bedeni dimağsız veya dimağın alâkası olmaksızın da idare ve idame etmiye muktedirdir. Fakat bir defa ezelî iradesi böyle dilemiştir. Her şey bu irada ve ezelî hükme muvafık zuhur ediyor ve daima edecektir. Bunun aksi muhaldir. Bu imkânsızlık, Allah'ın kudretinde bir kusur ve eksiklik olduğundan değildir. Ancak ezelde geçen bilgisine ve başlangıcı olmıyan iradesine muhâlif bir şeyin imkân sahasına çıkamıyacağından; kısası : ezelî iradesini ve hükmünü değiştirmiyeceğindendir. Bunu da Kur'ânın'da: **«Hiç bir zaman ve hiç bir şeyde Allahın sünnetinde bir değişiklik bulamıyacaksın»** sözü ile haber vermiştir. **Bugün tabiat kanunları denilen** bu ilâhi nizam ve intizamın değişmemesi, bozulmaması vâcip yani zarurî olmasından; mecburî ve zarûrî oluşu da her dokunduğunu vâcip ve zarûrî kılan ezelî iradenin ezelî hükmünü giymesindendir. Çünki vâcibin neticesi vâciptir. Akşi mümkün değildir. Bu imkânsızlık Allahın kendisinde değil, gayrısındadır. O ezelî bilgisine bilgisizlik dokundurmakla ezelî iradesini bozmaz. Yani ilmine cehil girmez. Ve iradesine hiç bir şey tesir etmez, edemez.

Tereddüt noktasına gelince : Hak Taâlânın, âlemleri arş vasıtası ile tedbir ve idare etmekte olduğu her ne kadar aklen câiz ise de, acaba hakikaten böyle midir?

İşte bu, inceden inceye düşünüp tetkik edenlerin tereddüt edeceği şeylerdir ki bir bakıma hakikat (doğru) sanılır; bir bakıma da bu düşünüş kelime manasının zanna dayanan bir ifadesi ve misali gibi sayılır.

Evvelkisi haddi zâtında doğru ve câiz olan bir mana olmakla beraber, müteşâbih kelime ile murad edilen hükmün zanna bağlı olduğunun misalini verir. Halbuki aralarında fark vardır. Fakat bu iki türlü sanışın hatıra gelmesini ve gönülde yer etmesini insan bir türlü çıkarıp atamaz. Ve böyle zannetmemek imkânına sahip olamaz. Çünki, zannın da reddi mümkün olmıyan sebepleri vardır. Hak Teâlâ hiç bir insana gücünün yetmiyeceği bir şeyi yüklememiştir.

Böyle bir durumda yapılacak iki vazife vardır.

Birisi : Bu hususta bilmiyerek bir hata ve yanılmak imkân ve ihtimalini düşünüp kat'i kanaata varmamak ve bütün delilleri, hep zanna dayanan bir hükme bağlamamaktır. Zira o manada hata etmek ihtimali kuvvetlidir. Buna binaen zan ile hüküm doğru değildir.

Diğeri de : **«İstiva»** kelimesi ile şu, **«fâvk»** kelimesi ile de bu murad olunmuştur diye kestirip atmamaktır. Çünki bu, delillerini tamamı ile bilmediği ve mukayeselerini yapmadığı şeyler hakkında hatalı bir hükümdür. Zanna dayanmaktadır.

Hak Teâlâ Hazretleri bu hususta : **«İyice bilmediğiniz şeyler üzerinde durmayınız.» (İsrâ - 36).** Yani hüküm vermeyiniz buyurmuştur. Fakat «Böyle olduğunu sanıyorum» demelidir. Bu söz onun kendi düşünce ve kanaatının ifa-

dedi olur. Hem hale muvâfık bulunur, hem de Allah'ın bir sıfatı veya kelâmı ile muradı üzerinde kat'î bir hüküm verilmiş olmaz. Belki bu, şahsa ait bir inanış ve kanaat olur.

BİR SORU :

Buna karşı, bir âlim veya ârifin bu gibi meseleleri düşünmesi ve bir kanaata varması, bunu da kendi inanışı olarak ifade etmesi, câiz olur mu? Hatta bu hususta kat'î bir kanaata vardığını, bunun sebep ve neticelerini herkese söylemesi muvafık olur mu? denilirse.

CEVAP :

Bu dört vechile olabilir :

1 — Kendi kendine.

2 — Kendisi gibi araştırıcı ve basîret sahibi olan biri ile.

3 — Allah ve ilâhî bilgiler ile alâkalanmıyan ve fakat zekâ ve fetâneti ile bu gibi meseleleri araştırmak ve görebilmek istidadında olan kimselerle.

4 — Zâhirî ve resmî bilgilere sahip olan yarım âlimlerle.

Eğer, araştırmasında elde ettiği sonuç hakkındaki kanaati kat'î olursa bunu kendisi için bir inanç olarak kabûl edebilir, bu neticeyi kendisi gibi araştırıcı bir kimseye de bahseder. Aynı zamanda : İlâhî bilgilerle hiç meşgul olmıyan, Dünyaya, nefsanî arzulara temayülden geçen herhangi bir mezhebe saplanıp kalmıyan, bilgi ve marifetleri ile öğünmek ve gösteriş yapmak vesilelerinden uzak kalan ve bu gibi meseleleri kavrıyabilen zeki ve kabiliyetli kimselerle de konuşabilir.

Hele bu sanatlara sahip olanlarla konuşmakta bir beis yoktur. Ayrıca fayda da vardır. Çünki marifete sırf marifet için susamış olan ve bunda başka bir maksat aramıyan zeki ve fatin kişi; sana kalbinde beslediği düşünce ve kanaatların zâhirî şekillerini olduğu gibi anlatır. Olabilir ki, bu hususta kendisine fâsit tevillerde bulunan olmuş ve işin zahirine göre bunlar nefsine hoş gelmiş ve bir kanaat uyandırmıştır. Aksini düşünmek ve inanmıya da aklî bilgisi mani olmuş, bir başkasına sormayı da kendisine yediremenmiş veya soracağı kimseleri bu meselede yetkili görmemiştir.

İşte bu gibiler hatadan kurtarılmış ve yanlış kanaatları düzeltilmiş olur.

Âmî olanlara gelince : En iyisi bunlar ile bu gibi meseleleri konuşmamaktır. Âmî sözümle yukarıda geçen vasıfları hâiz olmıyan her şahsı kasdediyorum. Âmîye bu gibi manaları haber vermenin zararına ait misali, sütteki çocuğun, kuvvetli gıdalarla beslenemiyeceği şeklinde vermiş bulunuyoruz.

Ama Ârifin gönlündeki zan kuvvetli ise; o zaman onu ister istemez kendi nefsinde tartacaktır. Çünki, zihinde yer bulan zannı, tereddüdü ve kat'î bilgileri daima hatırlayıp duracaktır. Bundan kurtulamıyacaktır. Çünki bunu hatırlamamasına muktedir değildir. Bundan dolayı kendisi mesul olmaz. Yalınız bundan avama bahsetmemelidir. Hatta bunları avam ile konuşmamak, o manalara ait kanaatını bildirmemek daha lüzumlu ve faydalıdır.

Ama marifette kendi derecesinde olan veya buna istidadı bulunan kimselerle mubahase noktasına gelince : Bunda da bakılacak şeyler vardır : **«Böyle olması mümkündür»** denecek mesele olduğu gibi **«benim kanaatım**

şudur» deyip kalınacak hususlar da vardır. Öyle şeyler de vardır ki; bundan men edilmesi lâzım gelir. Düşünce ve kanaatını bırakmak da insanın elindedir. Zira o bu kanaati ile Allah'ın sıfatı veya kelâmındaki muradı hakkında zanna dayanan bir tasarrufta bulunmuş oluyor. Bunda iman tehlikesi vardır. Mahzurdan sâlim olan inançların, ancak âyet ve hadis ile yahut icma' ve kıyas ile edinilebildiği malûmdur. Zan ile tasarrufta ise, yukarıda geçen delillerden birisi yoktur. Üstelik men'edilmesi hakkında Hak Teâlâ'nın : **«İyice bilmediğin şeyler üzerinde durma!»** emri vardır.

BİR İTİRAZ :

Eğer bunun câiz ve mahzursuz olduğuna üç şey delillik etmektedir, denilirse ve bu deliller de şöyle sıralanırsa :

1 — Doğru bildiğini söylemekte ve vicdanî kanaatını açığa vurmakta bir yasaklık yoktur. Çünki galip zanna dayanan bir şey söyliyen adam, vicdanî kanaatını haber vermiş, yani doğru söylemiştir.

2 — Kur'an tefsircilerinin sözleri içinde zanna ve sezgiye dayananlar bulunmaktadır. Çünki bunların tefsirlerinde tefsir olarak beyan ettikleri şeylerin çoğu Rasulü ekremden işitilmemiş; içtihaddan çıkarılmıştır. Bu sebepledir ki tefsirlerin sözleri uzamış ve görüşleri birbirini tutmamıştır.

3 — Tabiînin **(ashabı görenlerin ve onlara uyanların)** bu husustaki ittifakı. Evet bunlar tevâtür derecesinde olmıyan ve hatta bir tek sahabeden gelen müteşâbih haberleri nakletmişlerdir. Hatta o haberlerin içinde âdilin âdilden nakletmesi gereken sahih haberlerin şartlarını hâiz

olmıyanlar da vardır. Onlar hakikaten böyle nakilleri câiz görmüşlerdir.

İşte bu kabîl rivâyetler, bunlara dayanan kanaatlar ve rivayetçide aranan adil ve adâlet sözü bile zandan başka bir şey midir?

Sırası ile cevabı :

1 — Evet, söylenecek her hangi bir doğru söz, söylenmesinde hiç bir zarar olmıyan sözdür. Zanları bahis ve beyan etmek mahzurdan sâlim değildir. Çünki bu sözler muhatabında bir tesir ve kanaat hasıl edebilir. Bu sebeple de Allah'ın sıfatları hakkında hatalı bir hüküm verir. İşte bu bir mahzurdur. Nefsin, zâhirî görünüşlerden nefret etmesi lâzımdır. Çünki nefis, bir şeyde temâyülüne uygun bir mana bulunca, isterse bu mana kuvvetli zanna dayansın, onu kat'î bir inanç haline getirir. Bu sebeple de çoğu zaman hataya düşer. Hak Taâlanın sıfatları hakkında bâtıl şeylere inanır. Yahut Allah'ın kelâmıyle murad etmediği şeyleri beyan ile yanlış hüküm verir.

2 — Tefsircilerin zanna dayanan sözleri, (istiva), (favk) ve saire gibi Allahın sıfatlarına taalluk eden sözlerden değildir. Belki tefsircilerin içtihada dayanan mütalealarıi, fıkha, yani islâm hukukuna ait hükümlere, yahut Peygamberlerin, kâfirlerin ahvâline dair hikâyeler veya va'z ve misâllere dairdir. Bu gibi sözlerde büyük bir hata ve tehlikenin mevcut olmadığını bilmeniz gerektir.

3 — Hadis ve fıkıh mütehassısları müteşâbihler babında, rivâyet naklinde ve nakledilen rivâyetlerde Kur'anda mevcut olmıyan veya tevâtür derecesini bulmıyan hadislere kat'î olarak itimat etmenin dinî bir zaruret olmadığını beyan etmişlerdir.

Haberi âhâd denilen ve râvîsi tek bir şahsa dayanan haberlere gelince; Bunlar akaitte hüccet tutulmamıştır. Binaenaleyh bu hususta ne tevilcilerin yaptığı tevil ile ne de tek taraflı bir habere bağlanıp kalanların fikir ve kanaatı ile meşgul olmıyacağız. Çünki bu zan ile hüküm vermek zanna güvenmektir.

Gerçi bunların anlattıkları akıl ve mantıktan uzak, dinin hüküm ve hikmetlerine aykırı şeyler değildir ama, kelime ve kelâmın açık manasına ve Selefin kabul veya ittifak ettikleri şeye muhâliftir. Çünki Selef, kabul eyledikleri bu haberleri inanılır, güvenilir kişilerden almışlar ve öylece nakletmişlerdir. Hem de bunları tahkik ederek doğruluğuna inanmışlardır.

Bunu iki yönden mütaleâ edebiliriz :

— Tâbiîn, şer'i delillerden muhakkak surette biliyorlardı ki; işinde ve sözünde âdil, özü, sözüne uygun ve yalan söylemisine ihtimal verilmiyen **—Hadis ilmi tabiri ile (adl) denilen—** bir zâtı, bahusus Allah'ın sıfatları meselesinde yalancılıkla suçlandırmak aslâ câiz değildir. Bu itibarla Sıddîkı âzam Hazreti Ebu Bekir bir haberi nakil sırasında; **«Ben Allah'ın Resûlünü şöyle böyle diyorken işittim»** dedi mi; onun haberini kabul etmemek; ya ona yalan isnat etmek veya onu uydurmacı saymak ve yahut onda bir sehiv ve hata bulunduğunu kabul etmek olur.

İşte Tâbiîn hazretleri bu yersiz, lüzumsuz tevehhümlere, saçma telâkkilere sapmıyarak onun ve emsâlinin verdiği haberleri olduğu gibi kabul etmişler; «Ebu Bekir : Hazreti Peygamberin şöyle dediğini haber verdi» Enes de : «Allah'ın Rasulü şunu söyledi dedi» şeklinde Rasulullah'ın emir ve beyanlarını nakletmişlerdir. Tabiîne uyanlar, yani Ashâbı görenlerin devrinde yaşıyanlar da tabiînden işittik-

leri bu haberleri tıpkı onlar gibi bir kelime eksik ve fazla olmeden hem de tâbiî ve sahâbenin isimlerini vermek suretiyle nakil ve rivâyet etmişlerdir.

Şimdi insaf ile düşünelim : Sahâbeden adl ve takva ile vasıflanmış bir zâtı, dine ve din işine dair nakletmiş olduğu bir haberde suçlu ve hatalı saymanın doğru olmadığı ve böyle bir ithama şer'î delillerin aslâ yol vermediği sabit olunca, her hangi bir zâtın kendi zanlarını ve şahsi kanaatlarını hakikat saymak, bazı zannın hata olduğu Kur'anda beyan edilmiş iken(*) zanna dayanan dinî bir haber veya hükmü, adlin yani inanılır ve güvenilir zatların nakli ile bir tutmak nereden icap ediyor?

Binaenaleyh Şeriat koyucusu, islâmın tebliğcisi Rasulü âleyhisselâm **«Dininize ait size ne söylüyorsam hepsi doğrudur, adl'dir binaenaleyh onu olduğu gibi kabul tasdik; başkasına da nakil ve beyan ediniz»** buyurmuş olunca bundan nefsinizin verdiği haberleri, kendi buluşlarınızı kabul ve nakledin iz, açığa da vurunuz, zannettiğiniz şekilde rivâyet ediniz manası çıkarılamaz. Ve böyle bir ihtimale de yer verilemez. Zira bunlar birer delil, şer'î tabiri ile nas, yani Kur'an ve Hadis değildir.

Bunun içindir ki «adl» sayılmıyan kişilerin bu çeşitten haberlerine ve sözlerine itimat olunamaz, deriz. Zaten akaid ve fıkıh konularında bu biçim sözler rivâyet olunmaz.

Bu konuda gösterilecek dikkat ve hassasiyet; vaaz, hikâye, misal ve benzeri hususlarda gösterilecek ihtiyattan fazladır.

(*) إنّ بعض الظنّ إثم .

2 — Bu haberleri yani Peygamberin söz ve hareketlerini rivâyet eden sahâbelerdir. Onlar naklettikleri sözleri bizzat işitmiş, Resul-i ekremin hal ve hareketlerini gözleri ile görmüşlerdir. Ve hiç şüphesiz yakîn hâsıl ettikleri şeyleri nakil ve rivâyet etmişlerdir.

Ashâbı gören, hal ve hayatlarına şâhit olan tabiîn hazretleri de o sözleri ayni ile kabul etmişler ve olduğu gibi başkalarına nakleylemişlerdir. Öyle ki; «Peygamber şöyle dedi» dememişler, fakat «Filân zat Peygamberin şöyle şöyle buyurmuş olduğunu haber verdi» şeklinde kendisine söylemiş olan sahâbînin adını da vermişlerdir. Halbuki kendileri de doğru sözlü, temiz özlü kimselerdi. Sahâbe ismini vermeden de Peygamber şöyle söylemiş, böyle yapmış deseler idi sözlerine inanmamak için **—Rivâyet ilmine mâni—** bir sebep yoktu. Fakat böyle yapmamışlar ve rivâyet şeklinde hiç bir şeyi ihmal etmemişler; sahâbeden işittiklerini ne eksik, ne fazla ayniyle nakletmek hususunda gereken gayret ve hassasiyeti göstermişler. Hatta hiç bir kelimesini değiştirmemişler, mukâbilini de almamışlardır. Çünki Peygamberin kullandığı kelimenin orada hususî bir mana taşımış olacağını ve bunun bir ârif ve sonradan gelecek erbâbı yanında malûm olacağını ve bu itibarla müteşâbih bir kelimenin aynı ile kalması lüzumunu takdir buyurmuşlardır.

Hakikaten müteşâbih sözlerle ifade edilmek istenilen şeyin bir ârif ve erbabı yanında zan derecesinin üstünde hakikî bir manası vardır. Meselâ: Bir sahâbînin, Allah'ın Rasulünden rivâyet etmiş olduğu şu hadise bakalım :

«Hak Teâlâ her gece dünya göğüne iner ve benden bir şey dileyen var mı ki isteğini yerine getireyim! afvedilmesini istiyen var mı? suçlarını bağışlıyayım! diye nida eder» (*).

(*) ينزل الله تعالي كلّ ليلة إلي سماء الدّنيا فيقول : هل من

İşte bu hadis ile geceleyin ibadet olunması teşvik olunmuş, bu ihtiyarî ibâdetin büyük tesir ve ehemmiyyeti beyan edilmiş ve bu suretle en faziletli bir ibadet olan teheccüt namazı ve gece yapılan dilek ve istiğfarların Allah yanında makbuliyyetine işâret buyurulmuştur.

Eğer o sahâbî : Bu hadisin dış manası akıl ve dine uymadığı düşüncesi ile naklini mahzurlu sayarak rivâyet etmemiş olsaydı, ihmaline yol olmıyan şu büyük fâide elde edilemezdi.

Halbuki bu sözün içinde iyhamlı, yani açık ve kapalı anlam taşıyan bir tek (nüzûl) = iniş kelimesi vardır ki gerçekten bir çocuk ve çocuk seviyyesindeki yarım aydın bunun buradaki hakiki mânâsını kendi başına kolayca anlıyamaz. Hemen zâhir mânâsına kapılarak bunun fiilî bir iniş olduğunu sanır ve Allahı bir şeye benzetir ise de, ilim ve basiret sahibi bir zât, Hak Tealâ hakkında böyle bir inancın lâyık olmadığını ona kolayca anlatır meselâ (Eğer Allahın Dünya göğüne inişi bildiğimiz şekilde olsaydı muhakkak sesini - gürültüsünü işitmemiz icab ederdi. Madem ki işitmiyoruz. O halde öyle bir iniş değildir. Zaten böyle bir inişe ne lüzum var ki! Öyle ya! evet, bu nidayı yapmak için Dünya göğüne inmesine ne hacet! Bunu en yüksek gökten ve arşın üzerinden yapabilirdi. Bu manevî bir iniştir.) demek suretiyle onun gönlünde Allah hakkında beliren bir teşbihi söküp, onun yerine bir takdis ve tenzih inancını ekebilir.

İşte bu kadarı ile âmi=yarım aydın bu inişin zâhir manası ile bâtıl olduğunu anlıyacaktır. Öyleya meselâ : Uzak doğudaki bir adam, Uzak batıdaki bir şahsa sözünü işittirmek isteyince bizzat yürüyerek ve günlerce yol alarak onun, sesini işitebileceği bir mesafeye yaklaşması lâzım olduğunu, zira, böyle yapmadan onun sözünü işitemiyeceğini düşünerek kalkıp oraya kadar giderse gülünç ve delice bir hareket yapmış olur.

O halde bunun benzeri aklı başında bir zâtın kalbinde nasıl yer bulabilir? Belki bu kanaat olsa olsa câhil ve yarı aydınlarda husule gelir. Ama bu da onlarda nihayet işin hakikatını öğreninciye ve Allahın nüzûlünün ma'lûm ve fiilî manada bir iniş olmadığını yakînen bilinceye kadar devam eder.

Nasıl olmasın ki Allah hakkında cisimlik muhal olduğu ve cisim olmıyanların da bir yerden bir yere inmesi veya çıkmasının aslâ mümkün olmadığı bir hakikattır. O halde bu gibi haberleri rivâyet etmekteki az bir zarara karşılık büyük fayda vardır. Delile dayanan bu fayda, kalplerden doğan bir takım sanıların ifadesine nasıl denk olabilir?

İşte bu nokta zanna dayanan bir tevilin izahini yapmak veya yapmamak hususundaki içtihat yollarının akıştığı ve çekiştiği bir kavuşaktır.

Buna üçüncü bir noktanın da ilâvesi mümkündür. Bu da: Soranın ve dinliyenin halindeki karinelerin nazarı itibara alınmasıdır. Bu durumuna göre verilecek cevap; kendisine bir fayda verecekse onu beyan etmeli, eğer zarar verecek ise vazgeçmelidir. Eğer iki durumdan birisi üzerinde kat'î bir kanaata varamazsa, anlatıp anlatmamaktaki sebeplerin birisini tercih edip gâlip zannına itibar etmelidir.

Nice kimseler vardır ki onun içi ve düşüncesi müteşâbih sözlerdeki manaları bilmeye yönelmez **—Onları bilmek istemez. Kavramıya bütün dikkatini vermez. Verse de tamamiyle anlıyamaz, anlasa bile inanamaz—** zahirinden ayrılamaz. Teviline taraftar olmaz. Bu manaları anlatmak ve tevil etmek ona bir şey kazandırmaz. Üstelik zihnini karıştırır.

Ve yine öyle kimseler vardır ki müteşâbih kelimelerin dış manasına saplanır kalır. Ve fakat bundaki maddî im-

kânsızlıkların aklî ve naklî esaslara uymadığını düşünerek Cenâbı Peygamberin hakkında kötü zanna ve inançlara düşer. Ve hatta onun bu gibi müteşâbih sözlerini inkâra kadar gider.

Bunun gibilerine zannî ihtimaller anlatılmakla beraber sözün haber verdiği mücerret ihtimalden de bahsedilseydi yani bu sözün hakikat ve mecâz her iki manaya da şümulü ifade olunsaydı, ona bir fayda verirdi. Ve bu şekildeki ifadede onun için dinî bir zarar da yoktur.

Gerçi bu ifade başkalarına zarar verir ama bu kabîl kimsenin iman hastalığına bir devadır.

Tabiidir ki o gibi sözlerin manası, vaaz, hutbe irad olunan kursî ve minberlerde ve umumi yerlerde ifade olunmaz. İki türlü ihtimalin de doğru olabileceği katiyen halka söylenmez. Çünki dinleyicilerin çoğunun îman ve kanaatlarını harekete getirir. Bu meseleleri bilmiyenlerin, düşünmiyenlerin veya bu hususdaki müşkülleri halledererek bu haberlerin hakikat değil mecaz manasında olduğu kanaatini edinmiş olanların ruhlarını sarsar ve şaşırtır.

Bunun içindir ki, ashap ve tabiîn zamanı, dinî hususların bu gibi meselelerinde ruhların huzur ve imanca kuvvetli olduğu bir devir idi. Zira onlar; zihinleri karıştıran, saf ve hâlis inançlara şüphe ve tereddütler verecek olan bu meselelere asla iltifat etmezler ve müteşâbih kelime ve sözlerin hiç de teviline gitmezlerdi.

O devirde kendilerine muhâlefet edenleri, İslâmda fitne uyandırmak istiyenleri birer bozguncu ve hiç yoktan kalplere şüphe ve tereddüt yağdıran fitneci, zındık sayarlardı. Ve böylelerinin şerrinden, günahlarına, tuzaklarına düşmekten son derece kaçınırlardı.

Fakat bu zamanda bazı beldelerde böylelerinin sayısı

çoğaldı ve sözleri meydan aldı. Bir takım bâtıl düşünce ve vehimlerin tehlikelerini gönüllerden atmak gayesiyle konuşan ve yazanların söz ve fikirlerine hücum edenler arttı. O zehirli fikirleri yayanları kınayanların sayısı ise çok azaldı.

SORU :

Madem ki müteşâbihler hakkındaki tevilin makbul ve katî olanları ile yanlış ve zannî olanlarını ayırmış bulunuyorsunuz. O halde tevilin doğru ve makbul olanı nasıl anlaşılacak ve ne ile kanaat hâsıl olacaktır?

CEVABI : İki türlüdür.

1 — Te'vil suretiyle verilen mananın Hak Teâlâ hakkında sübûtunun katî olması : mertebe üstünlüğü gibi.

2 — Tevil edilecek kelimenin yalınız iki şeye ihtimali olması; Birisinin iptal olunup diğerinin bırakılması. **(Hak Teâlâ kullarının üstünde bir kaahirdir)** kelâmında olduğu gibi... Buradaki Üst (fevk) kelimesinin lisanda iki manası vardır. Birisi mekân diğeri rütbe üstünlüğüdür. Takdis ve tenzih bilgisi ile Allahın mekân üstünlüğü bâtıl olunca mertebe üstünlüğü kalır. Nasıl ki: Efendi uşağın üstündedir. Sultan vezirin üstündedir. Koca, karısının üstündedir, denilirse mertebe ve kuvvet manasında olmak üzere; Allah da kullarının üstündedir, denilir.

İşte bu tevil **«Fevk»** kelimesinde ilmî bir katîyyet ifade eder. Hem de Arap dilinde bu iki manadan başka yerde kullanılmaz. Fakat, **«istiva»** kelimesi böyle değildir. **«Göğe istiva», «Arşa istiva»** sözlerinden anlaşılan mana bir değildir. Bu kelimenin tek başına taşıdığı manalar da ikiden çoktur.

İşte bir de lugatta üç manada kullanılan bir kelimenin

iki manası Hak Teâlâ hakkında câiz ve bir manası da bâtıl olursa, câiz görülen o iki manayı da yine ilmî usulüne göre bire indirmek mümkün olur. Fakat hüküm mücerred bir ihtimale dayanmakla zannî olur, katiyet ifade etmez.

Hülâsa : Yukarıdan beri zikredilen deliller ve misaller; birkaç manalı müteşâbih kelime ve sözleri tevilden çekinmek hususundaki görüşün tamamıdır.

III. Kelimenin Yapısını Bozmakla Tasarruf :

Bu da müteşâbih kelimenin sarf ilmine göre başka kipteki manasını almaktan çekinmektir. Meselâ (istevâ ale'l - Arşi = Allah, Arş üzerine istiva etti) ilâhî kelâmındaki ve geçmiş zaman kipindeki (istevâ) kelimesini geniş zaman şekline koyarak (yestevî) veya ismî fâil vezni ile (müstevin) demek doğru olmaz. Zira kelimenin şekli değişince manası da değişir. Evet (müstevin âle'l - arşi) tarzındaki ifade, Allahın Arş üzerinde bir mekân tuttuğuna delâlet eder. **—İsmî failler istikrar manası taşır—** bu tarzdaki ifadede mevcut olan istikrar manası: **(Allah şu görmekte olduğunuz direksiz gökleri —hiç bir şeye dayamadan— yükseltti. Sonra da Arş üzerine istiva etti. Ra'd suresi - 2)** kelâmındakinden daha açıktır. Hatta **(Dünyada bulunan her şeyi sizin için yarattı, sonra göğe istiva etti. —Bakara - 29)** sözünden de zâhirdir. Çünki son iki âyette (istiva) kelimesi bir istivalık sıfatına delâlet etmekte ve bundan da yaptığı ve yarattığının üzerine yahut mülk ve melekûtun tedbirine döndüğü gibi bir yönelme manası, yani yaratmıya nihayet verip tedbir ve idareye başladığı anlaşılmaktadır.

İşte bu suretle kelimenin yapısında yapılacak değişmelerle her kipteki mana delâletleri ve ihtimalleri de bozulacağından müteşâbih kelimeleri tasriften = şeklini bozmaktan son derece sakınmalıdır. Müteşâbih sözlere bir şey,

bir harf bile ziyade etmekten kaçınmalıdır. Çünki şekli değiştirilen kelimelerin manaları mutlaka değişir.

IV. Kıyas Yolu ile Tasarruf :

<Kıyas ve tefri'den (dallandırmaktan) kendini tutmaktır. Meselâ: müteşâbih bir sözde «el» kelimesi geçince, avuç, bilek ve kol da isbatetmek ve bunları elin levâzımından saymak doğru değildir. Hatta (parmak) sözünde et, kemik ve siniri anmak câiz olmadığı gibi parmak ucunun bile zikri caiz değildir. Gerçi mâlum olan «el» ve «et» bu parçalardan ayrılmaz ise de bir bütünü bırakıp parçalarını kabul etmek doğru değildir. Bunun daha uzağı: «el» kelimesi söylendiği yerde ayak, göz veya gülmek yerinde, ağız; (Semi) ve (basar) kelimelerini işitme, görme gibi isim manasına alarak kulak ve göz isbat etmektir.>

Bunların hepsi : muhal, yalan ve ziyadedir. Haşviyyeci ve müşebbihe(*) fırkasından bir kaç ahmağın bazan bunlara cür'et gösterdikleri için yazmıya lüzum gördük.

V. Toplama Yolu ile Tasarruf :

Bir bütünün parçalarını ifade eden kelimelerin manaları arasını birleştirip ondan bir şekil ve suret meydana getirmemektir.

Hakikaten ilâhî tevfikten uzak kalmış kimseler, hassaten bu gibi haberleri toplıyan kitaplar yazmışlar ve her azâya birer kısım, birer bap ayırmışlar; bunlara : başın isbatı, elin isbatı... ilâh demişler. Ve bu kitaba (sıfatlar bilgisi) adını vermişlerdir.

Halbuki buna, ne aklî ve ne de naklî imkân vardır. Çünki bu gibi kelimeleri Rasulü Ekrem müteferrik = ayrı, ayrı zamanlarda ve çeşitli mevzularda söylemiş, hakikî manalarını muhataplarının anlıyabilecekleri kuvvetli ve çeşitli karînelere dayamıştır.

Tabiidir ki bir söz, bir insan vücudunu andıracak şekilde toptan söylendiği takdirde, birbirinden ayrı olan bu âzalar zihinde bir defada toplanır ve bir şekil vücuda gelir.

O sözler de bu şekli tespit eden kuvvetli bir karine olur.

Buna karşı Hazreti Peygamber hakkında :

Acaba niçin, sözünü hakikatın aksini vehmettiren şekilde söyledi? gibi bir şüphe ve sual hatıra gelir. Ve gittikçe zihinde büyür. Hatta bu düşünce türlü ihtimallere yol açar. Ayni cinsten olan bu ihtimallerin birincisi, ikincisine, üçüncü ve dördüncüsüne ulaşır. Bu suretle bir neticeye dayanıncıya kadar ihtimaller demeti vücut bulur.

Bunun içindir ki bir muhbirin sözü ile hâsıl olan zan, iki ve üç muhbirin sözü ile hâsıl olanlardan bambaşka olur. Doğrusu, tevâtür ile gelen haberlerden vücut bulan kat'î ve zarurî bilgi ve kanaat, tek râvinin naklettiği haber ile hâsıl olmaz.

Ayni zamanda tek bir râviye dayanan bir haberin hasıl ettiği bilgi, bir kaç râvinin ittifakla vermiş oldukları haber kadar kesin bir kanaat husule getirmez.

İşte bunların hepsi habercilerin çok ve toplu olmasının neticesidir. Çünki insanda vicdânî kanaat husule getiren ihtimal; her doğru sözlü ve özlü (adl) zâtın sözüne ve neticeye âmil olan karînelerin kuvvetine bağlıdır. İhtimaller kesilir veya zayıflarsa bu netice doğmaz.

(*) Haşviyyeciler; Sünnet ve Cemaat ehlinden olmıyan ve sapık mezhep fırkalarından uydurmacı, te'vilci bozguncu mugalatacılara» denir. Müşebbihecîler de; sapık mezheptekilerdendir. Allahı insana veya cisimlerin vasıflarını kendisinde bulunduran hayalî bir şeye benzetirler.

İşte cem'i müteferrikaat = parçaların toplanması bundan dolayı câiz görülmemiştir.

VI. Parçalama Yolu ile Tasarruf :

Toplu olanları birbirinden ayırmaktır. Başlı başına çeşitli birer âzayı bildiren kelimelerden **—parçalarını toplamak suretiyle—** bir şekli mahsus isbat edilemezse bir bütünü ve özel bir şekli ifade eden haberlerden de **—topluyu parçalamak yolu ile—** bir takım aza da isbat olunamaz.

Çünki bir kelimeden evvel geçen veya ona eklenen her kelimenin, esas kelimenin manasını anlatmakta muhakkak bir tesiri vardır.

Halbuki bunda tercih olunacak ihtimal zayıftır.

Bu topluluk bozulup ayrıldığı takdirde, mananın maksada delâleti düşer. Sâkıt olur.

Misali, yine (Ve hüv'el kaahiru fevka ibâdihî= O kullarının üstünde bir kahır ve galebe sahibidir.) ilâhî kelâmında verelim :

Buradaki fevk = üst kelimesinin mücerret bir (üst) manasında olduğunu iddiaya kimsenin hakkı yoktur. Önce «kaahir» kelimesi buna delâlet etmektedir.

Bu sözün değiştirilerek (ve hüv'el kaahiru fevka gayrihî = Allah, kendinden gayrısının üzerinde bir kaahir, kuvvet ve galebe sahibidir) şeklinde söylenmesi doğru değildir. Ancak sözün aslı muhafaza olunarak (Fevka ibâdihî = kullarının üstünde) demek lâzımdır.

Çünki Allah'ın (kaahir) sıfatının üstünlük yeri, (kulları) kelimesinin zikir ve kaydı ile belirtilmiş, bu suretle Efendilik, hâkimlik üstünlüğü ihtimali tekid ve takviye edilmiştir. Bu itibarla da aralarındaki Efendilik, kulluk, kahır ve

galebesi, hâkimiyyet, babalık, hocalık ve bir âmirin nüfuzu gibi derece farkı önce işaret ve tayin edilmeden (Zeydün fevka amrin = Zeyd amrin **—yahut Ahmet Mehmedin—** üstündedir demek doğru ve güzel olmaz.

Zira bu sözle bir rütbe üstünlüğü değil, doğrudan doğruya Ahmed'in bulunduğu yerin, Mehmed'in üstünde olduğu, kısaca bir mekân üstünlüğü beyan edilmiş olur.

İşte kelâmın bu gibi kâide ve inceliklerinden avam bir tarafa ulemâ bile gaflet ediyor. Binaenaleyh, bedîî ve beyan ilimlerinin mecâz, teşbih ve istiâre konularından olan bu gibi müteşâbih sözler ve kelimeleri yarım aydınların, birleştirme, ayırma, tevil, tefsir ve saire suretiyle tasarruf etmesine yetkileri ve hakları yoktur.

Bu inceliklerden dolayı da (selef) bu gibi söz ve kelimelerin manasını izah ve tayinde sükût edilmesi, bunların söylenildiği şekilde ifade ve kelimelerin ayni ile muhafaza olunması üzerinde ısrar ile durmuşlardır.

Hak onların dediği, doğru onların görüşüdür. Çünki Allah'ın zât ve sıfatları hakkında konuşmak, dikkat ve ihtiyata lüzum gösteren konuların en önemlisidir.

Ayni zamanda bu, lisanı frenliyecek ve bu vadideki büyük tehlikenin içine **—küfre—** atacak cereyandan onu koruyacak yerlerin en haklısıdır. Öyleya; küfre girmek ve kâfir olmaktan daha büyük bir felâket var mıdır?

ALTINCI VAZİFE : KEFFTİR

İmsaktan sonra keff, yani Allahın zât ve sıfatlarına ait müteşâbih söz ve kelimelerin manaları üzerinde düşünmekten zihnini çekmektir.

Bu meseleleri sormaktan ve tasarrufa yeltenmekten dilini tutması gerektiği gibi, fikrini de çekmesi üzerine borçtur.

Gerçi bu, vazifelerin en ağırı ve şiddetlisidir. Ama lâzımdır. Nasıl ki, denizin şiddet ve zahmetlerine dayanmaktan, derinliklerine inebilmekten âciz olan bir yüzgecin, deniz diplerindeki inci ve kıymetli varlıkları elde edip çıkarmak arzu ve emeliyle böyle derinliklere dalmaması gerektir. Aczi ile beraber cevherlerin nefisliğine aldanması doğru değildir. Belki ona lâyık olan hareket; kendi aczini, bir de yapacağı işteki tehlike ve tehlikeleri göz önüne getirmek; şayet denize dalıp kıymetli şeyleri elde ederse bunun ile bir hayli para kazanarak **—belki de ihtiyacı olmadığı halde—** geçim durumunu biraz genişleteceğini ve hayatına bir şeyler ilâve edeceğini; fakat orada boğulur, yahut bir balık veya timsaha lokma olur ise hayatını büsbütün kayıb edeceğini düşünmek olmalıdır.

BİR SUAL :

İnsan müteşâbih söz ve kelimelerin manalarını düşünmekten, eşeleyip durmaktan nefsini ayıramaz ise bundan kurtuluş yolu nedir?

CEVAP :

Bunun yolu, kendini ibadete, namaza, Kur'an okumaya, zikir ve tesbihe vermektir.

Bununla kurtaramazsa, bu çeşitten olmıyan **—Allah'ın zât ve sıfatlarına taallüku bulunmıyan— meselâ :** lugat, gramer, yazı, tıp veya fıkıh gibi bilgilerle iştigale başlamak; Eğer böylelikle kurtulmak imkânı bulamazsa, küçük, büyük her hangi bir sanat ile, tarla, bahçe işleri, debbağlık, dokumacılık ve saire gibi şeylerle meşgul olmak ;

Bunlarla da olmazsa oyun ve eğlencelere başvurmaktır.

İşte bu tedbirlerin **—bu işlerin—** cümlesi Allah'ın zât ve sıfatlarına ait müteşâbih meselelerin çok tehlikeli, dipsiz denizine dalmaktan ona daha hayırlıdır.

Hatta yarı bilgin âmîlere, ilâhî marifet bahsine dalmaktan, bedenî günahlara girmesi, onun için daha sâlim ve daha doğrusu az tehlikeli sayılabilir.

Zira, fiilî ve amelî günah ve suçların nihayeti; fısk, fakat fikrî ve imanî hataların âkıbeti de şirktir.

Hak Teâlâ ise kendisine şirk, ortak koşanları, denk ve benzer tutanları kat'iyen affetmiyecek ve fakat bundan gayrı olan günahkârlardan dilediğini gufranına nail edecektir.

BİR İTİRAZ VE SUAL :

Yarım âlim de dinî inançlarını ancak delile bağlamak suretiyle nefsine sükûn verebilir. Binaenaleyh ona delil verilmeli midir?

Buna (evet) denilirse, bu cevap ile ona ayni zamanda inceleme ve düşünme müsaadesi de verilmiş olur. Bu itibarla âmî ile âlim veya ârif arasında ne fark vardır?

CEVAP :

Hâlıka (yaratana) ve yaratıcılığına, onun varlığına, birliğine; Peygamberin doğruluğuna bir de âhiret gününe ait bilgilerde delil verilmesini uygun buluyorum.

Ve lâkin iki şartla :

Birisi; bu hususa ait Kur'an'daki delilleri bildirmek ve onlara başkasını ilâve etmemek.

Diğeri de; Kur'an'dan verilecek delilleri kolayca kavrıyabilecek şekilde ve seviyyesi ile uygun, açık bir tarzda ifade etmek.

Bu suretle onu derin düşünceye düşürmemek, şüphe ve tereddütlere götürecek şeylerden kaçınmak ve bu bahisle fikren meşgul olmasına mahal bırakmamaktır.

Yukarıda adı geçen dört şeyin, Kur'an'da zikrolunan delilleri şunlardır :

1 — Yaratanı bildiren deliller :

a — «Onlara yerden, gökten size rızık veren, sizi göz, kulak sahibi eden; ölüden diri, diriden ölü çıkaran ve her işi düzenleyip nizamlıyan kimdir? diye sor! Hemen : Allah deyeceklerdir.» (Yûnüs suresi - 31)

b — «Onlar, acaba bir defa başlarının üzerlerindeki göklere, onları nasıl kurduğumuza, nasıl süslediğimize ve onlarda bir yarıklık, hiç bir nizamsızlık olmayışına bakmazlar mı? Bir de dönüp yeri ne suretle yaydığımıza, üzerine dağları nasıl oturttuğumuza; dağ, toprak ve sularında, gözleri ve ruhları okşıyan erkekli, dişili her çift ve cins bitkiler bitirişimize dikkatle bakmıyorlar mı? Bunlar basîret sahibi ve mâbuduna dönen her kula bir ibret ve hikmet ve yaratıcısını tanıtan alâmettir.» (Kaf suresi - 6, 7, 8)

c — «Gökten bereketli yağmurlar indiriyoruz. Onunla bağ, bahçe, bostanlar, (sebzeler, bitkiler,) tahıllar, meyvaları biri birine bitişmiş ve (istiflenmiş derecesinde) hurmalıklar yetiştirmekteyiz.» (Kaf Suresi 9, 10)

d — «İnsan bir kerre yiyip içtiğine (dikkat ve ibretle) baksın! Yukarıdan bol sular yağdırmışız. Sonra toprağı ince yarıklara ayırmışız, (suyu ona içirmişiz de) orada (her çeşit) taneliler, tohumlar, üzümler (otlar, sebzeler, kamışlar) gövdesinin içi boş otumsu bitkiler, zeytinler, hurmalar, gözleri alan (çeşitli ve bol ağaçlı) bahçeler, meyvalar, çayırlar, otlaklar bitirmişiz.» (Abese suresi 24 - 31)

e — «Yeri bir takım beşikler, hazır yaygılar, dağları

kazıklar ve çiviler yapmadık mı? Sizi çift yarattık, uykunuzu vakitli bir istirahat zamanı yaptık, geceyi her şeyi örten bir örtü kıldık. Gündüzü de çalışma ve geçim zamanı yaptık, üstünüzde yedi sağlam bina kurduk. Parıl parıl yanan bir kandil yarattık. Sıkışan bulutlardan şarıl şarıl sular akıttık. O sayede tohumları, otları; birbirine sarmaş dolaş bağları bahçeleri meydana getirdik» (Nebe 6 - 16)

Bunun gibi âyetler Kur'an-ı Kerim'de çoktur. Beşyüze yakındır. Biz onları «Cevâhiru'l - Kur'an» (Kur'ân'ın Cevherleri) adlı kitabımızda toplamış bulunuyoruz.

Yarım aydınların, Hâlikın celâl ve azametini bu delillerden tanıması muvâfık olur. Yoksa Kelâm bilginlerinin : «arazlar, cisimlerdeki hal ve sıfatlar sonradandır. Kendisine sonradan gelen bu sıfatlardan hâli olmıyan her cisim ve madde de sonradan olmuştur. Her sonradan olanın (hâdis'-in) bir oldurana (muhdis'e) ihtiyacı vardır, gibi sözlerinden öğrenmesi uygun değildir. Çünki Kelâmcıların bu hususa ait taksimleri, mukaddimeleri; sözlü ve yazılı, mantık delilleri ile Allahı ve sıfatlarını isbat etmeleri avâmın zihinlerini karıştırır. Gönüllerini bulandırır.

Halbuki Kur'an'da olduğu tarzda maksadı kolayca anlatıveren açık ve görülebilen deliller, onlara faydalar sağlar, içlerine huzur verir, kalplerinde kat'î inançlar yerleştirir.

2 — Vahdaniyyet (Allah'ın birliği) delilleri :

Bu hususta ona kanaat verecek deliller, Kur'an'daki : **«Yerde ve göklerde Allah'tan başka tanrılar olsaydı, muhakkak onlardaki nizam ve intizam bozulur, yer gök fesâda uğrardı.» (Enbiya suresi - 22)** şeklinde olanlardır.

Çünki en az iki idarecinin bir işte birleşmesi, tedbirin bozulmasına kat'î bir sebeptir. (*)

(*) Çünki eskilerin : bir mülkün iki padişahı olmaz. İki kaptan bir ge-

Bu sebebi yine Allah şöyle beyan ediyor :

«Eğer onların dedikleri gibi Allah'tan başka tanrılar olsaydı o zaman, muhakkak Arş'ın sahibine (Allaha) yol arıyacaklardı». (İsra suresi - 42)

Aralarında çarpışa, çarpışa, yene yenile en nihayet birisi kalacak ve O da şeriksiz, ortaksız tek bir Allah olacaktı. Hak Teâlâ bu hakikati ne güzel ve ne kadar veciz ifade ediyor.

«Allah hiç bir kimseyi (değil İsa'yı) oğul edinmemiştir. Onun yanında hiç bir tanrı da yoktur. Eğer olsaydı her tanrı bir şeyler yapmıya ve yaratmıya kalkışırdı. Biri diğerinin üstüne çıkardı». (Mü'minûn sûresi - 91).

3 — Rasulün (Tanrı elçisinin) doğruluğuna ve onun talim ettiği Kur'an'ın kendi sözü değil, onu elçi tayin eden Allah'ın kelâmı olduğuna delil; Kur'an'da :

a — «Ey Beşeriyyetin en büyük ve umumî elçisi; Onlara şöyle söyle! Beni elçi olarak gönderen Allahımın yüksek şânına yemin ederek söylüyorum ki eğer ins ve cin bir araya gelip şu Kur'an'ın tam bir benzerini getirmek isteseler, bir eşini kat'iyyen getiremiyeceklerdir. Bunlar aralarında yardımlaşsalar, yekdiğerine arka verip son gayretlerini harcasalar da emellerine asla muvaffak olamıyacaklardır». (İsra suresi - 88).

b — Bu hususta Kur'an'ın tamamına nazîre yapmaktan geçilerek **«haydi on sûresinin benzerini getiriniz!» (Hud-13).** denilmiştir.

---

miyi idare edemez. İki kaptanlı gemi batar, iki arslan bir ormanda barınamaz. İki canbaz bir ipte oynamaz, demiş olmaları ve doğruluğundan mesel halini alması, bu hikmeti beyan eder.

Hatta daha da indirilerek bir tek sûresinin mislini getirmek **(Bakara suresi - 23)** sureti ile davalarını kazanmış olacakları ilân edilmiştir.

4 — Âhiret gününe ait Kur'an delilleri :

a — «O münkir, şu çürümüş haldeki kemikleri kim diriltip tekrar insan yapacaktır? dedi. Sen ona (cevap olarak); yine onları evvelce yaratmış olan diriltecektir. de!» (Yasin - 78, 79)

b — «İnsan kendisini başıboş bırakılmış mı sanıyor? O daha önce ileri fırlamış (Meni adındaki) bir damlacık karışık su değil mi idi! Sonra bir kan pıhtısı oldu; İşte insanı bundan yarattı ve âzasını düzeltti, düzenledi. Hem de ondan erkek, dişi çiftler yarattı. Bunları yapanın ölüyü diriltmiye gücü yetmez mi?» (Kıyamet - 36 - 40).

c — «Ey insanlar! Öldükten sonra tekrar dirilmekten şüphe ediyorsanız, şunu düşünmeniz gerektir: Biz sizi topraktan, sonra bir damla sudan, sonra donmuş bir parça kandan, sonra yaratılışı tamamlanmış tamamlanmamış bir et parçasından yaratmış bulunuyoruz. Size kudretimizi apaçık gösterelim diye. Ve sizi dilediğimiz muayyen bir zamana kadar rahimlerde tutarız. Sonra bir yavru olarak çıkarırız. Sonra da erginlik çağına getiririz. Ve sizden ölen olur, yine sizden bilgisinden sonra hiç bir şey bilmez hale gelen ve ömrün en zavallı devresine sürüklenen olur.

Bir de yer yüzünü kupkuru görürsün. Fakat yağmur indirdiğimiz zaman hemen harakete gelir. Titreşir, kabarır ve çeşitli çifter çifter güzelim nebatlar bitirir. Bu da şüphe yok ki Allah'ın Hak ve gerçek oluşundandır. Ve hiç şüphesiz ölüyü de o diriltecektir.» (Hac suresi - 5, 6).

Buna benzer âyetler Kur'an'da çoktur. Binaenaleyh bunlara bir başka delil ilâvesine hacet yoktur.

BİR İTİRAZ :

Kelâmcıların da dayandıkları deliller işte bunlardan ibarettir. Onlar, ayrıca bu delillerin gösterdikleri yönleri takrir ve beyan eylemişlerdir. O halde onların ileri sürdükleri Kur'an delillerini avama zikretmek memnu görünmüyor da bu delillerin izah veçhine ve gösterdiği noktalara ait sözlerinden bahsetmek yasak ediliyor. Bunların hepsi akıl görüşü ve düşünüşü ile idrak olunacak şeyler değil midir?

Eğer yarı münevvere inceleme ve düşünme kapısı açılacak ise tam açılsın ve yahut nazar ve istidlâl yolu baştan kapatılsın da onlar inançlarını bir delile dayamadan taklitçilik ile mükellef tutulsun! denilirse :

CEVAP :

Deliller iki çeşittir.

1) — Tetkik ve tefekkürü gerektiren âmî kafasına sığmıyanlar.

2) — Tetkik ve tefekküre hacet kalmadan ilk bakışta anlaşılıveren ve herkesçe kavranabilen açık deliller.

İşte yarım aydınlara verilmesinde mahzur bulunmıyan, nazar ve tetkike ihtiyaç göstermiyen ikinci tip delillerdir. Bunların sınırında genişlik yoktur. Bu itibarla Kur'an'ın verdiği deliller, zayıf, kuvvetli; zengin, fakir herkese fâideli olan gıda gibidir. Kelâmcıların delilleri de hastalara verilen deva gibidir.

Evvelkisi hastaya, sağlama ve umuma faydalıdır. İkincisi bir kaç kişiye şifa verirse de ekseriyyete zararlı olur.

Bir de Kur'an delilleri; su gibidir. Memedeki çocuktan genç, ihtiyar, zayıf, kuvvetli her kişi ondan istifade eder.

Başka deliller de yemek gibidir ki, bundan, dâima sıhhatı yerinde, sindirim organları yolunda olanlar faydalanır.

Diğerlerine hastalık getirir veya hastalığını artırır. Hele çocuklara aslâ iyi gelmez.

İşte bu sebepledir ki Kur'an'ın delilleri; sade ve açık sözleri dinlemek ve anlamak durumunda olanlara uygun gelen, onlarda fikir mücadelesi uyandırmıyan ancak zâhir manası kolayca anlaşılan ve anlattıklarını incelemiye, kavrattıklarını tahkika lüzum göstermiyen burhanlardır diyoruz.

Öyle söz ve beyanlar vardır ki daha başlangıcında neticesi anlaşılıverir. Bir defa söylenince zihinde yerleşir. Başını hatırlıyan sonunu da getirir.

Herkesçe mâlûm bir bedahettir ki bir şeyi ilk defa yapan onu tekrar bir daha yapabilir. Nitekim Hak Teâla : **«O öyle bir Hâliktir ki, yaratıkları tekbaşına icad ediyor. Sonra tekrar iade edecektir. Bu iş de ona çok kolaydır.» (Rum - 27)**. buyurmuştur.

Hakikaten bir âlemin tedbir ve nizamı, o âlemde iki tedbirci ile yürütülemez iken bütün âlemlerde görülmekte olan şu düzen ve nizam nasıl olur da hiç şaşmadan ve aksamadan devam edip gidiyor? Evet ve muhakkak ki o ne yarattı ise hepsini bilmiş de yaratmıştır. Bunu bize : **«Hiç O yarattığını bilmez mi?» (Mülk - 14)** kelâmı ile beyan buyurmuştur.

İşte bu deliller ve takrirler, yarı bilginler için Cenab-ı Hak'kın her canlıya hayat verdiği su durunmundadır. Kelâmcıların ele aldıkları deliller ise, bunların ötesindeki bıktırıcı suale, şüphe ve tereddütlere yöneltici şeylerden ibarettir. Bundan başka onların çözümü ve konumu ile uğraşmak da bid'attır. Halkın ekserisine verdiği zararı da ortaya çıkmıştır. Sakınılması gereken; halkın iman ve itikadına zarar veren şeylerdir. Halkı zararlanmaktan koruyan delil, fikrî ve mantıkî olanlar değil, onların afâkî ve enfüsî aleminde cereyan etmekte olan hâdiseler ve bun-

larda hükmünü icra etmekte olan kanunlardır ki dâima görülüp gözetilmekte ve tecrübe edilip durmakta olan delillerdir. **(Bugünkü müsbet ilmin kullandığı ölçü ve metotlarla keşif ve isbat ettiği hakikatlardır. Kısacası insanı eserden müessire götüren, tabiat ve kâinat kitabının içinde her gün ve her an durmadan akıp giden; olup biten çeşitli ve sayısız hadiselerdir).**

Doğrusu itikada âit bid'atlarla, dolaşık, karışık, bıktırıcı sözler ve bunlardan doğan zararlar, Kelâmcılar ortaya çıkalı ve İlm-i Kelâm meydan bulalıdan beri görülmüştür. Sahâbe devrinde böyle şeyler yoktu. Zira O asırda kelâm yoluna itibar edilmedi.

Bu hakikat, Hazret-i Peygamber'in ve Ashâbının topyekûn iman esaslarını, hassaten Allah'ın varlık, birlik ve sair sıfatlarını beyan sırasında —ilk— kelâmcıların eski Yunan'dan aldıkları bir takım fikir ve mantık kaideleri ile isbat yoluna gitmemiş; onların taksimlerine, tetkiklerine, (Bildikleri ve yapmaktan âciz olmadıkları halde) iltifat görtermemiş olmaları ile sâbittir. Eğer onlar, Kelâmcıların tuttukları yolun halka fayda vereceğini kabul etmiş olsalardı, îman esaslarında Allah'ı ve sıfatlarını isbat eden meselelerde uzun lâf ederler, sözü uzatırlar, bunlara dair deliller bulup yazmakta, ferâiz ve verâset (tereke taksimi) meselelerine daldıklarından daha ileri giderlerdi.

İTİRAZ :

Onların îman ve itikat meselelerine dalmamaları bunlara lüzum hâsıl olmadığından, devrin ihtiyaç göstermemesindendir. Çünki bid'atlar ondan sonra çıktı. Akaait meselelerinde fırkalar (partiler) türedi. Çeşitli yollara sapıldı. Binaenaleyh Peygamber ve Ashabının yolunu müdafaa etmek sonrakiler için pek büyük bir zaruret ve önemli bir vazife oldu. Bu suretle de İlm-i Kelâm doğdu. İlm-i Kelâm'da bid'at hastalığına tutulanların iman ve itikadını tedâvi eden ve bir çoklarını da bu hastalıktan, îman ve itikat bozuntularından koruyan tedavi ve mualece bilgisidir.

Şunu da ilâve edeyim ki zamanlarında bid'at hastalığı azalınca, tedâvî yollarının cümlesine başvurmaya da lüzum hissedilmemiştir. İlm-i Kelâm'ın kalkınma ve oturması bid'atların, İslâm itikadına itiraz ve hücumların kuvvet ve ehemmiyyetine tâbidir, denilir ise :

CEVAP :

İki yöndedir :

1 — Evet, onlar hakikaten ferâiz ilmi (ölünün terekesinin taksimi) meselelerinde sade ileri gitmekle, terekeye kimlerin vâris olabileceğini ve her birisinin terekedeki hissesini; kısacası vâkıaların hükmünü beyan ile kalmamışlar; ayrıca meseleler de koymuşlar ve bunlarda asırlar boyunca sürecek bir eşi ve emsâli geçmemiş olan verâset olayları farzetmişler; vukuu mümkün olan bütün ihtimalleri nazara alarak taksim şekillerini bildirmişler ve bu suretle daha meseleleri doğmadan evvel ferâiz ilmini doğurmuşlar, tertip ve tasnifini dahi yapmışlardır.

Çünki onlar bu sahada ileri gitmekte, derinlere dalmakta, henüz olmamış vâkıaların hükümlerini beyan etmekte hiç bir zarar olmadığını bildikleri gibi ayni zamanda îman ve itikaada ârız olan bid'atların ortadan kalkmasına, gönüllerden çekip atılmasına yardım etmenin çok mühim ve elzem olduğunu da biliyorlardı.

Böyle iken bu hususta bir meslek tutmamışlar ve bir ilim kurmamışlardır. Bunun sebebi : Bu meselelere dalmakla zarar göreceklerin sayısının; faydalandırılacaklardan çok olduğunu bilmeleridir. Dalmaktaki tehlikeleri hakikaten anlamış ve bundan cidden çekinmiş olmasalardı, her halde

onlar da bu meselelere Kelâmcılar gibi genişliğine ve derinliğine dalmış olacaklardır.

2 — Onlar; zamanında Hazret-i Muhammed Aleyhisselâm'ın Peygamberliğini isbat için Yahudi ve Hıristiyanlarla; bir de âhireti inkâr edenlere ikinci gelişin imkân ve isbatına dair bahis ve mücadele ihtiyacında bulunuyorlardı. Akâidin anası sayılan bu konuların mücadele ve münazarasında yalnız Kur'an'ın delilleri ile yetinmişler, Kelâmcıların delillerini ve dillerini ilâve eylememişlerdir. Hakikaten bu hususta Kur'an'ın delilleri ile kanaat etmişler, îman edenleri kabul; bu delillere kaani olmıyanları da öldürmüşlerdir.

Kur'an'ın delillerini ortaya koyduktan sonra ok ve kılınca el sürmüşlerdir.

Bu hususta aklî kıyaslar kurmakta, suğralar, kübralar tertip etmekte, cedel ve münazara yollarına sapmakta veya bu yolları ve usulleri kötülemekte ve küçümsemekte hiç de ileri gitmemişlerdir.

Çünki bu usul ve yolların fitne kumkuması, fesat püskürüğü, teşviş kaynağı olduğunu muhakkak ki biliyorlardı. Öyle ya; Kur'an delillerinin girmediği yüreklere yalnız ok ve kılınç girer. Allah'ın beyanından üstün bir beyan var mıdır? İnsafla düşünelim!.

Şunu da kabul edelim ki; tedâvî ve ilâçlara ihtiyacın artması, hastalığın ziyadeleşmesine bağlıdır.

Asr-ı Sâdet'ten sanra geçen uzun yılların, şüphe ve müşkillerin meydan almasında mühim tesiri olduğunu da inkâr edemeyiz.

İtikatlara ârız olan mikropların tedavisinde iki yol vardır :

1 — Beyan ve burhanlara dalmaktır. Gerçi bu yolda akıllılardan bir kişi kurtarılır ama, ahmaklardan iki kişinin de itikadı bozulur. Halbuki zekiler ne kadar az, gabîler ne derece çoktur. Yardım ve tedavinin de çoğunluğa yapılması daha uygun ve faydalıdır.

2 — Akaaide müteallik ince ve müteşâbih meselelerde zahir ve batınını sakınmak, inkârcılar hakkında da sopaya, kamçıya ve kılınca başvurmaktır.

Bu da bazı kimselere kanaat vermemekle beraber büyük bir çoğunluğu yola getiren müessir tedbirlerdendir.

Bunun delili : savaşlarda müslümanların eline geçmiş olan erkek ve kadın esirler görüyorsun ki kılınçların gölgeleri altında İslâm oluyarlar ve İslâm kalıyorlar. İlk zamanlarda gönülsüz olarak yaptıkları ıkrar ve amelleri zaman geçtikçe ihtiyarî hale geliyor. İman ve itikatları da başlangıçtaki şek ve şüpheden sıyrılarak kat'î ve sağlam şeklini alıyor. İşte bunun sebebi; din adamları ile görüşmesi, Allah Kelâmı'nı işitmesi; iyi ve güzel huylu kişileri ve onların iyiliklerini görmesidir.

Bunların örnekleri, ekseriya, fıtrat ve yetişme itibariyle mücadeleci ve delile saplanan ruhta olmıyan, yumuşak kalpli, saf ve uysal tiplerde görülür.

Eğer iki türlü tedâvî ilâçlarından her birisi de aynı cemaata uygun gelecek olursa, çoğunluktaki menfaat tercih olunmalıdır.

Hülâsa : Mukaddes Ruh (Cebrâil aleyhisselâm) ile te'yîd olunan, kullarının iç âlemlerini ve gizliliklerini hakkı ile gören ve âgâh olan Allah Tealâ'dan vahiy alan ilâhî huzur ve saltanatta açıklamada bulunan Hazret-i Muhammed aleyhisselâm'ın devrinde ve onunla birlikte yaşıyanlar —onun tebliğ ve tesis ettiği dinin emir, talim ve idaresinde— en

doğru ve uygun olanı bilenlerdir. Bu itibarla onların yoluna ve izine düşmek, hiç şüphesiz daha muvâfıktır.

YEDİNCİ VAZİFE : MARİFET EHLİNİ KABUL ETMEKTİR.

Yarıbilgin, çiğ kalpli ve âminin müteşâbih kelime ve kelâmların, dış ve iç manalarının kendine kapalı ve dürülmüş bulunduğunu kabul etmesi ve fakat bunların, Rasul-i Ekrem'den, Hazret-i Ebu Bekir'den, sahâbenin büyüklerinden, Allah dostları velilerden ve din ilminin yüksek mertebesine ermiş bilginlerden de gizli kalmadığını bilmesi ve böyle inanması lâzımdır.

Bu manaların kendisine kapalı kalmasını, aczinden ve marifetteki noksanından bilmelidir. Yoksa, başkasını kendisine kıyas ederek bunları kimse hakkı ile bilemez, gibi yanlış ve isabetsiz bir kanaata saplanmamalıdır. Çünki melikler, demircilerle kıyaslanmaz. Kocakarıların çıkınlarında bulunmıyan çocuk oyuncaklarının, padişahların hazinelerinde de olmaması lâzımgelmez.

Malûmdur ki; halk her hususta altın, gümüş vesâir madenler gibi ayrı tip ve kabiliyyette yaratılmıştır. Hele bir kerre altın ile gümüşün ayrılığına ve bunların şekil, renk, nefâset ve hususiyet bakımından aralarındaki derecenin uzaklığına bak!

İşte her biri çeşitli birer maarif cevheri olan kalpler de bunlar gibidir. Bazısı nübüvvet, velâyet, ilim ve marifet madeni; bazıları da hayvanî şehvetler ve şeytânî hasletler menbaıdır.

Bir de halkın küçük ve büyük sanatlardaki kabiliyyet ve mahâret farklarını görüyorsun. Bakarsın birisi elçabukluğu ve sanattaki mahareti ile öyle ince ve hârika işler yapabiliyor ki diğeri onu becerebilmek için ömrü boyunca çalışsa, mümareseler yapsa, evvelkinin derecesine ulaşmak

şöyle dursun taklidine dahi muvaffak olamaz. Nihayetine erişmek bir tarafa, başlangıcına bile varamaz.

İşte Allah'ı bilmek ve tanımak meselesinde de insanlar, böyle ve farklı mertebededirler.

Yine bakarsın ki insanlar, metânet ve cesaret hususunda da bir seviyede değillerdir. Deniz ve yüzgeçlik misalini ele alırsak;

a — İnsan vardır ki, deniz kıyısında durup da dalgaların manzara ve kıyılarda çarpışmasını seyredemez.

b — Bir kısmı bunu yapar ama sığ bir sahilde, sakin bir denize girip dizine veya beline yahut göğsüne çıkabilen yerlerinde, ayağının üzerinde duramaz.

c — Bazıları bu kadarına cesaret gösterir. Fakat yüzebileceğine güvenerek biraz daha ileri gidip ayağını yerden kesemez.

d — Bundan bir derece ileri olanlar ancak kıyılarda yüzebilir. Lâkin boy tutmıyan derin yerlere dalamaz.

e — Daha ileri derecelerdekiler ise, en derin yerlerinde denizin dibini boylayıp oradaki değerli, nefis şeyleri ve kıymetli cevherleri bulup çıkaramaz.

f — Öyleleri de vardır ki; geniş deryaların dalgaları arasında yüzebildiği gibi, en derin ve tehlikeli yerlerine de inerek denizin her türlü kıymetlerinden istifade eder ve başkalarını da faydalandırır.

İşte insan ve bilginlerin marifet deryasındaki dereceleri, nihayet beşincinin (e) mertebesine çıkabilir. Ve lâkin son (f) derecesine ancak ârifler varabilir.

Çünki sanat, meslek ve kabiliyyetler gibi, ilâhî marifet hususundaki haller ve dereceler de ayrıdır. Biri diğerini tutmaz.

BİR SUAL :

Eğer ârifler, marifetullahı kemâli ile ve kendilerine gizli bir nokta kalmamak sureti ile ihâta edebilir mi? denilirse :

CEVABI :

Buna asla imkân yoktur. Biz bunu Allah'ın güzel isimlerinin manaları hakkında yazmış olduğumuz **«el - Maksudu'l - Aksâ»** adlı kitapta izah ve isbat etmiş bulunuyoruz.

Burada şu kadarını kaydedelim ki : Allah'ın Zât ve Sıfatlarının künh ve hakikatını tamamiyle ancak ve yalnız yine kendisi bilir. İnsanların ilmi olabildiğine çoğalsa ve marifeti mümkün olduğu kadar enine, boyuna ve derinliğine genişleyip son derecesini bulsa, yine Allah'ı hakkı ile ve kemâliyle idrak ve ihâta edemezler.

Beşerin idrak edebileceği ilim ve marifetler, en üstün manası ile topyekûn Allah'ın ilmina nisbet olunsa - ki nisbet kabul etmez- bunların gayet cüz'î bir şey olduğu görülür. Allah'ın marifet deryasından bir bardak su gibi kalır. **«Size az bir bilgi verilmiştir.» (İsra - 85)** kelâmı ile bu hakikat bildirilmiştir.

Fakat şurası iyi bilinmelidir ki; ilâhî ve rabbânî saltanat, bütün varlık âlemlerini ve onlardaki her şeyi içli dışlı kaplamıştır. Zira varlıkta Allah'ın vücudundan, ef'alinden başka bir şey yoktur. Görülen, görülmiyen, bilinen, bilinmiyen her şey ilâhî huzurdadır.

Nitekim bir ordugâhtaki erbâbı velâyât en küçük rütbelisinden en yükseğine bütün emir ve irade sâhibi olanlar, hatta bekçi ve nöbetçilere kadar hepsi sultanın maiyyetinde ve huzurundadır.

İlâhî huzuru bir derece anlıyabilmen için sultanlık divanını misal veriyorum : Şunu bilki varlık âlemlerinde ne varsa hepsi ilâhî divanda bulunmaktadır.

Nasıl ki; sultanın hüküm ve idaresi altında bulundurduğu memleketinde ayrıca bir sarayı ve bunun önünde geniş bir meydan ve bunun da belli başlı ve atebe (eşik) denilen umumî bir giriş kısmı vardır ki, sultanın bütün tebeası orada toplanır. Onlar bu kısımdan ileri gidemezler. Veya meydanın başka bir tarafına geçemezler. Bu meydanın ilerisinde bir yer vardır ki orası, memleket havassına (kalbur üstü rütbeli şahıslarına) mahsustur. Bunlar atebeyi geçerler, meydana girerler. Orada kendilerine ayrılmış olan uzak yakın çeşitli mevkilere, rütbe ve memuriyyetlerine göre otururlar, gezinirler, birbirlerinin yanına gidebilirler. Fakat daha ileride vezire mahsus olan bir köşkün kapısını çoğu zaman çalamazlar. Ve ekserisi de oraya giremezler.

Padişahın huzûruna da yalınız vezir girip çıkabilir. Ve Padişah da memleketin esrarından dilediklerini yalnız vezire açar. Vezirin de muttali olamayacağı işleri ondan gizli tutar.

İşte şu misalde anlamalısın ki, halk da ilâhî huzurda, divanda uzak ve yakınlıkta yekdiğerinden farklıdır. Yarıbilgin ve bütün avâmın bulunabileceği yer, meydanın, girişteki eşik denilen ön ve geniş kısımdır. Oranın sınırını geçmelerine kendilerine izin verilmemiştir. Eğer birisi bu çizgiyi geçerse, tenkil cezasına çarpılır.

Ama tam âlim ve âriflere gelince ; Bunlar eşiği geçip meydana girmek, oradaki çeşitli sınır ve mevkilerde gezip dolaşmak imkânına sahiptirler. Ayni zamanda bunlar her ne kadar mevkian atebe (eşik)'den ileri bulunmakta ve yerde oturan avamdan üstün olmakta bir birine müsâvî iseler de,

bulundukları mevkilerde yekdiğerine nazaran farklı; uzaklık, yakınlık bakımından da gezinme sahaları ayrıdır.

Fakat kudsî ve zata mahsus makam ki orası, âriflerin de ayak bastıkları yerlerden daha ulvî, nâzırın gözlerinin ulaşamıyacağı derecede yüksektir. Hatta küçük, büyük o yüksek makama baktıkça gözleri hayret ve dehşetten derhal kamaşır ve göz hiç bir şey görmeden geriye döner, kapanır.

İşte bir âmiye gerek olan etrâfiyle ihâta edemiyeceği ilâhî marifet ve rabbânî huzuru, divanı, bu kadarcık olsun bilmek ve kısaca îman etmektir.

Hülâsa : bana sormuş olduğun haberler ve müteşâbih sözler hakkında avâmın yapacağı yedi vazife, buraya kadar anlattıklarımdır. Bunlar da selef mezhebinin kendisidir.

Şimdi bu mezhebin hak olduğunu gösteren delilleri izaha çalışalım.

İKİNCİ KISIM

SELEF İTİKADININ İSBATI :

Selef mezhebinin en doğru bir görüş ve inanış olduğunu isbat eden deliller aklî ve naklî olmak üzere iki nev'idir.

A — **Aklî burhan** : Bu da iki nevidir : icmalî ve tafsilî.

a — **İcmalî burhan** : Her selim aklın kabul ettiği dört esasa teslim olmakla meydana çıkar.

I. Esas :

Kulların ahvâlini, güzel âkıbete dayandırmak suretiyle islâh etmesini en iyi bilen şüphesiz Hazret-i Muhammed (A.S.) dır.

Çünki öteki dünyada fâide ve zarar verecek şeyleri; bir tabibin tıbbı öğrendiği gibi, tecrübe ile bilmiye imkân yoktur.

Öbür dünyadan geri dönmüş bir adam çıksa da O âlemde gördüğü ve anladığı faydalı ve zararlı şeyleri bize haber verse, yine de onlar akıl ölçüsü ile idrak olunamaz.

Çünki akıllar, o âlemin hayat ve varlıklarını idrak ve ifadeden âcizdir. Bütün âlimler, âkiller, filozof ve mütefekkirler, akıl ve idrâkimizin; bize ölümden sonraki hayatta olup biteceği olduğu gibi gösteremiyeceğini, kötülüklerin

nasıl bir zarar, iyiliklerin ne suretle fayda vereceğini aynı ile tasavvur edemiyeceğini itiraf etmiş bulunmaktadırlar.

Hatta, Kur'an ve hadislerde icmal ve tafsil yolu ile bildirilmiş olan bu keyfiyyeti, yine tam manasiyle ve gözle görülmüşcesine idrak etmedikleri kanaatındadırlar. Neticede gayb âleminde geçen ve geleceğe ait cereyan edecek olan ve aklî ilimler ile bilinmesi mümkün olmıyan hâdiselerin; ancak ve yalnız, akıl sahasının ötesini, tasavvur derecelerinin ilerisini gösterebilen nübüvvet nuru ile idrak olunabileceğini, hepsi ıkrar etmişlerdir.

İşte bizden ileri geçmiş bulunan, aklî ve sathî bilgilerdeki noksanlığını ve mertebelerindeki eksikliğini itiraf edenlerle nübüvvet mişkâtından aldığı haberleri bile lâyıkı ile kavramaktaki kusurunu bilenleri bir tarafa bırakırsak, ilmin en yüksek mertebesine varmış olan râsihler, mütehassıslar, fikir âlemlerinin zirvelerinde dolaşabilen hakîmler, filozoflar; hatta marifet deryasında yüzebilen ileri dereceli veliler ve o deryanın derinliklerine de dalabilen marifet kutupları bile bu hakikatı ve o en kuvvetli hâdiyi ittifakla teslim ve tasdik eylemişlerdir.

II. Esas :

Hazret-i Peygamber, insanların gerek bu dünya ve gerek öbür âlemdeki hayat ve saadetlerine dair kendisine vahyolunan şeylerin cümlesini halka bildirmiş ve tebliğine memur olduklarının hiç birisini halktan saklamamış, gizli kapalı bırakmamıştır.

Zira kendisi, ancak bunları bildirmek için gönderilmiş ve bu suretle de âlemlere rahmet olmuştur.

Bu kudsî vazifelerin emir ve tebliği işinde kendisine hiç bir kusur ve hata isnad olunmamıştır.

Hal ve hayatının bütün karîneleri bu hakikata şehâdet etmekte ve insanda zarûrî bir bilgi husule getirmektedir.

Bu karînelerin bir kaçını şöyle sıralayalım :

1 — Halkın ahvâlini ıslâha olan hırsı.

2 — Onları dünya ve âhiret saadetlerine irşat hususundaki aşkı.

3 — Halkı cennetlere yaklaştıran ve Allah'ın hoşnutluğunu kazandıran hal ve hareketlerin hepsinde onlara kılavuzluk etmesi, bir taraftan da emirlerde bulunması ve teşviklerde ileri gitmesi;

4 — Cehenneme götürecek ve Allah'ın gazabına uğratacak her şeyden hem kendisi sakınması, hem de onları sakındırması ve menetmesi.

Hâsılı Hak bildiği ve bildirdiği şeylerin hepsini istisnasız olarak ve dâimî surette nefsine tatbik ederek bizzat örnek olması, hem de samimî ve sarsılmaz bir azim ve iman ile durmadan, bıkmadan, yılmadan, korkmadan bunların tahakkukuna çalışmasıdır.

III. Esas :

Ashab, Rasul-i Ekrem'in sözündeki manaların hakikatını kavramakta ileri giden ve onlardaki incelikleri idrak edebilen zatlardır. Çünki onlar, vahyi de, Kur'an'ı da müşâhede etmişler, Peygamber'in devrinde yaşamışlar, sohbetlerinde bulunmuşlardır. Hatta gece gündüz, sabah akşam yanından ayrılmamışlar; söylediği kelâmının ve haber verdiği şeylerin manasını iyice anlayabilmek için etrafına toplanmışlar, O'ndan öğrendiklerini evvelâ kendileri yapmışlar, sonra da bunları diğerlerine nakletmişlerdir.

Dinlemek, anlamak, ezberlemek, yapmak ve yaymak ile de Allah'a yaklaşmak ve hoşnutluğunu kazanmaktan başka bir maksad takip eylememişlerdir.

İşte, Rasulüllah'ın, kendisini dinlemeye, kelâmını anlamaya, ezberlemeye ve yerine getirmeye teşvik eylediği zatlar bunlardır. Ve bu hususta da : **«Benim sözümü işitip belleyen ve gereğini yerine getiren kimseyi, Allah iki cihanda mes'ut eylesin»** (*) buyurmuştur.

Şimdi şunu bilmek isterdim : Her sözü hak ve hatadan uzak olan masum Peygamberimizi, sevgili dost ve ahbâbından din işinde bir şeyi gizli kapaklı tutmakla suçlandıran samimî bir müslüman var mıdır? **—Yok, Haşa—,** Peygamberlik makamı bu gibi isnad ve iftiradan münezzehtir.

Yahut, O büyük zatların Peygamber'in sözünü anlamadıkları iddiasında bulunan olur mu?

Veyahut amel itibarı ile onlara toz kondurmak inatçılığını güden; anlattığını, emir ve teklif ettiğini itiraf etmekle beraber, sırf kendi kibir ve gururuna kapılarak onlara muhâlefette bulunmak istiyen bulunur mu?

İşte bunlar, akıllı bir insanın kabul etmeyeceği şeylerdir.

IV. Esas :

Ashab, kendi zamanlarında ömürlerinin sonuna kadar halkı din ve itikada dair olan bu gibi müteşâbih söz ve kelimeleri ele almaya, dile dolamaya, te'vil ve tefsirde bulunmaya, hatta bu gibi mes'elelere temas etmelerine müsaade etmemişlerdir.

(*) نضّر اللّه امرأ. سمع مقالتي فوعاها فأدّاها كما سمعها .

Üstelik bu meselelerle meşgul olanları, bundan bir şeyler soranları ve konuşanları (az sonra anlatacağım tarzda) menetmişlerdir.

Onlar, eğer müteşâbih sözleri bilmek ve anlamaya çalışmak dinden veyahut din ilminden ve dinî hükümlerin bilinmesine yarıyacak şeylerden saysalardı, kendileri de bunların üzerine düşerler, gece gündüz çalışırlar, evlâtlarını ve âile halklarını da teşvik ederlerdi. Ferâiz ve mirâs meselelerinde gösterdikleri alâka ve koydukları kâideler gibi bu meselelerle de uğraşırlar ve hatta bu hususta çok sağlam usul ve kâideler koyarlar ve bunların şerh ve tatbikatında onlardan ileri giderlerdi.

Hülâsa : yukarıdan beri anlatılagelen dört esastan kesin olarak bilinmiş olacak ki, hak ve sevap ashâbın ve tâbiîlerinin görüşleridir.

Bâhusus Hazret-i Peygamber, onları öğmüştür : **«Nasın en hayırlısı benim zamanımda bulunanlar, sonra bunların arkasından gelenler, sonra da onları takip edenlerdir».** (*) demiştir.

Yine bir hadisinde: **«Ümmetim benden sonra yetmiş küsûr fırkaya ayrılacaktır. İçlerinden bir tanesi kurtuluşa erecektir».** deyince : Onlar kimlerdir? diye sordular, **«Sünnet ve camaat ehlidir».** duyurdu.

— «Sünnet ve camaat ehli kimdir?» diye sordular.

Rasulüllah şöyle cevap verdi : **«Şimdi benim ve Ashâbımın üzerinde bulunduğu yolda gidenlerdir.»** (**)

(*) خير النّاس قرني ثمّ الّذين يلونهم ثمّ الّذين يلونهم.

(**) ستفترق أمّتي نيّفا و سبعين فرقة ، النّاجية منهم واحدة ،

b — **Tafsilî bürhan** : Şöyle açıklar ve iddia ederiz ki; hak mezhep, selef mezhebidir. Bu mezhep, müteşâbih haberlerin dış manaları hakkında avamı yedi şey ile vazifelendirmiştir. Bu vazifeleri birer birer ve delilleri ile beraber yukarıda anlatmış bulunuyoruz. Bunları kabul etmiyen var mı? bir bilsem! Acaba hangisini? Bunları kısaca tekrar edelim :

1 — Her âmînin, Allah'ı cisimlere ve cisimlerin her hangi bir haline benzetmekten sakınması ve böyle şeylerden Allah'ı münezzeh bilmesi lâzımdır dememize mi?

2 — Hazret-i Peygamber'in haber verdiği ve söylemiş olduğu sözlerde murad ettiği manaya iman ve tasdik etmesi gerektir sözümüze mi?

3 — Bu mânâların hakikatını idrak edebilmekteki aczini itiraf etmesi lâzımdır dediğimize mi?

4 — Anlıyamıyacağı şeyleri sormaması ve gücünün yetmediği meselelere dalmaması icab eder dememize mi?

5 — Bu kelime ve sözlerin şeklini değiştirmekten, eksiltme ve artırmaktan; toplama ve ayırmaktan elini ve dilini çekmesi gerektir, sözümüze mi?

6 — İdrakinden âciz olduğu şeyleri düşünmekten kendini çekmesi gerekir demiş olmamıza mı? Hakikaten bu gibiler için : **«Yaratılış üzerinde düşünün, yaratan hakkında düşünmeyin.»** (*) denilmiştir.

(*) فقيل : من هم؟ فقال: أهل السنّة و الجماعة،فقيل : وما أهل السنّة و الجماعة ، فقال: ما أنا عليه الآن و أصحابي.

تفكّروا في الخلق ولا تفكّروا في الخالق.

7 — Bu mânâların hakikatını ancak nebilerin, velilerin, ilimde olgunlaşanların bildiklerini kabul ve itiraf etmesi lâzımdır. dememize mi?

İşte burhanları bildirilen mesele ve vazifeler!

O burhanları âlimler, mütefekkirler değil, aklı başında bir kimse dahi red ve inkâr edemez. Çünki hepsi akla dayanmaktadır.

B — **Nakli bürhan** : Selef mezhebinin hak olduğuna dair naklî burhanları şöyle ifade edebiliriz :

Selef mezhebinin hak olduğu delil ile sâbit olmuştur. Bunun zıddını kabul etmek bid'attır. Bid'at ise mezmumdur, sapıklıktır.

Yarım âlimlerin müteşâbihlerin teviline girişmesi bir delâlet; bütün âlimlerin de bu meselelere dalması kötü bir bid'attırr. Bid'at ve delâletin aksi de bunlardan her suretle çekinmektir. Bu da en güzel ve tehlikesiz bir sünnettir.

Buna dair üç esas vardır :

1 — Müteşâbih haberlerin mana ve hakikatını soruşturmak, bid'attır.

2 — Her bid'at fena ve mezmumdur.

3 — Bid'at kötü ve mezmum olunca, bunun aksi; ta eskiden beri yerleşmiş ve beğenilmiş olan bir usul ve âdet olur.

İşte bu esasların hiç birisinde çekişmek, atışmak mümkün değildir.

Bu hususun kabul ve teslim edilmesi de, Selef mezhebinin hak olduğu neticesini verir.

BİR İTİRAZ :

Bid'atın mezmum yahut eşeleme ve deşelemenin bid'at olduğunu kabul etmiyen bir kimseyi ne ile red veya ikna edersiniz? Yukarıda yazdığınız esasların üçüncüsünde (açık ve zâhir olduğu için) söz edilemez ise de birinci ve ikincilerde çekişme mümkündür.

CEVAP :

Bid'atın mezmum olduğunu isbat eden birinci esasın delili :

Bid'atın zemminde, bid'atçının zecrinde, ve bid'atçı olanı ayıplamakta bu ümmetin ve ulemasının her devirde icmâ etmiş, fikir ve kanaat birliği yapmış olmalarıdır.

Bu birleşme (rastlama ve zanna kapılmakla değil, ilmî delillerden alınan) dinî zaruretten doğan bir anlayış ve inanışın neticesidir.

Rasûl-i Ekrem'in, bid'atı zemmettiği tevâtür derecesine yakın haberle bilinmiştir.

Bu haberler, her nekadar ayrı ayrı tek başına bir şahsa isnad olunsa bile, toplamı itibariyle insanda zarurî bir kanaat hâsıl edecek kuvvettedir.

Meselâ : Hazret-i Ali'nin şecâatı, Hatem-i Tâî'nin sahâveti, Hazret-i Âişe'nin Peygamber'e muhabbeti vesâire gibi ki; bu haberler her biri yalan söylemesine ihtimal verilmiyen inanılır kişilerden nakledilmiştir.

Bunların tek başına verdiği haberler, yine tek başına mütalea edildiği takdirde tevâtür hükmüne dahil edilemezse de çoğunluğu itibariyle bir araya getirilmesi halinde kat'î bir bilgi ifade eder mahiyyettedir.

Bu gibilere bir kaç misal verelim :

a — Rasûl-i Ekrem bir gün : **«Benden sonra benim ve raşid halifelerimin yoluna gidiniz. Ve bu yolu azı dişlerinizle bir şeyi tutar gibi tutunuz! Sonradan çıkarılmış şeylerden uzak kalınız! Çünki sonradan çıkarılan her şey bid'attır. Her bid'at da delâlettir. Delâlete düşenlerse Cehennemliktir». (*)**

b — «Bana ve Ashâbıma uyun! Dinde uydurmacılık yapmayın! Sizden önce geçenler dinlerinde uydurmacılık ve ilâveler yaptıkları; Peygamberlerinin sünnetini bırakarak kendi görüş ve kânaatlerine inanıp amel ettikleri için helâk olmuşlardır. Bu sebeple hem kendileri doğru yoldan sapmışlar ve hem de başkalarını saptırmışlardır.» (**)

c — «Bir bid'atçı (dinde olmayanı ortaya atan uydurmacı) öldüğü zaman muhakkak İslâm'a bir fetih (Ferahlık) açılmıştır.» (***)

(*) عليكم بسنّتي و سنّة الخلفاء الرّاشدين المهديّين من بعدي، عضّوا عليها بالنّواجذ ، وإيّاكم و محدثات الأمور ، فإنّ كلّ محدّثة بدعة وكلّ بدعة ضلالة و كلّ ضلالة في النّار .

(**) اتّبعوا ولاتتّبعوا وانّما هلك من كان قبلكم لما ابتدعوا في دينهم و تركوا سنن أنبيائهم وقالوا بآرائهم فضلّوا و أضلّوا .

(***) إذا مات صاحب بدعة فقد فتح على الإسلام فتح .

d — «Bir bid'atçıya saygı gösteren, onu destekliyen, bu haraketi ile şüphesiz İslâm dinini yıkmıya yardım etmiş olur.» (*)

e — «Her kim bir bid'atçıya Allah için buğzeder ve ondan yüz çevirirse, Allah onun kalbine îman ve emniyyet doldurur. Her kim de bir bid'atçıyı red ve sözlerini cerhederse Allah onu yüz derece yükseltir.

Her kim bir bid'atçıyı saygı ile selâmlar, yahut ona işinden ve muvaffakiyetinden müjdeler verir veya onu memnun edecek tarzda stikbal eder, karşılarsa, O kimse Muhammed'e indirilenleri her halde küçümsemiş olur.» (**)

f — «Hak Tealâ hiç şüphesiz bid'atçının namazını da, orucunu da, zekâtını da haccını da, umresini de, cihâdını da, din yolundaki masrafını ve adâletini de asla kabul etmez. Bid'atçı bir okun yaydan fırlaması, yahut hamurdan

---

(*) من مشى إلى صاحب بدعة ليوقره فقد اعان على هدم الإسلام.

(**) من اعرض عن صاحب بدعة بغضاله في الله ملأالله قلبه امنا وإيمانا. ومن انتهر صاحب بدعة رفع الله له مائة درجات ، ومن سلّم على صاحب بدعة أو لقيه بالبشرى أواستقبله بما يسّره فقد استخفّ بما أنزل على محمد.

kılın çıkışı gibi kolaycacık İslâm'dan çıkar.» (*)

Hülâsa : bid'atın mezmum olduğunu kat'î ve şüphe götürmez surette ifade eden bu gibi rivâyet ve hadîslerin sayısı pek çoktur.

İTİRAZ :

Bu izahınızla bid'atın mezmum olduğunu kabul ve teslim ettik. Fakat ikinci noktaya yani sonradan çıkan her şeyin bid'at sayıldığına deliliniz nedir?

İmam Şafiî (Allah ona rahmet etsin) niçin «Terâvih namazını camaatla kılmak bid'attır, ama güzel bir bid'attır.» demiştir.?.

Fakihlerin (İslâm Hukukçularının) bu hususta dinin koymuş olduğu esas ve umumî kâide ve prensipleri dallandırıp budaklandırmaları, olacak hadiselere dair meseleler çıkarmaları, bunlar hakkında münazaralara girişmeleri hele; münazara ve ilzam fenlerinde; nakz (bozma), kesr (kırma), fesat (çürütme), vazı, (koyma), terkip (birleştirme) ve benzeri şeyler icat etmeleri nedir?

Bunların hepsi sahâbelerin kabul ve ihtiyar etmedikleri birer bid'at değil midir?

Binaenaleyh bu misal ve hareketler, mezmum olan bid'atın, Peygamber ve ashâbının tesis ve tatbik ettikleri usul ve âdetleri kaldıran şeyler olduğuna delâlet etmekte-

---

(*) الله لايقبل لصاحب بدعة صوما ولا صلاة ولازكاة ولاحجّا ولاعمرة ولاجهادا ولاصرفا ولاعدلا . ويخرج من الإسلام كما يخرج السّهم من الرمية أوكما تخرج الشعر من العجين

dir. Yoksa İslâm hukukçularının yaptıkları inceleme ve koydukları usul ve kaidelerin daha önceden sâbit bir sünneti kaldıran şeyler olduğunu kabul edemeyiz.

Fakat, evvelkilerin; belki bundan daha önemli şeylerle meşgul olmuş bulunmalarından, belki de birinci yüzyılda kalplerin şek ve tereddütlerden sâlim olduğu için ihtiyaç hissetmediklerinden ele almaya ve manalarına dalmaya vakit bulamadıklari ve lüzum görmedikleri muhdes (sonradan olmuş) şeylerdir.

Sonrakilerin de bunlarla uğraşmaları, ortaya çıkan, indî kanaat ve bid'atları iptal ve aktarmacılık yapanları rüsvay etmek lüzumundan ileri geldiğini elbette takdir edersiniz.

CEVAP :

Mezmum olan bid'at, kadîm sünneti kaldıran şeylerdir, demeniz ve bunlara dair söyledikleriniz doğrudur.

Benim dediğim ve iddia ettiğim de, kadîm sünneti ve ashap tarafından tutulmuş bir yolu kaldıran ve değiştiren bid'attır.

Çünki ashab-ı kiram, o meselelerle uğraşanları onlardan bir şey soranları şiddetle menetmişlerdir. Böylelerini tedip etmekte ve bu meselelerden bir sual kapısı açmamakta titiz davranmışlar, aralarında şâyi ve mütevâtir olmayan şeylerde avamı zahmet ve müşküllere düşürmekten çekinmişlerdir.

Halbuki, O haberler gerçi ashap arasında şâyi olmamış ise de, tâbiin zamanında sahabelerin münferid rivâyetlerinin bir araya toplanması ve onları çoğunluğun bilmesi sureti ile tevâtür derecesine gelmiştir.

İşte sahabe ve tâbiinin tuttukları yol, bizler için kapısını şüphe vurmıyan bir hüccettir.

Nasıl ki onların ferâiz meselelerine daldıkları, o konuya giren olayları müşâvere, münakaşa ve o husustaki münferid haberlere itimad etmek suretiyle kendilerince kat'i bir bilgi ve kanaat edindikleri ayni ile şüphe götürmez birer senettir.

Bu gibi haberlerden bir kaç misal :

1 — Bir adam Hazret-i Ömer'e müteşâbih iki âyetten bir şeyler sordu. Hazret-i Ömer o adama kızdı. Sopasını adamın başına kaldırdı.

2 — Bir zat Hazret-i Ömer'e halife iken, Kur'an mahluk mudur, değil midir? diye sordu. Adamın bu sorusu Hazret-i Ömer'in tuhafına gitti. Elinden tuttu, Hazret-i Ali'ye getirdi ve Ey Ebu'l - Hasan, dinle bak! Şu adam ne diyor, dedi.

Hazret-i Ali : Ne diyor, ey emir-el mü'minin! dedi.

Adam : Kendisine Kur'an yaratılmış mıdır, değil midir, diye sordum. dedi. Hazret-i Ali bu sorudan müteessir oldu, canı sıkıldı, başını eğdi, düşünceye vardı. Sonra başını kaldırdı ve :

— Son zamanda bunun sözü için çok lâf edilecektir. O vakit umumî vali ve bu işe memur olsaydım, bu sözleri edenlerin ve yayanların muhakkak boynunu vurdururdum. dedi.

Bu sözü, Hanbelî mezhebinin sahibi İmam Ahmet bin Hanbel sahabeden Ebu Hüreyre'den nakletmiştir ki Hazret-i Ali'nin, Hazret-i Ömer'in yanında Ebu Hüreyre de var iken söylediği budur.

O adamın sorduğu bu meseleye ne Ömer, ne Ali ve ne de bu haberi işiten sahabe'den birisi hiç bir cevap vermemişlerdir.

Belki Hazret-i Ali bu suali, dinî bir mesele saymamıştır. Çünki kendisine bu sual, Allah Kelâmı'nın mahiyetini ve Kur'an'ın zâtî sıfatını bilmek ve kavramak maksadını taşımaktadır. Bunları herkesin bilmesi mümkün değildir. Hatta zararlı ve tehlikelidir. Hiç bir mümin bunu bilmekle mükellef değildir.

Kur'an; îman ve amel hususunda; Hazret-i Peygamber'in doğru ve hak olduğunu gösteren mucizeleri, yapılması ve yapılmaması gereken emir ve yasaklara ait hükümleri bildirir. İşte her müminin bilmek ve yapmakla mükellef olduğu şeyler bunlardır. Bu sebeptendir ki, soranı, bu ağır bilginin şiddet ve külfetinden korumak istemiştir.

Hazret-i Ali'nin ince düşünüş ve derin görüşüne bir bak ki bu meselenin ileride fitne kapısı olacağını ne güzel bilmiş ve anlamıştır. Hiç şüphesiz ki, son zamanlarda, Kur'an'ın yaratılmış olup olmadığı meselesinde ümmet arasında doğacak anlaşmazlıkların neticesinde bir takım fitneler çıkacağını ve bunların da her tarafa yayılacağını, elbette ki Hazret-i Peygamber'in kendisinden sonra gelecek tefrika ve fitne mevsimlerine dair yapmış olduğu işâret ve vermiş olduğu haberlerden anlamıştı. «Ben o zaman vâli olsaydım, muhakkak boynunu vurdururdum» demesi ne dikkat buyur!.

Vahye, Kur'an'ın indirilişine şâhit, dinin bütün esrarı ve hakikatlarına vâkıf bulunan büyük zatların fikir ve kanaatları böyledir.

Bu iki büyük sahâbenin birisi hakkında Hazret-i Peygamber : «Benim yerime bir başkası Peygamber gönderil-

seydi hiç şüphesiz Ömer olurdu.» (*), diğeri için de : «Ben ilmin şehriyim, Ali de kapısıdır.» (**) buyurmuştur.

Hülâsa : derin bilgili ve tam yetkili sahabelerin hepsi mütesâbih meselelerden bir şey soranları şiddetle menederdi. Fakat bunlardan çok sonra gelenlerden, kelâm ve mücadele düşkünleri, başkalarının ilim tahsili yolunda emek ve Uhud dağı kadar para harcamış olsalar dahi, kendilerinin değil ayarına, yarısına bile gelemiyeceklerini sanlar dinin hikmet ve inceliklerini bilmiyen marifet fukarası, sathî görüşlü, müdekkik ve muhakkık yaftalı efendiler müteşâbih kelime ve sözlere dair soruları kabul ile cevaplandırmak için onları derinliğine incelemenin hak ve sevap olduğunu iddia etmişler. Ve bu yolda yanlış ve tehlikeli bir kapı da açmışlardır. Hem de bu hususta kendilerinin haklı, Hazret-i Ömer ve Ali'nin hatalı ve bâtılcı olduklarına inanmışlardır. Heyhat ki maksadlarına nail olamamışlar ve hakkı bozmaktan çok uzakta kalmışlardır.

Bundan başka, melikleri demircilerle kıyaslamak, mücâdelecileri olgun ve kâmil insanlara tercih etmek suretiyle dinde büyük bir gedik açmışlardır.

Bu sözlerimizden de anlaşılacağına göre, bid'at, selefin açtığı ve üzernde yürüdüğü yolun tersine açılan çığırlardan ibarettir. Yoksa, fakıhlerin (İslâm hukukçularının) fıkıh meselelerinin teferruat ve tefsilâtına daldıkları gibi değildir.

Çünki ibâdet ve amellerin şekilleri ve hükümlerini ihtiva eden fıkıh meselelerine dalmış olanları, ashabın men ve zecrettiklerine dair bir nakil gelmemiş, üstelik

---

(*) لو لم أُبعث لَبُعث عمَر.

(**) أنا مدينة العلم وعليّ بابها.

kendilerinin bu ilimlerle meşgul oldukları ve meseleleri üzerinde dikkatle durdukları görülmüştür.

Cedel ve mücadeleye ait çeşitli fenlerin icadına gelince: İşte bu, henüz tahsil devresinde bulunanlar için mezmum, kötü bir bid'attır ki fenalığını yukarıda anlatmış ve tefsilâtını **«İhyaü Ulûm»** adlı kitabımızın akaait (inançlar) kısmında vermiş bulunuyoruz.

Fakat burada şunu da ilâve edelim ki, Cedel ilmi ile yapılan münazaralarla maksat eğer, bilinmesi ve yapılması dinen gerek olan ibâdet ve amel esasları ve beşerî hukuk münasebetlerine ait muâmelelerin hükümlerini iyi ve doğru anlamaya, şer'î kaynakların bahislerini tamamiyle kavramaya yardım maksadı güdlümüş ise, bid'at değildir. Selefçe kabul ve tatbik edilegelen bir sünnettir.

Nitekim, ashap ve tabîin, fıkıh adı verilen ibadet ve muamelât meselelerinde bir birleri ile hem müşâvere ediyorlar, hem de münazara ve münakaşada bulunuyorlardı.

Nitekim, kendilerinden ferâiz (ölünün terekesini taksim) ilmi konusundan dedenin hissesinde, ölünün kocası ve babası ile birleşen ananın mirasında ve sâir meselelerdeki ihtilâfı bahis ve münakaşa ettikleri haber verilmiştir.

Evet, bu gibi meselelerde görüş ve anlayışlarını tam ve doğru anlatabilmek maksadı ile bir takım kelime ve söz icat ve istimal etmekte bir zarar yoktur. Bunları başkalarının aynı ile alıp kullanması da mubahtır.

Fakat o münazaradaki maksadı mezmum (kötü) bir hali bildirmek değil de, karşısındakini mağlup etmek ve ona kendi fikrini kabul ettirmek ve her suretle ilzam etmek ise işte bu, selefin sünnetine muhâlif bir bid'attır.

ÜÇÜNCÜ KISIM

Çeşitli bölümler ve bu fenlere dair faydalı bilgiler.

BİRİNCİ BÖLÜM

SUAL :

Rasul-i kibriya'yı hiç de lüzum olmadığı halde bu gibi müteşâbih kelime ve sözleri kullanmıya sevk eden sebep nedir?

Kendisi acaba, bu sözleri ile Allah'ın zâtı ve sıfatları hakkında bir teşbih (benzetme) fikri doğuracağını, halkı şaşırtıp bâtıl bir inanca sevkedeceğini bilmiyor mu idi? Hâşâ, Peygamberlik makamına elbet bu husus gizli olamaz.

Yoksa cahillerin cehalete, sapıkların dalâlete sapacaklarına önem vermedi mi?

Bu da çok uzak bir imkân ve pek fena bir ihtimaldir. Zira O, her şeyi açıkça bildirmek için gönderilmiştir. Yoksa kapalı bırakıcı, maskeci ve bilmececi olarak gönderilmemiştir.

İşte bu tereddütler ve anlaşılması güç olan şeyler ne de olsa kalplere düşüyor. Hatta bazı kimseleri bu hususta kötü inançlara sürüklüyor. Ve bu gibilerden, meselâ :

Eğer Peygamber olsaydı, Allah'ı iyi bilir ve tanırdı. Eğer Allah'ı iyi tanımış olsaydı onun zâtı ve sıfatları hakkında; O'nu müstahili (kabulüne imkân olmıyan) şeylerle vasıflandırmazdı. diyenler vardır.

Diğer bir camaat da: Peygamber'in bu husustaki kelâmının zâhirî (dış) manasına inanmışlar ve : Bu, doğru ve hak olmasaydı mutlaka böyle söylemezdi, bunun yerine iyham fikri ve manası taşımıyan başka bir kelime ve söz söylerdi. demişler.

Şimdi bu büyük müşkülün çözüm yolu nedir?

CEVAP :

Bu müşküller, basîret ehlince (bilgi ve kanaatlarını yalnız dış duyulardan alan sathî bilginler değil, aynı zamanda iç duyuları da işliyen derin âlimler yani gözü ve gönlü açıklar tarafından) çözülmüştür. Şöyle ki :

Bu ihtimalli (birkaç yöne çekilebilen) sözlerin ifade ettiği ayrı şekilleri, Peygamber bir defa bir araya getirip toplamamış ve onları zikretmemiştir.

O parça ve tek başına tasavvur edilebilen şekil ve âzaları bir araya getirmek sureti ile onları bir vücut haline koyanlar : müşebbihedir. (*)

Biz bunların bu yola gitmelerinde, iyhamın tesiri, ifhamın telbisi (aldatması) olduğunu; halbuki bu kelimelerin hâtıra getirdiği şekiller tek başına alındığı ve öylece bırakıldığı zaman, öyle bir uydur kaydıra imkân bulunmadığını anlatmış idik.

(*) Müşebbihe : Akaâit meselelerinde türeyen sapık mezheplerden birinin ismidir. Hâlikı mahlûka benzettikleri için bu isimle anılmışlardır.

Allah'ı cisim sanan bir mezhep de vardır ki ona da (mücessime) denilir. Bunların ikisi de 128. hicrî senesinde ortaya çıkan Cehm ibnî Safvân tarafından kurulan, ehli bid'attan ve bâtıl akaait mezheplerinden biri olan Cehmiyye'nin birer koludur.

Hakikaten Peygamber, O kelimeleri bütün hayatında ve biri birinden uzak vakitlerde söylemiştir. Bu gibi iyhamlı kelimeler Kur'an'da ve mütevâtir hadislerde geçen sarih ve tek manalı kelimelere nisbet olunursa bir kaçı geçmez. Hatta onlara (sahih) damgalı hadisler de ilâve olunsa yine de az kalır.

Bu müteşâbih sözler daha ziyade itimada şâyan görülmeyen, şâz ve zayıf hadislerde görülmektedir. Bunlar bir tarafa bırakılır ve yalnız inanılır kişilerden nakledildiği sâbit olan sahih hadisler ele alınırsa, onlarda iyham manası taşıyan başlıca bir kaç kelimeden ibaret olduğu görülür.

Bunları da Peygamber (A.S.) teşbih (benzetme) ihtimalini ortadan kaldıracak olan karîneler (işaret ve alâmetler) ile söylemiştir.

Bu noktayı da karşısında bulunanlar pek güzel anlamışlardır. (*)

Eğer Peygamber'in sözündeki karîneler zikredilmemek suretiyle nakledilmiş olsaydı, elbetteki o zaman iyham manası aradan çıkar ve zâhirine itibar olunurdu.

Müşkülü ve türlü ihtimalleri ortadan kaldıran en büyük karîne (işaret) de dış manası ile Allah'ı cismânî şekillerden tenzih etmeyi her şeyden evvel bilmek ve ona göre inanmaktır.

(*) Eğer muhataplarının idrak seviyyeleri o sözleri kavramayacak derecede olsaydı zaten onları bu şekilde söylemezdi.

Çünki : **(Herkese akıl ve idrakinin derecesine göre hitap ediniz!)** emrini veren kendisidir. Verdiği emirleri her kesten ziyade nefsinde uyguayan yegâne adamın da Peygamber'in bizzat kendisi olduğunu hasımlarından bile inkâr eden olmamıştır.

Her kim Allah'ı tanımakta bu bilgiye sâhip olursa bu bilgi onun ruhunda en kuvvetli bir gıda Allah'ın sıfâtına dair her işittiği şeyleri lâyıkı ile halletmeye en büyük bir medâr olur.

Bu hazineye sâhip olanların iyhamları (şüphe ve tereddütleri) tamamiyle mahvolur, dağılır, söner. Artık o hususta şek, şüpheden kurtulur.

Buna dair beş misal verelim :

Birinci misal : (Hazret-i Peygamber Kâbeye **«Allah'ın Evi»** adını vermiştir. Bu sözdeki **«Ev»** kelimesi çocuklara ve çocuk seviyesinde olanlara; kâbe, Allah'ın meskeni ve içinde barındığı bir yer olduğunu vehmettirir.)

Lâkin bu söz, Allah'ın göğde olduğuna ve mekânının Arş'ın üzerinde bulunduğuna itikaad eden avam hakkında şüpheye düşürecek bir iyham ifade etmez.

Eğer onlara : niçin; Peygamber, işitenlerin hayalinde bir takım şekiller uyandıran bu sözü mutlak şekilde söylemedi? denilse; hemen dikkat kesiliverirler ve; bu gibi iyhamlar, ancak çocukların ve ahmakların kafasında yer bulur. derler.

Fakat, **«Allah arş üzerine müstekârdır.»** sözünü bir kaç kerre işitmiş ve kafasına da öylece yerleştirmiş bulunanlar **«Kâbe Allah'ın Evi'dir»** sözünü işittiğinde bu söz ile Kâbe Allah'ın meskeni, barınağı denilmek istenmediğinde hiç şek - şüphe etmez. Fakat bu kelâm ile Kâbe'nin şerefi, yahut Allah'a ve evin içinde bulunana ait başka bir mana kasdedilmiş olduğunu çok iyi bilir.

Madem ki onun inanışı : Allah Arş'ın içinde değil, üzerindedir. Üzeri kelimesi de bu inanışa bir karînedir. Bu da ona kat'î bir bilgi ifade etmektedir. O halde bu söz ile Kâbe Allah'ın hakîkî evi, durağı olduğu murad edilmemiştir. der. Ve buna kesin olarak inanır. Kâbe'nin Allah'ın evi olduğu, ancak, daha önceden bu bilgiye ve inanca sahip bulunmayanlar hakkında bir iyhâm husule getirir.

İşte Rasul-i Ekrem hazretleri o kelimeleri, teşbihi yok eden veAllah'ı takdiste ve O'nun cisimlerde bulunan hal ve sıfatlardan münezzeh olduğunu pek iyi bilen bir topluluğa söylemiş ve o yolda hitap eylemiştir.

Bu noktada iyhamı tamamiyle izale eden kat'î bir karînedir.

Şurasını da kaydedelim ki bu kelimede Allah'ın celâline lâyık olan manaların tayin ve tevili cihetlerinde belki tereddüt edenler vardır.

İkinci misal : Bir fakîhin kelâmında geçen **«suret»** kelimesi, bir çocuğun veya bu kelimenin fıkıh ilmindeki manasını bilmiyen yarım bilgilinin yanında söylense ve : «bu meselenin sureti şöyledir.» Veya «bu olayın şekli böyledir.» denilse, o çocuk veya meselenin manasını anlamayan âmî, mesele denilen şeyin bir suret olduğunu ve o surette de kendi bildiği ve etrafında gördüğü şeyler gibi göz, burun ve ağız bulunduğunu tevehhüm edebilir.

Fakat, meselenin hakikatını ve bunun özel bir tertip ile düzenlenmiş bilgilerden ibaret bulunduğunu bilen bir kimse, meselede cisimlerin şekilleri gibi göz, burun ve ağız tasavvur edebilir mi? asla.

Her iki anlayış arasındaki fark ne kadar büyüktür. İkinci gurupta bulunanların birinci tiptekiler gibi yanlış ve hatalı bir anlayış ve inanışa kapılmamasının sebebi : Meselenin cisim olmadığını ve cismânî hallerden münezzeh bulunduğunu bilmiş olmasıdır ki, bu bilgi **«Allah Adem'i ken-**

di suretinde yarattı.» (*) hadisini işiten bu mertebedeki her zâtın kalbinde, **«suret»** kelimesinin manasını da hakkı ile anlamasına bir karîne ve yardımcı olur.

Allah'ı cismânî suret ve hallerden tamamı ile tenzih eden bir ârif **«meselenin sureti»** sözündeki suret kelimesinden de Hak Teâlâda cismanî bir suret vehmedeni ayni hayret ve teaccüple karşılar.

Üçüncü misal : Bir kimse bir çocuğun yanında : **«Bağdat Halifenin elindedir»** dese, çocuk, Bağdat'ı Halife'nin parmakları arasında sanır ve âdeta onu, kendisinin bir taşı veya eşyasını avucunda tuttuğu gibi elinde tutuyor. Hatta bunu, Bağdat'ın ne olduğunu bilmeyen bir câhil de öyle tevehhüm eder. Ama, Bağdad'ın büyük bir şehir olduğunu bilen adam, böyle bir durumu hatırına getirir mi? Yahut öyle tevehhüm edebilir mi?

Ve hele bu sözü söyleyene : Niçin Bağdat halifenin elinde dedin? diye itiraz edeceği düşünülebilir mi?

Böyle bir tevehhüm ve tasavvurun asla doğru olmadığını ve bu itirazı ile : Bağdad'ı halifenin avucu içinde sanmış olduğu anlaşılacağından, câhilliği meydana çıkacağını ve gülünç bir duruma düşeceğini bilir.

Yalnız ona : (itiraz sureti ile değil de) «Ey kalbi temiz, muhterem zat! Böyle söylemeniz, Bağdad'ın ne olduğunu bilmeyenleri yanlış bir anlayış ve inanışa götürebilir.» şeklinde söyleyebilir.

Fakat **«Bağdat halifenin elindedir»** sözünün hakikî manasını bilen bir kimse de bu sözdeki **«el»** kelimesi ile avuç ve parmakları içine alan malum bir âzâ ifade edilmek istenilmediğini, belki başka bir mana murad olunduğunu

---

(*) خلق الله آدم على صورته .

ve bunu böyle anlamak için bu bilgiden gayrı ayrıca bir karîneye ihtiyaç bulunmadığını kesin olarak bilir.

Hülâsa : Âyet ve hadislerde geçen müteşâbih sözlerin iyham ettiği manalar da bunun gibidir. Bunlardaki yanlış tevehhümü defetmek için bir tek karîne kâfidir. Bu karîne de : Allah'ın cisim olmaması ve onda cisimler cinsinden ve hatta cisimlerdeki hal ve sıfatlardan, görünür görünmez hiçbir şey bulunmamasıdır.

İşte bu, Allah'ın Rasulü'nün, Rasul olarak gönderildiği sıradaki beyanatında ve bu gibi müteşâbih sözleri konuşmadan önce Allah'ı tanımak hususunda daima ortaya attığı ve üzerinde durduğu prensiplerden birisidir.

Dördüncü misal : Bir gün Rasul-i Ekrem hanımlarına: **«Bana en çabuk erişen içinizde kolu en uzun olandır.»** (*) dedi. Bunun üzerine uzunluğu ölçü olarak tanımakta olan bazı hanımları ellerini diğerinin elleri üstüne koymaya başladılar. Nihayet Hazret-i Peygamber onlara : Uzunlukla kasdettiği şeyin, elin kendi uzunluğu olmayıp cömertlikte ileri gitmek olduğunu beyan edince hakikati anladılar.

Rasulüllah, bu sözündeki **«el uzunluğu»** tabirini cömertliği ifade edecek bir tarzda ve karinesi ile söylemişti. Bu söz, karinesiz nakledilince iyham hâsıl olur.

Şimdi bir kimsenin : «Rasulüllah, bazı kimselerin manasını bilmediği bir sözü mutlak olarak niçin söyledi?» demiye hakkı var mıdır? Çünki bu sözü Peygamber, karşılarındakilere maksadını anlatabilen, karînesi ile, yani belki de sahâvet (cömertlik) kelimesini zikretmek ve hiç bir ihtimale mahal bırakmamak sureti ile söylemiştir.

(*) أطولكم يدا أسرعكم لحاقا بي .

Peygamber'in sözünü rivâyet eden, bazan işittiğini ayni ile nakleder de, o sözdeki karîneyi nakletmez. Bazan da bu hal, o karînenin nakli mümkün olmamasından ileri gelir. Yahut da nakline lüzum görmez. O sözün manasını herkesin de kendisi gibi anlayacağını zanneder. Çoğu zaman da o sözün manasını hakkı ile anlamaya ancak karînenin sebep olacağını takdir edemez. Bunun için sözün mutlak olarak nakline önem verir.

İşte bu gibi sebeplerden dolayı söz ve kelimeler karinesiz kalır. Söylemiş olanın asıl maksadını anlatmakta güçlük gösterir.

Gerçi takdis esası, iyhamı yok etmeye kifâyet eden başlıca bir karînedir. Ama çoğu vakit bununla, maksadın ne olduğu kestirilemeyen haller de vardır. İşte bu incelikleri daima dikkate almak ve gözönünde tutmak lâzımdır.

Beşinci misal : Bir kimse bir çocuğun veya akıl ve idrak durumu ona yakın olan ve meclislerdeki âdetleri bilmeyen tecrübesiz görgü ve bilgisi kıt kimselerin yanında: **«Filân, toplantıya geldi ve filânın üzerine oturdu.»** dese, bu sözü işiten bilgisiz kimse o adamı, ötekinin başı üzerine veya başının üstündeki bir yere oturduğunu zanneder.

Fakat Meclis âdetlerini ve **«üzeri»** kelimesinin yükseklikten ibaret bir üstünlük de ifade ettiğini bilen bir kimse bu sözden, oturulan yerin insan kafası olmayıp ancak o adamın yanı başında ve fakat biraz ilerisinde ve köşeye yakın bir mahal olduğunu derhal anlar.

İşte bu âdet ve bilgilere vâkıf olan bir kimsenin o şekilde söz söyliyene itiraz etmesi, asıl ve esası olmayan bâtıl bir itiraz olmakla beraber kendisini, çocuklar ve ahmaklar derecesinde bilgisiz ve anlayışsız bir duruma düşürür.

Bu gibi sözlerin örnekleri çoktur. İşte bu misaller ile bu gibi açık sözlerin düpe düz şekli ile ifade ettiği zâhirî ve açık manasının; mücerret kendisinde bulunan karînelerle konumundan ayrı ve fakat maksada muvâfık diğer manaya inkılâp ettiğini tamamı ile anlamış bulunuyorsun!

Bu itibarla da o sözlerin zâhir manasına alınmasına bu karîneler mani olur, ve söz iyhamdan kurtulur.

Bu hususta karîneler çok ve çeşitlidir. Bazıları sözle söylenmez, bilgi veya makamın icâbı olur. Bu gibilerden birisi :

İnsanların putlara ibadetle emrolunmadığını, cisimlere tapanın puta tapmış olduğunu bilmektir.

Cisim, ister küçük, ister büyük olsun; çirkin, güzel, aşağıda, yukarıda, yerin içinde veya üstünde veyahut Arş'ın üzerinde bulunsun. Cisim, cisimliği ve lâzîmelerini Allah'tan kat'î surette nefyetmek ciheti de bütün ashâba, Hazret-i Peygamber'in buna ait kesin beyanları ile mâlûm idi.

Ezcümle : Kur'ân'ı Kerim'deki **«Allah'ın benzeri hiç bir şey yoktur.» (Şurâ - 11), «Allah'a eşler ve denkler koşmayın.» (Bakara - 22)** kelâmı ve bir de ihlâs sûresi, daha pek çok ve sayılamayacak kadar sözleri ki; hepsini kat'î karîneleri ile beyan etmiş bulunmalarıdır. Bunlar, **«el»** kelimesinin et ve kemikten mürekkep bir âzâya alınamayacağını bildiren ve bunda hiç şüphe ve tereddüt bırakmayan kâfi birer bilgidir. Sâir sözlerdeki iyhamlı kelimelerin manaları da böylece zâhirine hamledilemeyecek şekilde açıktır.

Çünki sözlerdeki iyhamlı kelimeler bir cisme ıtlâk olunsaydı, yine de cisme ve cisimlere ârız olan hallere delâlet etmezdi. Cismin gayrısına itlâk olunduğu zaman

da bununla o kelimenin zâhirî (dış) manası değil, belki Allah'ın şanında câiz olan başka bir mana kasdedilmiş olduğunu bilmek zarûrî olur.

Çoğu zaman bu mânâ sözde belirli olur. Bazan da muayyen olmaz. Amma karinesi ile muhakkak bilinir.

İşte bu karîne şüphe ve tereddüdü izale eden şeylerdendir.

İTİRAZ :

Acaba söz, niçin, gerek çocuk ve gerekse avamın anlayabileceği ve zâhir manasına alınabilecek —tek manalı, sarih ve açık— bir söz olarak söylenmemiştir? denilir ise:

CEVAP :

Çünki Peygamberimiz (A.S.) halkla Arapça konuşmuştur. Arap lugatında o manaları tek başına ifade eden kelime yoktur. Nasıl olabilir ki lugat vâzıı dahi o manaları bilmiyordu. Binaenaleyh öyle bir kelimeyi nereden ve nasıl bulsun? Fakat manalar hassaten nübüvvet nuru ile ve uzun araştırma neticesi aklın ışığı ile idrak olunabilmiştir.

Bu da her mevzuda değil, ilâhî sıfatlar bahsindedir. Binaenaleyh bu manalara mahsus bir kelime ve ibare olmayınca, lugatta mevcut olan ve herkesin bildiği ve konuştuğu kelimelerden birini, asıl manasının gayrısında istiâre (maksadın ifadesine uygun manada istimal) etmesi zarûrî oldu.

Nasıl ki biz de meselâ ; «Bu meselenin sureti böyledir». «Bu mesele diğer meselenin suretine aykırıdır» demekten kendimizi alamıyoruz.

Bu sözde geçen **«suret»**, cismanî şekillerin suretinden istiâre edilmiş bir kelimedir.

Ne yapalım ki; lugat koyucusu meselenin şekline ve tertibine mahsus bir kelime koymamıştır. Bunun sebebi; ya meseleyi anlamamış olması, ya da anladığı halde onu zihninde kuramamasıdır. Yahut, zihinde hazırlamıştır. Fakat bunun istiâre yolu ile ifadesini mümkün gördüğü için hususî ve ayrıca bir kelime koymaya lüzum görmemiştir.

Yahut da bu, kendisinin bütün tasavvur ve maksadları tek başına ifade edecek ayrı ayrı kelime bulup, koymaktaki aczini bilmesinden ileri gelmiştir.

Çünki manaların sayısı nâmütenâhîdir. Lugata konulacak kelimelerin ise, mahdut ve mütenâhi olması icab eder.

Binaenaleyh nihayetsiz manaların ifadesi için, bir çok manalı isimleri yerine ve maksada göre bir manada veya bir kelimenin manasını maksada uygun görülebilecek başka bir manada kullanmak suretiyle; birini diğerinin yerine istiare etmekle yetinmek lüzumu kendini gösterdi. Bu hal bütün dillerde böyledir. Çünki sair dillerin kelime ve mana bakımından eksikliği arapçadan fazladır.

İşte bu emsâli zaruretler, herhangi bir dil ile konuşan için onu istiâre yapmaya mecbur etmektedir. Çünki her istediği manayı milletinin dilinde tek başına ve başka manaya ihtimal vermeyecek şekilde ifade edecek kelime bulmasına imkân yoktur.

Bizler ise, bir çok yerlerde hiç zaruret olmadığı halde sırf bir belâgat olmak üzere karinelere istinat ettirmek suretiyle istiâre yapılmasını uygun bulmaktayız. Ve bir adamın : «Zeyd Amr'in üstünde oturuyor» demesi ile «Zeyd Amr'in hemen yanıbaşında ve köşeye yakın oturuyor» demesi arasında, yahut : «Bağdat halifenin idaresi altındadır» sözü ile, «Bağdat halifenin elindedir» kelâmı arasında mefhum bakımından hiç bir fark görmeyiz.

Bittabi bu, âkîller arasında konuşulduğu zaman böyledir. Çocuklara ve cahillere söylendiği vakit iş değişir. Çünki aynı maksadı aynı söz ile onlara anlatmak imkân dahilinde değildir.

Binaenaleyh sözde iğrilik akla gerilik ve kelimeye bir ağırlık vermemek için, bundan kaçınmak lâzımdır.

SUAL :

«Allah» kelimesi ile mutlak ne kasdedildiğini Hazret-i Peygamber niçin açık bir surette açıklamamış, ve bu maksadın üzerini örten perdeyi açmamıştır.?

Niçin meselâ : Allah, cisim olmayan bir varlıktır. Ne bir cevher, ne de bir arazdır. Ne âlemin içindedir ve ne de dışında. Âleme bitişik olmadığı gibi âlemden ayrı da değildir. Onun hiç bir mekânı ve ciheti yoktur. Belki bütün bunlar hâlîdir. Dememiştir.?

Allah'ı bu şekilde tarif ve tanıtma, her kavmin yanında hak ve doğru görülmüştür. Ve onu tenzih eden sözler içinde fasîh olanı da böylesidir.

Rasul-i Ekrem de böyle söyleyebilirdi! Nitekim Kelâmcılar böyle söylemişler ve bunu Allah'ı tenzih eden sözlerin en vuzuhlusu saymışlardır.

Halbuki Peygamberimizin bir şeyi en vâzıh olarak tanıtmakta hiç bir aczi, hakkı açıklamaya olan alâka ve azminde hiç bir za'fı; bilgi ve marifette de eksikliği yoktu. Denilirse :

CEVABI :

Her kim bu düşünce ve soruları doğru bulursa, bunun sebebini şöyle beyan ederiz :

Eğer Rasul'i Ekrem onlara o şekilde bir tarif ve beyanda bulunsaydı; insanlar onu kabul etmezler ve inkâra kalkışırlardı. Böyle bir vücudun varlığı muhaldir derler, inkâra düşerler. Allah'ı aramak ve tanımaktan vaz geçerlerdi.

Malûmdur ki, tenzihte mübalâğa etmekte (fazla ileri gitmekte) bir fayda yoktur. Bilâkis herkesi (pek azı müstesnâ) inkâra sevkeder. Halbuki Rasul-i Ekrem bütün insanları bilâ istisnâ âhiret saadetine davet için âlemlere rahmet olarak gönderilmiştir.

Bu itibarla, çoğunluğun işine gelmeyen ve felâketini mucip olacak sözleri nasıl söyliyebilirdi?

Ayni zamanda; «insanlara akıllarının alabileceği şeyleri idraklarının derecesine göre beyan ediniz» (*) emrini kendisi vermiş değilmi idi? ve hatta «her kim insanlara bir haberi anlıyamıyacakları sözlerle verirse, bu ifade bazılarına fitne olur» (**) meâlinde bir hadisi de vardır.

İTİRAZ :

Eğer tenzihte ileri gitmek ile bir çok kimseler için tatil (Allah'a müsbet varlık vermemek) ve inkâr etmek tehlikesi başgöstereceği kabul ediliyorsa, Allah'ın sıfatları hakkında iyhamlı kelimeler kullanmakta da bazıları için teşbih (bir şeye benzetme) korkusu yok mudur?

CEVAP :

Bunların arasında iki yönden fark vardır :

(*) كلّموا الناس على قدر عقولهم.

(**) من حدّث الناس بحديث لايفهمونه كان فتنة على بعضهم.

a — Tatil, çoğunlukta; teşbih de azınlık hakkındadır. Yapılacak işlerde iki zararın en hafifini ihtiyar etmek, fakat çekinilecek şeylerde iki zarardan umumî olanını dikkate almak evlâdır.

b — Teşbihin çaresi, tatilin çaresinden daha kolaydır. Teşbihte ıkrar, tatilde inkâr vardır. Evvelkindeki hatayı düzeltmek kolay, fakat münkiri yola getirmek zordur.

Çünki Allah'ın sıfatlarını zâhir manasına alan bir teşbihçiye : bu, böyle olmakla beraber Allah hiç bir şeye benzemez ve hele cisim veya cisimlerin benzeri değildir, denilir. Böylelikle bir tenzih husulü pek mümkündür.

Ama, yukarıda anlattığımız veçhile tenzihte ileri gitmekten doğacak tatil neticesi gönüllerde yer etmiş olanın inkârı söküp yerne isbatı dikmek cidden zordur.

Bundaki muvaffakiyet binde birdir. Bâhusus Arap'çayı ve lisanın inceliklerini bilmiyen kimselerde bu nisbet daha düşüktür.

İTİRAZ :

Mademki insanların çoğu bu gibi meseleleri o şekilde ifadelerle anlamaktan âcizdir, o halde, Peygamber'in anlatmak istediği şeyleri ifade için kullandığı kelime ve beyan tarzı ile; bu ifadelerin muhataplarının kalplerinde maksadın hilâfına olan bir fikrin doğmasına ve inanç haline gelmesine sebebiyet vermiş olmalarına gözyummuş, olduğu düşünülemez mi?

Öyleya, onların kalplerine Allah'ın marifetini yerleştirmek isterlerken bazılarını maksadına aykırı bir tevehhüme kaptırmış ve meselâ: **«Allah Arş üzerinde karar kılmıştır.»** kelâmı ile onlara : Allah'ın gökde olduğunu ve mekân yüksekliği manasında başlarının yukarı taraflarında zannettirmiş olmıyorlar mı?

CEVAP :

Allah korusun; Biz böyle zannetmeyiz. Hem de her sözünde sâdık, doğru olan bir Peygamber'in Allah'ı, vasıflanmış olduğu sıfatların gayrısı ile vasfettiğine ve bunun da halkın fikrine yerleşmesine önem vermediğine asla ihtimal vermeyiz ve öyle vehimlere kapılmayız. Bunun sebebini ancak ve ancak söylenmiş olan sözlerin bazısını bazı kimselerin sırf kendilerindeki bilgi ve idrak noksanlığından dolayı yanlış anlamış veya anlıyamamış olmalarında buluruz.

Bir Peygamber bunları hiç bilmez ve düşünmez olur mu? Ve öyle yanlış kanaat edinmelerine göz yumabilir mi?

Sözlerin en güzel ve ince manalısını bilen, fasih, beliğ konuşmakta ve insanlara fikrini anlatmakta eşi bulunmayan bir zât, nasıl olur da sözünü karşısındakilere anlatamaz? Herkesin fikir ve idrak seviyesine hitap etmesini, halkın aczine ve kusurlarına merhem sürmesini kendisine amaç edinen bir mürşid-i kâmil hakkın hilâfına bir anlayışa nasıl sevkeder?. Hele, bu, Allah'ın sıfatlarına dair olursa!.

Filhakika, kendisi bu hususta istiâreli söz söylemek zaruretindedir. Gabîler de o sözü yanlış anlayabilirler. Fakat bu, dildeki kelimelerin eksik oluşundan ve bir de muhâverenin icâbındandır. Ama teçhil (cahilleştirmek) kasdiyle hakkın hilâfını anlatmış olmasına gelince : işte bu katiyyen muhaldır. İster bu, bir maksad altında olsun veya olmasın.

İTİRAZ :

Teşbihçiler, Peygamber'in sözlerine dayanak olan şeyi bilmiyorlardı. Hakikaten bilinen bir şey var ise oda, o sözün zâhirdeki manasının onları bilgisizliğe götürmesidir. Çünki her ne zaman bir söz bu ihtimale yol veren, kapalı,

lâstikli, kısa söylenirse, bunda mutlaka bir teçhil maksadı olup olmadığı ayırd edilemez. Ama o sözle bir bilinmezlik husule gelir. O sözü söyliyen bunu da biliyorsa, işte o zaman bu neticeyi hoş görüyor demektir.

CEVAP :

Teşbihçilerin müteşâbih sözleri doğru anlamamış olmalarını, Allah ve Peygamber'in ifade tarzından veya kullandıkları kelimeden ileri geldiğini kabul edemeyiz.

Fakat bunun sebebini daha ziyade kendilerindeki noksanlıkta, takdis bilgisini kazanmamış ve sözlerin dış manasına kapılmış olmalarında buluyoruz.

Eğer onlar, daha evvel takdis bilgisine sahip olsaydılar ve bu bilgiyi müteşâbih sözlerin dış manasında dikkate alsaydılar, muhakkak öyle cahilliğe ve hataya düşmezlerdi.

Nitekim bu bilgiye sahip olan; **«meselenin sureti»** sözünü işittiği zaman, onun hakikî manasını anlamakta hiç güçlük çekmez.

Binaenaleyh onların evvelâ takdisin ne demek olduğunu bilmeleri, öğrenmeleri, müteşabih sözlerin manalarında ve şüphe ettikleri noktalarda bilginlere başvurmaları gerektir.

Sonra onların irfansız ve iz'ansız kalmalarının bir sebebi de te'vilden çekinmek ve nefsini takdis ile ilzam hususunda bilginlerin yazdıkları eserleri okumamış veya söylediklerini yapmamış olmalarıdır. İslâm dininin tebliğcisi ve kurucusu Hazret-i Muhammed (A.S.) insanların, umumiyetle tabiatlarında hem bir tenbellik, uyuşukluk, hem de eksiklik olduğunu ve buna rağmen yapamıyacakları ve kavrıyamıyacakları şeylere burun sokmak istediklerini biliyordu. Bu itibarla onların bu hallerinden memnun değildi. Hele bilgisizlik içinde olmalarını aslâ istemiyordu.

Lâkin ezelde ayrılmış olan kısmetlerinde Allah'ın hüküm ve takdirini her an hesaba katmak zorunda idi. Çünki Allah Kur'an'ında: **«Rabbının kelimesi (hükmü) tamamlandı. Celâlim hakkı için insan ve cinden büyük bir topluluğu muhakkak cehenneme dolduracağım» (Hud suresi - 119)** buyurmuştu. Yine bir yerinde : **«Rabbın dilemiş olsaydı bütün insanları bir tek ümmet yapardı.» (Hud - 118)** ve yine : **«Rabbın isteseydi, yeryüzündeki geçmiş ve gelecek bütün insanlar hep birden iman ederdi. (Fakat istemedi. Bu hal karşısında) onları zorla iman ettirebilecek olan sen misin?» (Yunüs suresi - 99).**

Diğer bir yerinde de : **«Hiç bir can Allah'ın izni olmadan iman edemez!» (Ali imran - 145)**

Başka bir yerinde : **«Onlar (din ve dünya işlerinde) daima ihtilâf edecekler (Ayrılıklara düşecekler, çekişip çarpışacaklar). Ancak Rabbının rahmet ettikleri hariçtir. Rabbın onları böyle yapmaları için yaratmıştır.» (Hud suresi 118 - 119)** demiş, bu suretle insanların din, dünya ve âhiret hayatlarına ait ezelî hüküm ve takdirini bildirmiştir.

İşte halkın yaratılış ve kaabiliyeti hakkındaki ilâhî kudret ve onun en üstün galebesi Allah'ın aslâ değişmeyen ve tebdiline imkân olmıyan âdetini (kanununu) bozmıya hiç bir Peygamber muktedir değildir.

İKİNCİ BÖLÜM

İTİRAZ :

Belki sen böyle bir itirazda bulunabilirsin; Allah'ın müteşâbih sıfatlarına dair bir şey sormamak ve sorulanlara cevap vermemek hakkındaki tavsiyenizin ne faydası varki: Bu hususa ait ihtilâflar bir çok kasaba ve beldelerde almış yürümüştür. Bu yüzden fırkalar, tefrikalar meydana çıkmıştır. Bineanaleyh bu durum karşısında birisi size bu meselelere dair bir şey sorsa ona ne cevap verirsiniz?

CEVAP :

Ona verilecek cevap, İmam Malik hazretlerinin **«istiva»** meselesinde dediğidir. Bu cevap yukarıda geçmişti. Tekrar yazalım :

«Allah'ın Arş üzerine istivası malûmdur. Ama keyfiyeti bizce meçhuldur. Ona iman etmemiz lâzımdır.» İşte avamın soracağı her meseleye fitne yolunu tıkamak için aynı şekilde cevap veririz.

SUAL :

Eğer **«fevk»**, **«el»** ve **«parmak»**'tan sorar ise ne demelidir?

CEVAP :

Doğrusu bu hususta hak olan Allah'ın ve Rasulünün dediğidir. Hak Tealâ Kur'an'ında **«Rahman Arş üzerine istivâ etti.»** buyurmuştur ve doğru söylemiştir Şurasını kat'î surette bilmelisin ki Allah bu kelâmındaki **«istiva»** kelimesi ile bir yerde oturduğunu ve cisimlerin sıfatı olan bir mekân işgal ettiğini haber vermemiştir. Ama bundan muradı nedir? İşte biz bunu bilemeyiz. Ve bilmekle de mükellef değiliz. Hak Tealâ Kur'an'ında : **«Allah onların üstünde bir kahır ve galebe sahibidir»** demiştir. Bu da doğrudur, haktır. Fakat burada bir mekân üstünlüğüne aslâ ihtimal yoktur. Bu hal, Allah hakkında muhaldir. Çünki O, mekândan öncedir, şimdi de öyledir. Bu sözü ile ne bir mekân ve ne de üzerinde oturma murad etmiştir. Biz de keyfiyetini bilmiyoruz. Bunu bilmek de ey sorucu, senin de benim de üzerimize gerek değildir.

Allah'ın **«eli»** ve **«parmakları»** için de böyle deriz. Fakat bizim anladığımız manada bir el ve parmak isbat etmeyiz. Belki Hazret-i Peygamber'in hadîsini aynen naklederiz. Ve onu eksik, artık yapmayız. Yukarıda geçtiği gibi toplamayız, ayırmayız, Tevil ve tafsil de etmeyiz

Hazret-i Peygamber : **«Allah, Âdem'in hamurunu eli ile yoğurdu»** sözünde de sâdıktır. **«Müminin kalbi Rahman'ın parmaklarından ikisi arasındadır»** demesi de haktır. Biz de böylece iman ederiz. Hem de artık eksik etmeden rivâyet edildiği gibi naklederiz. Ama et, kemik ve sinirden meydana gelen bir âzayı kat'iyyen reddederiz.

Eğer Kur'an kadim midir yoksa mahlûk mudur? denilirse :

Mahlûk değildir. Sonradan yaratılmamıştır. deriz. Ve Peygamber'in : **«Kur'an Allah'ın yaratılmamış kelâmıdır.»** hadîsini haber veririz.

Eğer, harfler kadim midir, değil midir? der ise : Ashâb bu meseleyi ele almamıştır. Ve buna dair bir şey söyle-

memiştir. Bunu ortaya atmak ve halline girişmek bid'attır. Sen de bundan bir şey sorma! deriz.

Fakat, bu soran; Memleketinde türiyen ve Kur'an'ın harflerini de kadim saymayanların küfrüne giden haşviyecilerin sözlerine kapılmış bir kimse ise, cevap mecburîdir, ve şöyle deriz : Harflerden maksadın Kur'an ise, Kur'an kadimdir. Yok, Kur'an ve Allah'ın sıfatlarından gayri bir şey ise, Allah ve sıfatlarından başka ne varsa hepsi sonradandır. Kadîm değildir. Bu kadarı kâfi. Fazla bir şey söylenmez. Çünki bu meselenin hakikatını avama anlatmak cidden güçtür.

Eğer derse ki : Rasûl-i Ekrem, **«Herkim Kur'an'dan bir harf okursa ona şu kadar ... sevap vardır»** buyurmuştur. Bu sözü ile harflerin Kur'an'dan olduğunu beyan ve Kur'an'ı da yaratılmamış olmakla vasfetmiştir. Bu itibarla harflerin de kadîm olması lâzımgelir.

Cevabında şöyle deriz :

Peygamber'in bu sözüne de bir şey eklemeyiz O, yalnız : Kur'an yaratılmamıştır demiştir. İşte mesele bundan ibarettir.

Ama harfler de Kur'an mıdır? sözü ayrı bir meseledir. Harfler kadim midir? suali de bir üçüncü meseledir. Buna bir şey katamayız. Evet veya hayır da diyemeyiz. Ve Peygamber'imizin kelâmına bir şey ilâve edemeyiz.

Eğer biraz önce geçen iki hadise göre harflerin Kur'an'dan olması lâzım geliyor diye iddia edilirse cevabında : Bu bir kıyaslama ve budaklandırmadır. Bir bütünde bulunan bir mananın onun parçalarında da aynî ile mevcut olduğunu kabul etmektir deriz. Halbu ki, daha önce, bu meselede kıyaslama ve budaklandırmaya yol olmadığını açıklamış ve Peygamber'in sözünü ve ifade ettiği bir tek

maksadı parçalamadan, olduğu gibi kabul etmek gerektiğini söylemiş bulunuyoruz.

Eğer, Kur'an'ın Arapça oluşu da kadimdir. Çünki Peygamber **«Kur'an kadimdir.»** demiş ve Allah'da Kur'an'ında: **«Biz Kur'an'ı Arapça olarak indirdik»** buyurmuştur.

Binaenaleyh Arapçanın da kadim olması gerekir, derlerse :

Biz de cevabında :

a — Evet, Kur'an Arapçadır. Arapça ile okunuşu da haktır.

b — Kur'an da kadîmdir Allah'ın, önü ve başlangıcı olmıyan bir kelâmıdır. Bunu da Peygamberimiz haber vermiştir. Ama, Kur'an'ın Arabî oluşu kadîm midir? değil midir? Bu ayrı bir meseledir. Hazret-i Peygamber : Kur'an kadimdir demiş, Arapça Kur'an kadimdir dememiştir. Böyle bir şey murad etmemiştir. Zira o sözden böyle bir netice çıkmaz.

İşte bu suretle avam ve haşviyeciler, serkeş atlar gibi gemlenir Allah'ın sıfatlarına ait olan müteşâbih sözlerde tasarruf yapmalarına, kıyasa sapmalarına; lâzımdır, gerektir, icabeder, gibi şeyler söylemelerine meydan verilmez.

Belki, hatta biraz daha açılıp sıktırılarak : **«Kur'an Allah'ın kelâmıdır, yaratılmış değildir.»** (*) sözü ile mutlak manasında bütün harf, ses ve ifadesi ile Kur'an kadîmdir demek murad edilmemiştir. İbare ve ifadenin şeklinden böyle bir hüküm ve kanaate varmaya imkân yoktur. Zira aralarında fark vardır.

(*) القرآن كلام الله غير مخلوق.

Kadîm sözü bazan; filânın sözü kadîmdir, yani yaratılmamıştır. Şeklinde söylenir. Buradaki **«kadîm»** (yaratılmamış) kelimesi ile mevzu değildir, başkasından alınmamış, kendisinin sözüdür, denilmek istenilir.

Bazan da **«mahlûk»** kelimesi, muhtelâk (uydurulmuş) sonradan olmuş manasında söylenir. **«Gayri mahlûk»** sözü de bu manaya yol verirse de, **«kadîm»** (önsüz, yaratılmamış) manasına gidilemez. İşte, aralarındaki fark dikkat et!.

Biz ise Kur'an'ın kıdemine (sonradan olmadığına, Allah'ın ezelî bir sıfatı olduğuna) inanıyoruz. Bu inancımız, sırf hadisteki **«kadîm»** kelimesinden ileri gelmiş değildir. **«Allah'ın kelâmı»** sıfatının da bulunmasından ve bu sıfatın ezelîlik (kadîmlik), önsüzlük ifade etmesindendir. Çünki bu, öyle bir sözdür ki aslâ tahrif, tebdil, tağyir ve tasrif kabul etmez.

İnancımızın bir dayanağı da; bu şekilde verdiğimiz mananın, kelâma muvâfık ve Peygamber'in muradına mutâbık oluşudur.

Binaenaleyh herkim: Kur'an yaratılmıştır der ve bu hususta maksadına açıkça delâlet eden bir nas (âyet veya hadis) gösteremezse o kimse kendiliğinden bir şeyler ortaya koymuş, ilâveler yapmış bir bid'atçıdır.

Bu kimse selef'in mezhebinden ayrılmış ve dinde bir mücadele yolu açmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SUAL :

Birisi karşımıza çıkıp da; Eğer, **«İman kadîmdir»** sözü, herkesçe bilinen ve inanılan meselelerdendir. Buna ne dersiniz? derse : ne suretle cevap verelim?

CEVAP :

Eğer, bu işin fikrî dizgini elimizde olsa hiç bir fâide sağlamayan, mantık ve münakaşaya tahammül edemeyen bu zayıf ve çürük sözü soranı şöyle avucumuza alabileydik onu tutar, şiddetle sarsar «İşte bu da bid'attır!» der ve onu bundan menederdik.

Eğer, bulunduğumuz yer halkının ekserisi bu fikre inanmış ve biz ekalliyyette kalmış durumda isek, ona şunları sorar ve anlatırız.

İman ile murad ettiğin şey nedir? Eğer bununla, halkın bilgisinden, inanışından ve sıfatlarından olan bir şeyi kasdediyorsan; bunların hepsi insanlara ait olan sıfatlardır ve yaratılmıştır.

Eğer maksadın, Kur'an'dan veya Allah'ın sıfatlarından bir şey ise, Allah'ın bütün sıfatları kadimdir, ezelîdir.

Ve eğer, hem kulların, hem Allah'ın sıfatı olmayan bir şey murad ediyorsan, bu, anlaşılmaz ve tasavvur edilemez bir sözdür. Anlaşılmayan ve tasavvur edilemiyen şey-

lerin kıdemi veya hudusu hakkında nasıl bir hüküm verilebilir? denilir. Ve esas kaadiye tevfikan soruyu soran bundan men ve cevabında sükût edilir.

İşte bu, sorudan menetmek ve cevaptan kaçınmak selef mezhebinin fikir ve ruhlara sağlamış olduğu bir huzur ve sefâdır. Bir mecburiyet olmadıkça bu yoldan şaşmamalıdır. Men veya sükûttan ayrılmayı gerektiren sebepleri de yukarıda anlatmış bulunuyoruz.

Eğer, karşımızdaki, zeki ve hakikatları anlamak istiyen birisi ise, meselenin örtüsünü kaldırıp açar ve onu Kur'an hakkındaki şüphe ve tereddütlerinden kurtarırız. Ve şöyle deriz :

Şunu iyi bilmelisin ki : her şeyin varlığı dört mertebededir :

a — Hariçteki varlığı,

b — Zihindeki varlığı,

c — Lisandaki varlığı,

d — Yazı ve şekildeki varlığı.

Ateşi misal alalım :

Bunun ocakta bir vücudu vardır. Bir de zihin ve hayalde bir vücudu, yani ateş olarak bilinişi ve mekândaki vücudunun bir hayali vardır.

Bir de, lisandaki varlığıdır ki, ona delâlet eden **«ateş»** kelimesidir.

Bir de beyaz (kağıt vesaire) üzerinde yazılmış bir şekli vardır. Şimdi dikkat et yakmak işi, ateşe mahsus bir sıfattır. Bunun gibi kıdem veya kadîm de Kur'an'ın ve Allah kelâmı'nın bir sıfatıdır. Yakan ateş, dört mertebedeki vücudundan yalnız hariçteki varlığıdır, yoksa zihindeki, lisandaki, yazıdaki vücudu değildir.

Çünki eğer, sonrakiler olsaydı muhakkak bunlar da bir şey yakardı.

Eğer bize, **«ateş kelimesi yakıcıdır.»** denilirse, **«hayır»** deriz.

Eğer; «bu kelimeyi teşkil eden sesler yakıcıdır» denilirse, yine «hayır!» deriz.

Eğer; «bu kelimenin beyaz üzerinde yazılmış harfleri yakıcıdır» denilirse; «doğru değildir» deriz.

Evet, her hangi bir şeyi yakan, yalnız ve ancak o harflerle yazılan ve o seslerle anılan kelimenin delâlet ettiği, ocakta veya sair mekândaki şeyin hali veya vücududur.

İşte, bu yakmak hassası, ateşin bir vasfı olduğu gibi, kıdem de öylece Allah kelâmı'nın bir sıfatıdır.

Kur'an ismini verdiğimiz şeyin vücudu da dört mertebededir :

1 — Allah'ın zâtı ile kâim olan asıl varlığı, ocaktaki ateşin ve emsâlinin vücudu gibidir : **«En yüksek misal Allah'a mahsustur. Allah'ı bilmek için en yüksek misaller vardır.» (Nahil - 60)**

Fakat, ateşi misal almak lüzumu, âcizlere yüksek bir fikri anlatabilmek içindir. Böyleleri için bir takım misallere ihtiyaç vardır.

«Kıdem», «kadîm», : Kur'an'ın hakikî vücudunun bir sıfatıdır. (Yakmak fiilinin ateşin vücuduna mahsus bir vasıf olması gibi).

2 — Kur'an'ın hâfızamızdaki vücudu ki, bir şey öğrenirken ve ezberledikten sonra kafamızda durur.

3 — Dilimizdeki vücudu ki, sesimizle ona vücud veririz.

4 — Yazmak suretiyle kâğıtlardaki vücudu.

SUAL :

İşte birisi bize, zihinlerimizdeki Kur'an'dan sorsa.

CEVAP :

Ona, o bizim bir ilmimizdir, sıfatımızdır. Bizde sonradan hâsıl olmuştur. Binaenaleyh yaratılmıştır. Ama, bu ilim ve sıfatımızla mâlum olan şey ise kadîmdir. nitekim, ateşi bilmemiz ve suretini hayalimizde bulmamız yakıcı bir şey değildir. Fakat mâlumumuz olan şey yakıcıdır, deriz.

SUAL :

Eğer Kur'an'ı okurken hâsıl olan sesimizden, lisanımızın hareketlerinden ve bunlardan meydana gelen kelime ve kelâmlar nedir? derse :

CEVAP :

Bunların hepsi, bizim lisanımıza ait sıfatlardır. Lisanımız kadîm değildir, hâdistir. Lisanın bu sıfatları da, kendinden sonradır. Binaenaleyh, hâdise hâdis olan da hâdistir. Diğer bir deyimle : kadîm olmıyan şeydeki haller ona sonradan gelmiştir. Bunda asla şüphe ve tereddüde yer yoktur.

Fakat, bu hâdis seslerimizle söylenmiş, anılmış, gizli veya açık okunmuş olan şey kadîmdir. Nasıl ki **«ateş»** kelimesinin harflerini dilimizle söyleriz, yakıcı olan, söylediğimiz kelime değil, o kelime ile anılan şeydir.

Yoksa, sesimiz ve seslerimizin parçaları (kelime, harfler ve bunları meydana getiren hareketler) yakıcı değildir.

İTİRAZ :

Eğer, buna karşı **«ateş»** sözünü meydana getiren harfler, ateşin kendisinden ibarettir. derse :

CEVAP :

Eğer, öyle olsaydı, bu harfler veya bunlardan hasıl olan kelime yakıcı olurdu.

Kur'an'ın harfleri ve onlardan teşekkül eden kelime ve kelâm'da eğer okunanın zât itibariyle aynı olursa işte o zaman, kadîm olur.

Bunun gibi; **«ateş»** sözünü yazmakla, yazılan şey de eğer, yazılmış olan şeyin kendisi ise o da yakıcı olurdu.

Halbuki hiç de böyle değildir. Çünki ateşin kendisi, yazılmış olan şeydir. Yoksa ateşin yazısı değildir. Yazı halindeki, yakıcılık sıfatı olmayan şey, ateşin bir suretidir. Çünki kâğıtların üzerinde yakmadan ve yakılmadan duruyor.

İşte varlıktaki bu dört derece avama göre bir teşbihtir. Bunların tafsilâtını ve her birinin hususiyetlerini onlara idrak ettirmek kavratmak mümkün değildir.

Bu sebepledir ki meselelerin içine dalmıyor ve izahına girişmiyoruz.

Yoksa, işlerin hakikatını ve tafsilâtının özünü bilmediğimizden değildir.

Ezcümle;

Diyebilirdik ki : ateş ocakta ve başka bir yerde iken; yakıcı, sönücü, parlayıcı olmakla tavsif olunur.

Lisandaki ifadesine de; Arapça, Türkçe, Acemce.. vasfı verilir. Harfleri az veya çok denilir. Halbuki ateşin ocaktaki vücudu, Acemce'ye, Türçe'ye ve Arapça'ya ayrılamaz.

Lisandaki ateş de sönmek veya parlamakla vasıflandırılamaz.

Ateşin bir şey üzerindeki yazılışına, kırmızı, yeşil, siyah vesair sıfatları verildiği gibi yazı şekillerinden, muhakkık, sülüs, rik'a, yahut nesih kalemledir, denilir.

Fakat lisanda iken ona bu sıfatların verilmesi mümkün değildir.

«Ateş» ismi, ateşin hem ocaktaki, hem zihindeki; lisanda ve kâğıttaki vücutlarına verilen müşterek bir isimdir. Ama bu isimle asıl kasdolunan şey, hakikatte ocaktaki ateştir. Zihinde mevcut olan bilgisine göre hakikat değildir, mânâdır.

Fakat ne de olsa ateşin kendisini anlatan hayalî bir surettir.

Nasıl ki aynada görülene de insan veya ateş denilir. Bunun hakikaten bir insan ve ateş olmadığı bellidir.

Fakat hakikî insan ve ateşin bir suret ve hayali olduğu için, onlara bu isim veriliyor.

Lisandaki ateş kelimesinin ifade ettiği şey de, zihinde mevcut olan ateşe delâlet eden üçüncü bir manadır.

Şurasını da kaydedelim ki, lisanda kullanılan isimlerin manası, terimlere göre değişir. Fakat birinci ve ikincilerde (yani bir şeyin hariçte veya zihindeki varlıklarında) değişiklik olamaz. Kâğıt üzerindeki ateşin ifade ettiği şey, hiç de evvelkilerin aynı değildir. Bu, dördüncü bir manadır ki, lisandaki manaya ve terime delâlet eden bir yazı şeklidir.

İşte **«Kur'an** veya **«ateş»**, daha doğrusu her şeyin isminde bulunan müşterek mana, onların yukarıdan beri izah edilmiş olan dört mertebesindeki durumlarından birisidir.

Sonuç : Hadis ve haberlerde, **«Kur'an müminin kalbindedir», «Kur'an mushaflardadır», «Kur'an okuyanın dilindedir», «Kur'an Allah'ın zâtî bir sıfatıdır.»** şeklinde gelmiş olan sözlerin hepsi doğru söylenmiştir. Hepsinin manası bulundukları mertebelerine göre anlatılmıştır. Bu anlayışta, zeki ve âlim olanlara göre bir tenâkuz yoktur. Bu zâtlar, ihâta ve kavrayışları ile bu sözlerdeki hakikî maksadı tayin ve tasdik ederler.

İşte bunlar, o kadar açık ve ince işlerdir ki, zeki ve fatîn (akıl ve idraki keskin) kimselere göre bundan daha açık ve vâzıhı daha incesi yoktur.

Ahmak olanların yanında ise, bunlardan daha derin manalı ve kavramı güç bir söz olamaz.

Bu itibarla akıl ve idraki kıt olanlar, bu gibi sözlerin hakikî manalarını anlamaya çalışmaktan menedilir.

Ahmağın hakkı, bunlara dalmaktan menolunmaktır. Ona : Kur'an yaratılmış değildir, de ve sus; Bu hususta, artık eksik bir şey söyleme! Hakikî manasını araştırma! kimseye bahsetme! denilir.

Zeki olana gelince ; bu meseledeki müşkillerin kendisinde husule getirdiği şüphe ve tereddüt buhranından onu çabucak kurtarıp feraha kavuşturmak lâzım gelir. Hem de bunları, âmî kimselere anlatmaması, hatta onların yanında böyle meseleler açmaması, bu suretle kendilerini güçlerinin yetmediği şeyler ile mükellef tutmaması ayrıca tenbih edilir.

Hâsılı : zâhir manası ile bir takım yanlış anlayışlara, şüphe ve tereddütlere yer veren sözlerin hepsi bunun gibidir.

Avâmın (ilim ve idraki düşük zekâ ve kabiliyeti sönük olanların) yanında örtülü duran sözlerin, basîret erbabı (zihni ve gönlü açık) zatlara göre parlak hakikatları vardır.

Şunu da hatırlamak gerektir ki : selefin büyükleri, bu hakikatleri bilmekten âcizdiler zannedilmemelidir. Böyle bir zan doğru değildir. Gerçi onlar, müteşâbih ve istiârell sözlerin çeşitli manaları hakkında sonrakiler gibi bedi ve beyan fenleri yazmamışlar ve hatta o kâidelerden bile bahsetmemişlerdir.

Fakat, onlar bu ilim ve fenleri tedvin etmemekle beraber usul ve tatbikatını çok iyi biliyorlardı. Bu husustaki nakiller, şiirler bunu isbâta kâfidir.

Fakat, avamın bunları anlamaktaki aczini de biliyorlar ve nazara alıyorlardı.

Onun içindir ki sükût etmeyi daha uygun bulmuşlar ve halkı da sükûta davet etmişlerdir. Doğru ve isabetli hareket de budur.

Şunu da açıklıyalım ki, selefin büyükleri sözümle, o devrin mevki ve memuriyet sahiplerini kasdetmiyorum. Fakat bununla, mana derinliklerine inebilen ve ince meselelerin iç yüzlerini görebilen zâtları söylemek istiyorum ki, halkın arasında ilmi ile şöhret yapmış olanlardan bir çoğunun bunların yanında değerleri yoktur.

İşte bu da sapıklık sebeplerinin bir diğeridir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İTİRAZ :

Birisi çıkıp da; eğer, insanlar, itikaada ait meseleleri ele almak ve incelemekten menedilirlerse, delil bilinmez, bir meselenin delilini bilmeyen kimse de inanacağı şeyin ne olduğunu bilmez, anlamaz. Halbuki Hak Tealâ bütün kullarına, kendisini bilmelerini emretmiştir. Şöyle ki : ilk önce; mutlak varlığına, ikinci olarak; sonradan olan varlıklardan ve onların hal ve şanlarından hiç birisine benzemek ve benzetilmekten münezzeh olduğuna, sonra her manasiyle birliğine daha sonra da; ilim, kudret, dilediğini yapabilmek, ve sâir sıfatlarına iman ve tasdik ile mükellef tutmuştur.

Bunlara inanıp tasdik etmek için her şeyden evvel bilgiye ve delile ihtiyaç vardır. Bilgi ve delile sahip olmayan bir kimsede, iman ve tasdik husule gelmez.

Bir kimse bunları bilmekten ve delilini bulmaktan men edilirse, ona iman etmek zarurî olmaz. Halbuki ondan istenen iman etmesidir.

Binaenaleyh, onun inanacağı şeyleri de bilmesi ve öğrenmemesi, üzerine borç ve netice itibariyle Allah'ın emri oluyor. Bunun, ondan kısılmasına yol yoktur. Bilgiyi kazanmak ise, ancak delillerden bir ağ örmekle, delilleri bir araya getirmek, onlara dikkat ile bakmak, maksada delâlet cihetini anlamak ve nasıl bir netice vereceğini kestirmekle mümkündür.

Bu da, burhan ve isbat şartlarını, mukaddemelerin nasıl tertip ve neticelerin ne suretle elde edileceğini bilmeden tamam olmaz. Nihayet iş, gide gide mantık ve münâzara ilimlerini bilmiye ve İlm-i Kelâm'ı öğrenmeye bir cümle ile : aklî ilimlerdeki görüşlere dayanır.

Yine bunun gibi Hazret-i Peygamber'i ve onun din namına getirdiği şeyleri hak bilmek lüzumu da, avam için zarurî olmaz. Bu takdirde Rasûl-i Ekrem, onlarca Peygamber değil, halktan birisi olmaktan ileri görülmez.

Çünki onun Peygamberliğini isbat eden ve bu sıfatı ile onu diğerlerinden ayıran delilleri bilmez. Peygamberlik iddiası ile ortaya çıkan kimselerin, yalancılık ve sahtekârlıklarını red ve isbat edemez.

Teslim edersiniz ki, bir Peygamber'i tasdik edebilmek, sağlam bir görüş ve inceleme ile mucizelerin hakikatını ve Peygamberlerde aranılan şartları tamamiyle arayıp görebilmekle mümkün olabilir. Bu da İlm-i Kelâm'ın özüdür.

CEVAP :

Evet, saydığınız şeylere iman etmek, halkın üzerine vâciptir, vazifedir. İman da, kat'î bir tasdikten ibarettir. Öyle bir tasdik ki onda hiç bir tereddüt olmıyacak ve inandığı şeyde bir hata ve yanlışlığa düşmüş olmak ihtimalini kendisinde bulamayacaktır.

İşte kat'î tasdik budur. Bu da altı derecede bulunur :

1 — **Tasdîkın en yüksek mertebesidir ki** ; bu en sağlam delillerin hepsini elde etmek, onları bütün şartları ile, usul ve mukaddemeleri ile derece derece, kelime kelime incelemek, tetkik ve muhakemeden geçirmek, şüphe ve tereddüt getirebilen noktaları ve benzerlikleri bertaraf etmek ve hiç bir ihtimale mahal ve mecal bırakmamak suretiyle hâsıl olur.

Bu dereceye **gayetü'l - kusvâ** (son mertebe) denir. Tasdikını bu nihâî noktasına çıkarmış, bu mertebenin nihayetine erdirmiş olan kimselere her asırda bir veya iki tane rastlanabilir. Bazan da hiç bulunmaz.

Eğer kurtuluş bu derece yüksek bilgi ve marifete bağlı olsaydı, kurtulma imkânı ve kurtulanların sayısı çok az olurdu.

2 — **Bir takım takdirî delillerle hâsıl olur ki,** Kelâm İlmi'nde bunların emsali çoktur. Bu deliller, hayattan ve müşahededen alınan ve aklen kabul olunan hâdiseler üzerine kurulmuştur. Bu yoldan isbat, âlimler arasında da şöhret bulmuştur.

Bununla beraber zarar ve fenalıkları da olduğunu, bu delilleri bellemekten, ortaya atmaktan, mücadeleye girişmekten nefislerde bir nefret ve sıkıntı hâsıl olacağını söyleyenler vardır.

Bu itibarla İlm-i Kelâm delilleri bazı hususlarda, bazı kimselerde, hilâfına (aksine) imkân verdirmiyen kat'î bir tasdik husule getirir.

3 — **Hitâbet delilleri ki,** topluluk hayatında cereyan eden muhavere ve münazaralarda, hitabet ve konferanslarda ileri sürülen deliller ve isbatlardan husule gelir ki fikri açık ve anlayışı ileri bir çok insanlara faydalıdır.

Bu konuşmalar ve konferanslarda söylenilen güzel ve isabetli sözleri, hakkı ile anlıyabilen ve konu hakkında az çok doğru bilgi ve fikir sahibi olanlara bir tasdik ifade eder.

Ama, kabul ve tasdik edecek olanların içi taassupla dolu, ileri sürülen delillerin icabettirdiği şeylerin aksini kafasına tamamiyle yerleştirmiş olanlar ile, dinleyiciler içinde de meselenin külfet ve dekoruna bakanlar; her iki

tarafın fikir ve mantıkını delil ve isbatlarını lâyıkı ile takip edemiyenler veya aksi tezi ileri sürenlerin sözlerine kapılarak şüphe ve tereddüde düşenler ve hele mücadelecilerin şatafatlı söz ve hareketleri arasında muhakemesini kullanamıyarak şaşırıp kalanlar ve onların tesiri altında öteye beriye gidip gelenler, bu konuşma ve muhaverelerden istifade edemezler.

Kur'an'ın delilleri de bu cinstendir. Yani hatâbî delillerdir.

Tasdîkını gerektiren açık delilerden birisi : Halkın; iki tedbirci ile bir yerin idaresi muntazam olmaz. sözüdür ki, Kur'an'da bu : **«Yerde ve gökte Allah'tan başka idareci olsaydı, onlardaki nizam ve intizam bozulurdu.» (Enbiya suresi - 22)** Meâlinde ifade buyurulmuştur.

Şimdi, kafası mücadelecilerin cidalleri ile altüst olmamış ve yaratılışı olduğu gibi saf olarak kalmış ve bozulmamış olan bir kalp sahibi, bu delilden derhal manayı kavramak sureti ile Allah'ın birliğini kat'î surette tasdik eder.

Lâkin bir mücadeleci ona : âlemin iki tanrı tarafından idaresi mümkündür. Bunlar tedbirde uyuşabilirler, işleri aralarında bölüşürler ihtilâfa düşmezler, diye söyliyebilir.

İşte bu kadarını işitmesi dahi onun zihnini bulandırır. Kanaatını altüst ediverir. Çoğu zaman da, bu sorunun çözülmesi ve zihinden çıkarılıp atılması, kısa anlayışlı kimseler için güç olur.

Şek ve şüphenin istilâsına uğrar da kaldırıp atamaz, ondan kendini kurtaramaz.

Açık ve aklî delillerden birisi de : «Bir işi ilk defa yapan, icâd eden kimse, onu tekrar yapabilir.»

Nitekim Hak Tealâ da bunu Kur'an'ında : **«Habibim! o münkire, bu çürümüş kemikleri yoktan var eden diriltecektir. diye cevap ver!» (Yâsin suresi - 79)** demiştir.

Bu delili işiten avamdan herhangi bir zeki ve gabi kimse derhal : «evet, ikinci iş birinciden güç değildir», demek sureti ile Allah'ı ve öldükten sonra dirilmeyi tasdik ediverir.

Fakat, onun, cevap bulmakta güçlük çekeceği ve cevabını zor verebileceği bir sual ile meselâ : evet, doğru, kolaydır, ama, acaba ikincisi birincisinin tıpkısı olur mu? Buna imkân yoktur gibi bir sözle onun tasdikini sarsmak da mümkündür.

Hülâsa : İşte her şeyi içine alan tam ve kat'î deliller; konuya ait bütün soru ve cevapları bittikten sonra hâsıl olan tasdika artık başka bir soru ve itiraza yer bırakmayan burhanlardır.

4 — Sem'î Deliller : Bunlar, yalnız halkın medih ve senasını üzerinde toplaması sebebiyle doğruluğuna inandığı kimselerden işittikleri ile hâsıl olan tasdiktir.

Çünki herkes, bilgisine ve doğruluğuna inandığı babasına, hocasına veya fazileti ile ün salmış bir zâta iyi zan besler, her sözüne inanır, itimat eder. Bunlardan birisi, bazan bir şeyden meselâ : bir adamın ölümünden, yahut bir gaibin çıkageldiğinden ve buna benzer bir olaydan haber verir de o, hemen buna inanır ve kat'î bir tasdika varır. O haberin doğru veya yanlış olduğunu araştırmaya lüzum görmez.

İşte bunun dayanağı, yalınız o haberi veren zâta olan hüsnü itikâdıdır. Güzel inanışıdır. Binaenaleyh doğruluğu ile, Allah korkusu ile, bütün fenalıklardan korunuşu ile tanınmış ve sınanmış olan meselâ : Hazret-i Ebu Bekir (Allah

ondan razı olsun) : «Hazret-i Peygamber şöyle şöyle söyledi» dediği zaman, sözünü ayni ile kabul ve doğruluğuna inanıp kat'î surette tasdik eden binlerce insan vardır.

Hazret-i Sıddîk'ın bu haberindeki delil ve dayanak, yalnız üzerinde taşıdığı hüsnüzandan başka bir şey değildir.

Onun benzeri bir zat, bir âmiye bir inanç telkin etmek için; «şu âlemi, kâinatı yaratan yalnız bir Allah'tır. O her şeyi bilir ve her şeyi yapmaya muktedirdir. Hazret-i Muhammed'i de rasûl olarak göndermiştir.» dese, derhal tasdik eder, sözüne şek ve şüphe karıştırmaz.

Çocukların da babaları, hocaları hakkındaki inançları tıpkı böyledir. Onlardan ne işitirlerse muhakkak inanır ve tasdik ederler. Bir delil ve hüccete lüzum görmeden bu inançlarında devam edip giderler.

5 — **İhtimal ve karinelere dayanan tasdik** : Bu da, insan bir şeyi işittiği ve ona delâlet edebilen az çok bir karine ve işaret de bulunduğu zaman, o haberin doğruluğuna kalbin temayül etmesinden doğan bir tasdiktir.

Gerçi bu haber bir muhakkık yanında kat'î bir kanaat husule getirmez fakat avamın kalbine sağlam bir kanaat bırakır. Meselâ : Belediye reisinin hastalığını şundan bundan işittikten bir kaç gün sonra evinden bir çığlık ve ağlaşmanın yükseldiğini veya orada bir kaynaşma, girip çıkmalar görse; biraz sonra da uşaklarından birisi ona, reisin öldüğünü haber verse âmi derhal bu söze kat'î surette inanır. Ve tedbirini ona göre alır. Uşağın yanlış işitmiş olacağını ve o feryad ve figanın hastanın bayılmasından veya hastalığının artmasından ve yahut başka sebeplerden ileri gelebileceğini aslâ hatırına getirmez.

İşte bunlar, avamın hatırına gelmiyen uzak ihtimallerdir. Bu sebepledir ki kalplerine sağlam inançlar yerleşir.

Kır ve bayırlarda, çayır ve çadırlarda yaşıyan göçebeye ve köylü araplardan bir çokları Hazret-i Peygamber'in bir kerre güleç yüzüne, güzel sözüne, tatlı şemâiline dikkatle bakmakla; işittiği temiz ahlâkını görüp anlamakla derhal iman etmiş ve onun hak peygamber olduğunu şek şüphe karışmıyan bir inançla tasdik eylemiştir. İman ve tasdik hususunda Peygamberliğini isbat eden bir mucize veya mucizeyi andıran bir delil istememiştir.

6 — **Arzu ve kanaatına uyan haberlere dayanan tasdik** : Bir kimse tabiatına ve ahlâkına uygun bir söz veya haber işittiği zaman derhal onu tasdik eder. Bunun dayanağı; yalnız hoşuna gitmiş ve işine gelmiş olmasıdır. Yoksa, ne onu haber verene güzel inancı olduğundan ve ne de o haberin doğruluğuna şehâdet eden bir karîne ve alâmetin mevcut olmasından değildir. Sırf o haberin, arzu ve emeline uygun bulunmasındandır. Meselâ : Düşmanının ölümünü, öldürülmesini veya işinden atılmasını şiddetle arzu eden bir kimsenin, bunlardan birisine at, en zayıf ve hatta yalan olması çok kuvvetli bir haberi derhal tasdik eder ve git gide bu, onda câzim (kat'î) bir inanç haline gelir. Eğer böyle bir haber, bir dostu veya felâketini arzu etmediği birisi hakkında olsaydı duraklar, tasdik etmez ve belki tamamiyle red ve inkâr eder veya tetkik ve tahkikine girişirdi.

İşte bu, tasdiklerin en zayıfı ve derecelerin en aşağısıdır. Çünki bu tasdik, öyle bir delile dayanıyor ki, onda, en zayıf da olsa, herhangi bir karîne veya haber veren hakkında iyi zan, iyi bir inanış veya akıllı bir insana kanaat verebilen çeşitli emarelerden birisi de yoktur. Bunlar, yalnız âmilerin delil saydıkları belirtilerden ibarettir ki haklarında âdeta bir delil muamelesi vazifesini yapar.

Şimdi artık tasdik mertebelerini görüp tanıdıktan sonra ey itirazcı, şunu da bilki; Avâmın imanı işte yukarıdan

beri saydığım sebeplere dayanmaktadır. Bunların içinde de onlar hakkında en yüksek derecelisi; Kur'an delilleridir. Bir de, Kur'an delillerinden çıkarılan ve gönülleri tasdika götürebilen, akıl ve müşahede yoludur.

Bir âmî'nin Kur'an delillerinden ileriye geçmesi ve bu manada olan, gönüllere sükûn ve huzur veren; onları, tasdik ve itmi'nana çekip götüren açık ve parlak yollardan ayrılması kat'îyen doğru değildir. Çünki bunların ötesinde dolaşmaya, onların gücü yetmez.

Fakat insanların bir çoğu havaî, boş şeylere inanmışlardır. Bunların inanıp tasdik etmelerinin sebebi, sırf babalarını veya hocalarını taklit etmiş olmalarıdır.

Çünki bunlara iyi zanları vardır. Bunlara karşı saygıları, övgüleri çoktur. Halkın da onları fazlası ile saydıklarını, övdüklerini görüp işitiyorlar, onlara muhalif olanları, aleyhinde gidenleri şiddetle inkâr ederler.

Onlar hakkında kendileri gibi inanmayanların, arkasından dil uzatanların çeşitli belâ ve musibetlere uğradıklarına, meselâ : filân yahûdî kabrinde köpek şekline girmiş, filân rapizî domuza döndürülmüş gibi hikâyeler naklederler. Daha bir takım rüyalardan bahsederler.

Bu çeşit haller, çocukların ruhlarında bir korku ve nefret ve aksini kabul ettirmiye bir meyil ve muhabbet hasıl eder. O kadar ki, kalplerindeki bütün şüpheleri çekip çıkarır. Çünki çocuklukta öğrenilen şey taş üstüne kazılan yazı gibidir. Bunun izi zihinde yer eder, Onu dâima hatırlar. Hatırladıkça da tesiri artar. Nihayet inanç haline gelir.

Bulûğ çağına girdiği zaman da bu kat'î inanç onda devam eder ve artık içine hiç bir şüphe karışamıyan sağlam tasdikinde ömür sürer gider.

Bunun örneklerini hıristiyan, yahûdî, mecûsî ve müslüman çocuklarında görüyorsun. Hepsi bulûğ çağına geldikleri zaman babalarının inanışları üzerindedirler. Her birinin hak ve bâtıl olan şeyler hakkındaki inançları kat'îdir. Vücutları dilim dilim edilse, yine inançlarından dönmezler. Bu inançlarını baltalıyan şeklî veya hakikî, aklî veya naklî delillerin hiç birisine kulak asmazlar.

Diğer bir örnek de : Müşriklerden alınan ve İslâm dinini bilmiyen köle ve câriyelerdir. (erkek ve kadın esirler) Bakıyorsun ki bunlar müslümanın eline düşüp, içine girip bir müddet bir arada yaşadıktan sonra İslâm'a karşı içlerinde bir arzu ve muhabbet uyanmıştır. Derken bu temâyül bir birine bağlanıp karar haline geliyor. İslâm dinini kabul ediyorlar. Müslümanların inançlarına inanıyorlar, ve ahlâkları ile ahlâklanıyorlar.

Bunların hepsinin, yalnız taklit ve tâbi oldukları kimselere benzemenin neticesidir. Zira insan taklit ve teşbihe meyl ve arzu gösteren bir istidatta yaratılmıştır.

Hele bu arzu ve isti'dat, çocukların ve gençlerin tabiatında daha fazladır.

İşte bundan da anlaşılıyor ki; kat'î tasdik, mevzuun bahis ve tetkikine, delillerin münakaşa ve tenkidine bağlı değildir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

İTİRAZ :

Avamın kalplerinde kat'î tasdikin, anlattığınız sebeplerden ileri gelebileceğini inkâr etmeyiz ama, bu kabil tasdik bir şey hakkında bilgi ve marifet sayılmaz ki. Çünki insanlar, hakkı bâtıldan ayıramıyan bu çeşit sathî, üstünkörü bilgilerle değil, hakikî marifet ile mükelleftirler.

CEVAP :

Bu yanlış bir düşünüştür. Doğrusu; halkın saadeti, inandığı şeyin inandığı gibi olduğunu kat'î olarak bilmesinde ve bunun, inancına muvâfık bir suretini kalplerine nakşetmesindedir. O derece ki öldükleri ve kendilerine perde açıldığı zaman bütün işleri kendi inandıkları gibi göreceklerinden, nedâmet ve hecâlet ateşine yanıp rezil ve rüsvaya olmayacaklarından, bir de üstelik cehenneme atılmıyacaklarından aslâ şüphe etmezler.

Hak ve doğru bilinen bir şeyin sureti, onun kalbine bu şekilde nakşolununca, artık o, kimse kendisine fayda verecek hiç bir sebebe bakmaz. Bu inancının delillerini düşünmez. Bu delil hakikî midir? şeklî midir? yahut kendisine kanaat veren bir şeyin veya şahsına inanılan bir zâtın tesiri midir? Yahut da sebepsiz, körü körüne kuru bir taklidin neticesi midir? Bu cihetleri aramaz. Çünki onca aranılan şey, kendisini bir faydaya götüren kılavuz değil, ancak fayda ve maksadı elde etmektir.

Bu da hakkın, bulunduğu haldeki hakikatıdır. Her kim Allah'ın zâtı ve sıfatları, kitapları, peygamberleri ve ahiret günü hakkındaki inancının hak olduğuna ve hakikatın inandığı hal üzere bulunduğuna kat'î ve samimî olarak itikat ederse, işte o kimse saîddir. Bu inanç, Kelâm İlmi'nde yazılı delillerden birine dayanmasa da Allah yanında makbuldur. Çünki Hak Tealâ kullarına, delile dayanmak suretiyle iman teklif etmemiş, onları, mutlak inanmak ile mükellef tutmuştur. Bu noktada, Hazret-i Peygamber'den tevâtür yolu ile gelmiş olan, köylü, göçebe, bedevî Araplara söylediği sözlerden; onlara İslâm ve imanı arz ve teklif edişinden ve onların da, bunları kabul ile develerinin, hayvanlarının yanına dönmelerinden sureti katiyyede bilinmiş ve anlaşılmıştır.

Hazret-i Peygamber, bedevî, göçebe, köylü câhil araplara, hal ve şanlarına göre : (İslâm, şudur, iman budur. Diyerek, kısaca islâm'ın beş şartını ve imanın altı temelini haber vermiştir. Ve onlardan, bunlara mutlak ve kısa surette inanmalarını istemiştir. Delillerini beyan etmemiştir.) Mucizeleri ve peygamberliğine delâlet ettiği cihetini düşünmelerini, âlemin sonradan yaratılıp yaratılmadığını, onun yaratanı isbat eden, birliğine ve sâir sıfatlarına ait delilleri bilip bulmalarını teklif etmemiştir.

Çünki arabın avâmından bir çoğu, iman edilecek esasların mahiyetleri üzerinde düşünmek, isbat delillerini bulmak ve tahkikine girişmek ile, kısası : istidlâlî iman ile mükellef tutulsalardı, onları bir hayli zaman bulamıyacaklar, bilemiyecekler, anlayıp idrak edemiyeceklerdi.

Bu sebepledir ki içlerinden birisi hemen Peygamber'e yemin vererek : «Allah aşkına doğru söyle diyerek; Allah seni rasûl olarak mı gönderdi?» diye sorar. Peygamber de: «Vallahi, Allah beni Rasûl olarak gönderdi» cevabnı verirdi. Bedevî de, Peygamber'in, yemininde doğru olduğunu tasdik eder ve İslâm olarak giderdi.

Bir başkası da, huzuruna geldiği vakit Peygamber'in yüzüne dikkatle bakar ve : «Allah'a yemin ederim ki, bu sima asla yalancı siması değildir.» derdi.

Bunun misalleri çoktur. Yazmakla bitmez.

İşte Peygamber'in, kendi zamanında ve yalnız bir savaşta ve sahâbe devrinde binlerce kişi bu şekilde müslüman olmuştur. Bunların çoğu İlm-i Kelâm delillerini bilmezler ve anlamazlardı. Çünki bir adamın o delilleri anlamak ve öğrenmek için işini, gücünü bırakıp çeşitli muallimlerden senelerce ders alması tahsil görmesi lâzımdır.

Halbuki ne Peygamber ve ne de sahâbe devrinde bu hususa dair hiç bir nakil ve rivâyet işitilmemiştir.

İşte bundan da kat'î olarak biliyoruz ki, Allah Tealâ halkı, yalnız mutlak iman ile ve her suretle sağlam ve şüphe götürmez bir tasdik ile mükellef tutmuştur.

Evet, iman esaslarını bütün delilleri ile bilen bir âlimin, iman derecesinin; delillerini bilmiyen kör bir mukallitten üstün olduğunu inkâr edemeyiz. Fakat iman sahibi olmak bakımından bir âlim nasıl bir mümin ise, mukallit de mü'mindir.

SUAL :

Şu halde, mü'min bir taklitçi, kendisi ise yahûdî veya diğer dinlerden bir taklitçi arasındaki farkı ne ile tayin ve temyiz edecektir?

CEVAP :

Bir mukallit, taklit nedir? tanımadığı gibi, kendisinin de taklitçi olduğunu bilmez. Üstelik kendisinin haklı ve inancında isabetli olduğunu sanır. Ve inandığı şeylerin doğruluğunda aslâ şüphe etmez. Bu hususlarda, hasmının haksız ve bâtıl şeylere inandığına; kendisinin haklıya ve hakka inanmış bulunduğuna kat'î bir kanaat hasıl ettiği için kendisini temyize onunla kıyaslamak sureti ile aralarındaki farkı tesbit etmiye lüzum görmez.

Bunun başlıca sebebi : bir takım karinelere ve haddi zatında kuvvetli olmasa da görünürdeki delillere kendisini ötekinden üstün görmesinden ve onları kendine mahsus bir üstünlük nişânesi saymasından ve bu sebeplerle hasmından üstün derecede olduğuna kanaat getirmiş olmasındandır.

Eğer bir yahûdî de kendi inancında bu derece sağlam ve samimi ise, onun bu sağlam ve sarsılmaz inancını da hiç bir mü'min bozamaz, karıştıramaz. Onu inancında haklı gösteren bu sebepler, kendisini mü'minden üstün saydırır. Ve mü'minin inancında haklı olup olmadığını hiç de aramaz. Ve hiç bir şey ile de inancı sarsılamaz, altüst edilemez.

Nasıl ki, nazariyyatçı bir âlim, kendisini delil ile yahûdî'den üstün tutar; yahûdî bir kelâmcı da ayni suretle delillere bakarak kendisinin mü'min bir âlimden üstün olduğu kanaatını besler. Onun bu davası ve iddiası da, mü'min âlimi inancında aslâ şüphelendirmez.

İşte böylece kaskatı bir taklitçi de inancı hakkında şüpheye düşürülemez.

İman ve tasdik hususunda bir batılcının İlm-i Kelâm'ı ile kendi İlm-i Kelâm'ının yekdiğerine zıt olmasının, kendi inancını sarsmaması, şüphelere düşürmemesi ona kâfidir.

İşte azizim, sen hiç bir âmi gördünmü ki, kendi taklidi ile yahûdî'den birinin taklidi arasındaki farktan dolayı inanması gereken şeylerde müşkilâta uğramasından hüzün ve kedere düşmüştür?

Hayır, bu hal avâmın kalbine gelmemiştir. Eğer böyle bir fikir, gönüllerine gelip de onlarla yüz yüze konuşup görüşseler, söyliyecekleri şeylere gülerler. Ve : «aman; nedir bu kadar hezeyan ve saçma şeylere inanış!» diyecekler.

Zira onun yanında hak ile bâtıl müsâvidir. Çünki ikisini de tanımazlar. Aralarındaki farkı dahi iyice ayırmak ihtiyacını duymazlar. Çünki o : muhâlifim bâtıl bir inanca saplanmıştır. Ben ise hak üzereyim ve bunu yakinen biliyorum. Bu noktada hiç bir şüphem yoktur. Ne diye fark arıyayım? Fark meydanda, apaçıktır. Aramıya ne hacet! der.

İşte imanını yakın derecesine vardıran taklitçilerin hali budur.

Bu işkiller, müşkiller, mubtıl, hak ve hakikatı iptal eden bozguncu bir yahûdî'nin de kalbine düşmez. Çünki o da, kendi mezhebinin doğruluğuna ve hakkın kendisi ile beraber olduğuna tamamiyle inanmıştır.

Bâtıl bir mezhebi hak sayan bir yahûdî'nin gönlüne düşmiyen şüphe ve tereddütler, inancı Allah yanında hak olan, uygun görülen bir müslüman taklitçinin kalbine nasıl girebilir?

Netice : Yukarıdan beri devam edip gelen söz ve misallerden kat'î surette anlaşılmış bulunuyor ki; taklitçilerin inançları sağlamdır. Kat'îdir, şek ve şüpheden sâlimdir. Allah ve Peygamber de onlara bundan başkasını teklif etmemiştir. (*)

(*) Bu itibarla İslâm dinindeki mukallitler de mü'mindir. Ve imanları Allah yanında makbuldur. Fakat yahûdî ve sair dinlerin mukallitleri, inançlarında her ne kadar samimi iseler de mü'min sayılamazlar. Zira inandıkları şeyler; hak ve Allah'ın şanına lâyık ve muradına muvâfık değildir.

SUAL :

Mukallit olmıyan yarı münevver bir kişi farzedelim ki inatçı, son derece mücadeleci ve her şeye itiraz eder, ne Kur'an delilleri ve ne de onun anlıyabileceği değerli söz ve deliller ona kanaat vermiyor, buna ne yapalım?

CEVAP :

O adam ruhen hastadır. Onun fıtratındaki sağlık yaratılışının esasındaki sâfilik bozulmuş, bunların yerine tam tersi bir tabiat husule gelmiştir. Binaenaleyh onun, yaratılış ve tabiatına, iç âlemine bakar, maksadını inceleriz. Eğer onu itirazlarında daha çok cidalcı, inatçı bulursak onunla mücadele etmeyiz. Eğer mübâhasemiz, iman esasları üzerinde olur ve bunlardan birinde bizi red ve inkâr ederse, bu illetin müthiş salgınını önlemek âsâyış ve intizamı korumak için yer yüzünü vücudundan temizleriz. Veya onu tek başına bir odada hapsederiz. Şayet onda açık sözlerden delillerin yardımına geçtiğimiz takdirde onları kabul edecek bir olgunluk ve anlayış alâmet ve ümidi sezersek, elimizden geldiği kadar onu tedavi etmiye, bunun için de yerine ve gereğine göre acı, tatlı sözlerle hitap ve kanaat verici burhanlar ile hakkı isbat ederek itirazlarını çürütür, şüphelerini giderir ve hastalığından kurtarmıya çalışırız.

Hülâsa : Mücadele ve mübahase yolunda Hak Tealâ'nın bize emir buyurduğu veçhile muhatabımıza uygun olanların en güzeli ile onu fikrimize getirmiye gayret ederiz.

Bununla beraber mücadelemizde Hak Teâla'nın bizlere tedavimiz için izin vermiş olduğu ilâçlardan lüzumu kadarını hastaya ve hastalığına göre kullanırız. Herkesi bilâ istisnâ İlm-i Kelâm kapısına götürmeyiz. Çünki devalar hastalara verilir. Hastalar ise sağlamlara nisbetle az sayıdadırlar.

Ruh ve itikad hastalarının tedavisinde hastalığın cinsi, hastanın özü ve ilâcın dozu dikkate alınmalıdır. Ve yalnız iman ve itikad hastalıklarının tedavisinde kullanılması gerek ilâçlar, her hastaya verilmemelidir.

Hele iman esaslarına inananlara, aslî fıtratı bozulmıyanlara, mücadeleye lüzum kalmadan ve delilleri ortaya koymadan iman ve hakkı tasdik ediverecek olanlara bu ilâçları vermekten çekinmelidir.

İmanı sağlam olanların hakkında deva kullanılmasının zararı, imanı hasta olanların tedavisinde görülen ihmalden az değildir.

Çünki sağlamların ilâç alması zararlıdır. Bu, bazı ahvalde hastalara ilâç vermemekten daha tehlikeli olabilir.

Binaenaleyh her şey, yerine konmalı, yerinde ve gereğince kullanılmalıdır.

Nitekim Hak Tealâ Hazretleri : **«Onları Rabbının yoluna hikmet ile, güzel söz ve öğüt ile, bir de mücadelenin daha güzeli ile davet eyle!» (Nahil - 125)** emri ile bunu beyan etmiştir.

Bu emirle, Hakka ve Hak Tealâ'nın yoluna hikmet ile çağırılacak olanlar, ayrı bir topluluk, güzel mevıza (öğüt) ile çağırılacaklar; diğer bir sınıf; ve en güzel mücadele ile çağırılacaklar da bir başka guruptur.

Biz bunların kaç kısım ve kaç çeşit olduklarını : **Kıstâsu'l - Müstakîm»** adlı kitabımızda uzun uzadıya anlatmış bulunuyoruz.

Binaenaleyh burada tekrar ile sözü uzatmıyacağız.